

INDEX LOCUPLETISSIMUS¹

In quo ordo et ratio librorum ac capitum eius aperitur, omniumque brevis summa proponitur, et quaestiones omnes, quae in eis moveri solent aut possent, designantur, cum locis in quibus in sequenti opere disseruntur. quod si quae breviores, ad textus intelligentiam pertinentes, in ipso opere omissae sunt, in hoc indice pro cuiusque rei difficultate et utilitate breviter expediuntur*.

LIBER PRIMUS METAPHYSICAE

Totus hic liber prooemialis est, et in duas partes dividitur. Prior proprie prooemium continet, in quo materia et dignitas huius doctrinae aperitur: prius generalius in primo capite, deinde specialius in secundo. In posteriori parte per septem alia capita antiquorum philosophorum opiniones de principiis rerum referuntur ab Aristotele, et confutantur.

CAPUT PRIMUM PROOEMIALE

Quaest. 1. Quis sit verus sensus illius axiomatis Aristotelis: *Omnis homo naturaliter scire desiderat?* Disp. 1. sect. 6.

Q. 2. An visus utilior caeteris sit ad scientiam, et ob eam causam prae illis diligatur? Ibid.

Q. 3. Quae animalia bruta solum sensum, quae vero memoriam, quaenam etiam experientiam vel prudentiam participant, et quomodo? Ibid.

Q. 4. Qualiter homo per memoriam experientiam, per experientiam vero artem et scientiam acquirat, et quae sit inter haec constituenda differentia? Ibid. Sententia vero Poli, quam Aristoteles hic affert, scilicet: *Experientia genuit artem, inexperientia fortunam,*² apud Platonem in Gorgia sic habet: *Multae quidem artes insunt hominibus experientia perite adinventae. Peritia enim efficit ut via nostra per artem incedat, imperitia vero ut per fortunam temere circumvagetur.* Quae sententia et verborum significatione et sensu videtur satis diversa, verba tamen Aristotelis explicant nomina *peritiae* et *imperitiae*, apud Platonem non tam late sumenda esse quam in absoluta significatione prae se ferunt; peritia enim non solum de experientia, sed etiam de arte dicitur, et ideo non proprie dici potuit peritiam generare artem, nisi ratione experientiae. Secunda vero pars illius sententiae melius videtur apud Platonem explicari; inexperientia enim non tam generat fortunam, quam fortunae et casui hominem exponit.

Q. 5. An experientia sit absolute necessaria ad scientiarum principia cognoscenda? Ibid.

Q. 6. Quo sensu dictum sit ab Aristotele, actiones omnes circa singularia versari? Disp. 34, Sect. 9.

Hic tamen circa textum Aristotelis, observare oportet, eum asserere, medicum, per se curare Socratem, seu singularem hominem, per accidens vero hominem; rationem insinuat, quia accidit Socrati ut homo sit. Utrumque vero habet difficultatem, quia Petrus non per accidens, sed per se est homo. Quod si accidere ibi non significet ex accidente convenire, sed absolute inesse, ut D. Thomas exponit, non recte infert Aristoteles hominem per accidens curari. Neque etiam satisfacere videtur expositio alia, quam idem D. Thomas et Alensis afferunt, nimirum, quod, licet Petro absolute non accidat esse hominem, Petro tamen ut curato accidit; id enim non videtur verum quia, ut Petrus curari possit, necesse est quod sit homo; non ergo medici curatio per accidens circa hominem exercetur, cum ex propria ratione sua non possit circa aliam naturam fieri, sicut visio non fit per accidens circa colorem, etiamsi semper necessarioque exerceri debeat in singulari circa particularem colorem; nam, sicut color est obiectum visus, ita suo modo corpus humanum est obiectum medicinae. Respondetur, Aristotelem non loqui de curatione absolute et abstracte, quo modo potius concipitur quam exerceatur, sed loqui de hac actione curandi prout in re exercetur; et hanc ait per accidens versari circa hominem, non quia omnino hoc ei accidat, sed quia non per se primo et quasi adaequate versetur circa hominem, ut sic, sed ut contractum ad

* Digitized by John P. Doyle †, St. Louis, USA.

LIBER PRIMUS METAPHYSICAE
CAPUT II PROOEMII, QQ. 1-19

hunc singularem hominem ex cuius propria complexione et affectione maxime pendet curatio. Unde illud *per accidens*, idem esse videtur quod *per aliud*, saltem ratione distinctum; vel est idem quod *per partem*, eo modo quo singulare est pars subiectiva specifici totius: sic enim totum quodam modo per accidens dicitur moveri ratione partis. Et iuxta haec optime quadrat expositio alterius propositionis, scilicet, accidere Socrati quod homo sit, id est, convenire ei tanquam parti subiective contentae sub homine. Vel certe dici potest accidere eo modo quo inferior differentia accidit generi, id est, extra rationem eius; sic enim propriae conditiones individui sunt extra rationem speciei, quod satis est ut homo per accidens, id est, per aliud, sanari dicatur. Quanquam in hoc sensu potius dicendum esset Socratem accidere homini, quam e converso; tamen in re idem significatum est, et eodem omnia tendunt, nimirum ut intelligatur actionem maxima ex parte pendere a conditionibus individui, quae magis sub experientiam quam sub artem cadunt, et ideo artem sine experientia expositam esse errori et fortunae, ut superius dictum est.

Q. 7. An sola scientia speculativa vel etiam practica propter veritatis cognitionem appetatur. Disp. 1, sect. 6.

Q. 8. Utrum scientia metaphysicae sit propter se maxime appetibilis ab homine. Disp. 1, sect. 6, per totam.

CAPUT II PROOEMII³

Quaest. 1. Quidnam sapientia sit, et quot modis haec vox usurpetur. Disp. 1, sect. 5.

Q. 2. Quomodo sapientia res omnes earumque causas et principia contempletur. Disp. 1, sect. 2, per totam; et sect. 4 et sect. 5.

Q. 3. An universalissima sint nobis cognitu difficillima. Disp. 1, sect. 5.

Q. 4. An metaphysica scientias alias praesertim mathematicas, certitudine superet. Ibid.

Q. 5. An metaphysica seu sapientia certior sit quam habitus principiorum. Ibid.

Q. 6. An metaphysica per omnes causas proprie demonstret. Ibid.

Q. 7. An metaphysica caeteris scientiis aptior sit ad docendum. Ibid.

Q. 8. An metaphysica sit scientia speculativa, qua veritatis cognoscendae causa inquiritur. Disp. 1, sect. 4, princ.; et sect. 5, a principio.

Q. 9. An et quomodo sapientia seu metaphysica imperet aliis scientiis. Ibid.

Q. 10. An omnes scientiae subalternentur metaphysicae. Disp. 1, sect. 5.

Q. 11. An metaphysica simul sit scientia et sapientia. Ibid. per totam.

Q. 12. Quam sit metaphysica ad alias scientias utilis, sect. 4.

Q. 13. An et quomodo metaphysica demonstret obiecta aliarum scientiarum. Ibid.

Q. 14. Quomodo metaphysica ad alias scientias comparetur ordine doctrinae. Ibid.

Q. 15. Quomodo metaphysica prima principia demonstret. Disp. 1, sect. 4.

Q. 16. Habitus principiorum quid sit. Ibid.

Q. 17. Tradatne metaphysica instrumenta sciendi, an dialectica, quidve in hoc munere sit utrique proprium. Disput. 1, sectione 4.

Q. 18. Utrum admiratio ex ignorantia oriatur. Hoc enim axioma solet ex hoc capite sumi; ait enim Aristoteles, *propter admirationem coepisse homines philosophari*,⁴ ut nimirum acquisitione scientiae ignorationem depellerent. Oportet autem advertere Aristotelem tantum dixisse: *Qui dubitat et admiratur, plane se ignorare existimat*.⁵ Duo igitur coniunxit, dubitationem scilicet et admirationem; non ergo necessarium videtur ut omnis qui admiratur, ignoret, sed solum is qui dum admiratur dubitat. Quod obiter notetur propter Christi admirationem, quae licet vera admiratio fuerit, non tamen fuit ex ignorantia profecta, ut late declaravi tom. 1. tertiae p., in comment. art. 7. q. q. 15. D. Thomae, ex quo loco vera expositio seu potius limitatio illius axiomatis petenda est.

Q. 19. An expediat homini studio sapientiae vacare. De hac quaestione, quod clarissima sit, satis erit Aristotelem consulere, et quae in laudem et commendationem sapientiae eo loco dicit, diligenter notare. Habet enim nonnullas sententias consideratione dignas. Prima est: *Divina scientia seu contemplatio de Deo, quae sapientia dicitur, maxime libera est, ideoque in humana*

*natura, quae multis modis serva est, perfecta esse non potest, sed solus Deus honorem suum sibi vindicat.*⁶ Oportet autem advertere, afferre Aristotelem, hoc ultimum dictum ex quodam Simonide, et significare, ut D. Thomas, Boetius et alii interpretantur, illum sensisse, non debere hominem divinam quaerere sapientiam, quia non congruit naturae eius, sed solius Dei; et ideo (inquit Aristoteles) si, ut poetae aiunt, in Deum cadere invidia, maxime invidere hominibus hanc divinam sapientiam quaerentibus. Cui consonat illud Socratis: *Quae supra nos, nihil ad nos.* Faciet etiam consilium Sapientis: *Altiora te ne quaesieris.* At vero merito Philosophus dictum illud in eo sensu reprehendit, vel potius, ut Aphrodisias exponit, ita sententiam illam intelligit ac moderatur, ut Deus solus hanc sapientiam exacte ac perfecte possidere credatur. Ex quo non sequitur hominem non debere hanc sapientiam quaerere, ut Deo similis fiat quantum potuerit. Et hoc est quod sub disiunctione inferius Aristoteles ait: *Et eam, scilicet sapientiam, aut solus ipse Deus, aut maxime habet.*⁷ Ideoque negat, hominem quaerentem hanc scientiam esse Deo invisum, tum quia divinitas invida esse non potest, tum etiam quia alias infelix esset homo qui hanc scientiam assequeretur. Quae enim maior infelicitas quam habere Deum adversarium et propriis commodis invidentem? Absurdum autem est dicere, sapientes, eo quod sapientes sint, esse infelices, cum in sapientia potius hominis felicitas et praestantia consistat. Et in eadem sententiam idem Philosophus, 10 Ethic., c. 7, reprehendit dicentes, oportere nos, cum simus homines, humana sapere, et mortalia cum simus mortales. Ipse vero ait oportere nos, quoad fieri possit, a mortalitate vindicare, atque omnia facere, *ut ei nostri parti quae in nobis est optima, id est, menti, convenienter vivamus;* et c. 8 subdit, eum, qui sic vivit, et sapientiam colit, esse Deo charissimum, et ab eo maxime honorari et remunerari. Haec autem intelligenda sunt de his qui sobrie et pro captu suo divinam sapientiam quaerunt; nam qui ratione aut iudicio suo divinitatem comprehendere aut metiri volunt, hi sine dubio Deo sunt invisum. Quibus consulit Sapiens ne altiora se quaerant, quia, ut alibi dixit, *scrutator maiestatis opprimetur a gloria.* Non quia Deus illi invidet, sed quia temeritatis et superbiae eius est ultor. Quod si haec, quae Aristoteles dixit de naturali sapientia, vera sunt ut revera sunt, multo altiori ratione in supernaturalem ac divinam contemplationem conveniunt, quae homines reddit pene divinos, et a corporis servitute quodammodo liberos atque immunes: sed de hoc alias.

Q. 20. An haec scientia disserat de Deo ut de obiecto, an solum ut de principio et causa omnium rerum. Disp. 1, sect. 1. Quomodo autem iuxta rationem naturalem verum sit Deum esse principium et causam rerum omnium, et habere in se quiddam est perfectionis, et excellentiae, et nulli invidere, sed omnibus benefacere, solumque ipsum se perfecte cognoscere se sapere (haec enim omnia Aristoteles de Deo indicat), tractatur late in disp. 30 et 31, quae sunt de naturali cognitione Dei.

CAPUT III

DE VARIIS OPINIONIBUS ANTIQUORUM PHILOSOPHORUM CIRCA RERUM PRINCIPIA

Quaest. 1. Quot sint causae rerum naturalium; haec circa lib. 5 tractatur late, a disp. 12, per plures.

Q. 2. Quae fuerint antiquorum opiniones de rerum principiis, ibid., disp. 13, sect. 2 et 3.

Q. 3. An idem possit se ipsum movere, late disp. 18, sect. 4, per totam. Hoc autem loco verba Aristotelis sunt: *Neque id, quod subiicitur, suam ipsius mutationem efficit,*⁸ quae in fine dictae sectionis exponuntur.

Q. 4. Utrum sit evidens ordinem huius universi non casu, sed ex actione alicuius agentis esse institutum, late disp. 30, sect. 2, et nonnulla disput. 23, sect. 1. Verba autem Aristotelis hoc loco sunt valde notanda: *Neque aequum est (inquit) tantam rem, scilicet ordinem universi, casui et fortunae tribuere. Itaque qui mentem, quemadmodum in animantibus, sic in natura, causam tum mundi, tum etiam totius ordinis esse dixit, is prae superioribus temere loquentibus quasi sobrius visus est;*⁹ sic etiam apud Platonem in Phaedone loquitur Socrates, in hoc valde Anaxagoram laudans, quod dixerit, *mentem omnia exornare omniumque causam esse.* Comparatio autem illa quae fit cum animantibus, dupliciter intelligi potest, primo, ut per animalia

CAPITA IV-VII, Q. 1
LIBER SECUNDUS METAPHYSICAE

quasi per antonomasiam homines intelligantur, ut ex parvo ad magnum mundum argumentum fiat. Secundo, potest generatim sumi pro animantibus omnibus, in quibus compositio et ordinatio membrorum omnium tam est artificiosa, ut pro comperto habuerint cordatiores philosophi, fieri non posse sine auctore mente praedito. Ex quo sumitur argumentum ad probandum, maiori ratione id existimandum esse de toto universo, in quo omnia sunt ita composita et ordinata, ut ea ratione tanquam unum animal a multis etiam philosophis appellatum sit, ut notavit Albert., in principio Metaphys., tract. 3, cap. 3.

CAPUT IV

DE EISDEM OPINIONIBUS

Hoc capite nova non occurrit quaestio. Adnotetur solum confirmare hoc loco Aristotelem, quae superiori capite, opin. 4. de mente et mundi opifice dixerat, et adducto pulcherrimo exemplo antiquos philosophos, qui eam veritatem agnoverant, simul laudare et reprehendere, *quemadmodum (inquit) inexercitati in pugna faciunt: ii enim cum in omnem partem feruntur, insignes plagas persaepe inferunt; verum neque illi ex arte faciunt, neque hi videntur ea quae dicunt scientia tenere.*¹⁰

CAPUT V ET VI

DE EADEM RE

Quaest. 1. Peculiaris quaestio posset circa haec capita tractari de opinione Platonis, quoniam illa celebrior est, an, scilicet, ideas posuerit eo modo quo illi Aristoteles attribuit; et an eo sensu recte impugnetur ab Aristotele, praesertim cum infert hic, c. 6, abstulisse efficientiam ideis, ponendo illas immobiles. De hac vero re dictum est tractando de universalibus, disp.5; et de causa exemplari, disp. 25; et de efficientia intelligentiarum, disp. 35, sect. ult. Secunda quaestio hic esse potest circa finem c. 6, an praeter quatuor causarum genera ponenda sit exemplaris vel alia, tractatur disp. 25, sect. 2; et tangitur disp. 12, sect. ult.

CAPUT VII

IMPUGNANTUR VETERUM OPINIONES

Q. 1. Circa hoc caput duo vel tria potissimum possunt inquiri. Primum, an rationes Aristotelis contra antiquos Philosophos, praesertim contra Platonicos, efficaces sint. Secundum, an quae de numeris et magnitudinibus Aristoteles, cap. 7, tractat, vera sint. Tertium, an forma sit tota quidditas rerum materialium, ut Aristoteles, hic cap. 7, text. 5, significat. Sed primam quaestionem omittendam censui, tum quod opiniones illae antiquorum philosophorum, prout ab Aristotele tractantur, antiquatae iam sint, et prorsus a philosophia relegatae; tum etiam quod in illis rationibus nihil Philosophus attigit, quod ad alias res cognoscendas aliquid utilitatis afferre possit; et ideo inutile reputo in illis rationibus aut explicandis aut defendendis immorari, sed legantur expositores, et praesertim Fonseca, cuius translatio tam est elegans et dilucida, ut fere sine expositore a quovis intelligi possit. Secunda quaestio multas amplectitur, quae a nobis tractantur in disputationibus de quantitate, quae sunt 40 et 41. Tertia tractatur disput. 36, sect. 1.

LIBER SECUNDUS METAPHYSICAE

De hoc libro varia sunt expositorum placita, quia non videtur caeteris cohaerere; quibus omissis, pars quaedam prooemii, vel quoddam eius additamentum mihi esse videtur. Idque sumo ex ipso Aristotele, lib. 3, text. 2, ubi, se referens ad ea, quae in hoc libro dixerat, ait: *In iis quae prooemii loco dicta sunt.*¹¹ Nam quia in prooemio Aristoteles hanc scientiam potissimum contemplari veritatem, et postea, ostenderat quantum priores philosophi in illius investigatione erraverint, hoc loco iterum aperire voluit difficultatem quae in veritatis investigatione inest, et

quis modus in ea tenendus sit, et quo principio vel fundamento utendum nobis sit, ne frustra laboremus.

CAPUT PRIMUM

DIFFICILE ESSE VERITATEM INVENIRE, QUAM HAEC SAPIENTIA INQUIRIT

Quaest. 1. Utrum pro dignitate veritatem assequi sit homini non solum difficile, sed etiam impossibile. Haec quaestio magis theologica est quam metaphysica; tractarique solet a Theologis in principio doctrinae de gratia Dei. Proponit vero eam Aristoteles in principio huius capituli, et satis consentaneae ad doctrinam Catholicam eam definit. Absolute enim negat posse quemquam hominum pro dignitate veritatem assequi. Quid autem significet cum ait, *pro dignitate*,¹² intelligi potest ex eo quod subdit inferius, cognitione veritatis ex parte esse facilem, quia iuxta vetus proverbium, *Ecquis ab ostio aberret?*¹³ id est, ut D. Thomas et Averroes exponunt, quia non facile assequatur principia, quae sunt veluti ostium et ianua veritatis inveniendae? vel, ut exponit Alexander, quis non assequatur saltem ea quae facilia sunt? Sicut enim iaculator, si ei totum ostium in scopum proponatur, non errat, propter facilitatem attingendi, ita veritates aliquas et faciles assequi possumus, non tamen omnes. Unde subdit Aristoteles: *Quod autem totum et partem*, id est, principia et conclusiones, *habere non possumus*, scilicet integre et sine errore, *id eius difficultatem declarat*.¹⁴ Ubi etiam per totum et partem intelligere possumus quod Theologi aiunt, singulas veritates, aut omnium collectionem. Veritatem ergo pro dignitate assequi, est totum et partem cognoscere; hoc est, non unam tantum vel alteram veritatem, sed omnes, absque errore. Quem sensum fortasse ipse Aristoteles non omnino est assecutus tamen, cum naturali ductus lumine hominis imbecillitatem ad veritatem contemplandam subodoraret, illis verbis eam declaravit, quae rem ipsam comprehenderent, et cum Catholica doctrina consentirent. Et hoc ipsum confirmat indicium illud quo utitur, nimirum, *Quia singuli eorum, qui veritatem inquirent, parum ad eam conferunt; ex omnibus vero in unum congestis magnitudo quaedam existit*.¹⁵ Ubi etiam observatione dignum est, non dixisse unam perfectam et exactam veritatis cognitionem ex omnibus confici, sed solum magnitudinem quamdam, quia revera quod unusquisque sua industria invenire potest, vel nihil, vel parum est. Quod vero omnes simul, aut unusquisque aliorum laboribus et industria adiutus scire valet, aliquid maius est, non tamen perfectum, nec omnibus erroribus liberum; et ideo absolute est homini impossibile humanis viribus pro dignitate veritatem contemplari. Quid vero in hoc per divinam gratiam possit, altioris contemplationis est; et ideo de hac quaestione pro loci opportunitate haec sunt satis.

Q. 2. Unde oriatur difficultas, quae in cognitione veritatis homini accidit, tractatur late d. 9, sect. 2.

Q. 3. An prima principia sint naturaliter nota. Haec quaestio implicite tantum ab Aristotele tangitur, quare immerito hic disputatur; eam vero pro huius doctrinae opportunitate attigimus disp. 1, sect. 6, et disp. 2, sect. 3, in princ.

Q. 4. An possimus in hac vita quidditative cognoscere res actu, et maxime intelligibiles, substantias scilicet separatas, disp. 35, sect. 2, late.

Q. 5. An scientia speculativa et practica differant ex fine, quod illa in contemplatione veritatis sistat, haec ad opus illam referat; ideoque illa causam veritatis per sese inquiret, cum non sit absoluta scientia veritatis sine causa; haec vero solum causam investiget, quantum ad opus confert: de hac re aliqua tacta sunt disp. 1, plura in 44, quae est de habitibus.

Q. 6. Quis sit verus sensus illius pronuntiati: *Quod caeteris est causa ut talia sint, ipsum est maxime tale*.¹⁶ Ex hoc loco elici solet alio modo hoc axioma, videlicet: *Quod est maxime tale, caeteris est causa ut sint talia*. Ita refert hoc principium D. Thom., 1 p., q. 2, art. 3, rat. 4, et q. 44, a. 1, et 1 contra Gent., c. 13, quibus locis Caietan. et Ferrar. in hoc sensu illud defendunt, et Capreolus, in 2, dist. 14, q. 1, a. 1, in fine, et lat. in 1, dist. 3., q. 1. Ab Aristotele autem non profertur nisi ut a nobis propositum est, et in rigore unum ex alio non sequitur, quia propositio universalis affirmativa non convertitur simpliciter. Quod autem haec sit mens Aristotelis, patet, tum ex verbis, tum ex contextu ac intentione Philosophi. Concludere enim intendit scientiam hanc esse de rebus maxime veris, quia disserit de primis causis et principiis veritatis caeterarum

rerum; quod autem est causa veritatis in aliis rebus, est in se maxime verum, quia unumquodque maxime tale est, quod caeteris est causa ut talia sint. Atque hoc modo explicatum axioma coincidit cum illo proposito lib. 1 Poster., c. 2: *Propter quod unumquodque tale, et illud magis*; hic vero explicatius dicitur, causam debere esse talem, ut in nomine et ratione cum effectibus conveniat; quod Scotus exponit de univoca convenientia; satis vero est si unitate rationis formalis seu eiusdem conceptus obiectivi intelligatur, ut latius tradetur a nobis infra explicando analogiam entis, disp. 28, sect. 3. Atque hoc modo exponunt illud pronunciatum hoc loco fere omnes expositores: Alexand., Comment., et D. Thomas, de quo plura tractantur infra, disputatione 29, sect. 2.

CAPUT II

NON DARI PROCESSUM IN INFINITUM IN SPECIE AUT NUMERO CAUSARUM

Tractatum hunc inseruit hoc loco Philosophus,¹⁷ tum ut ostenderet veritatis cognitionem, quae ex causarum notitia pendet, etsi difficilis sit, non tamen esse impossibilem; tum etiam ut ostendat dari primas entium causas, circa quas dixerat hanc sapientiam versari. Quia vero materia ad disputationem de causis spectat, in disputationibus de causis omnes quaestiones nos inseruimus, quae hic desiderari possent.

Quaest. 1. Utrum genera seu species causarum sint in aliquo definito numero, Disput. 12, sect. 3, per totam.

Q. 2. Utrum in causis materialibus detur progressus in infinitum, vel in aliqua prima materia sistendum sit. Disputat. 15, sect. 6.

Q. 3. Utrum in causis formalibus physicis detur processus in infinitum. Disputat. 15, sect. 6.

Q. 4. Utrum in causis formalibus metaphysicis seu in praedicatis quidditativis detur processus in infinitum. Disp. 25, sect. 7.

Q. 5. Utrum praedicata essentialia eiusdem rei differant formaliter ex natura rei vel sola ratione. Disp. 5, sect. 2, et disp. 6, sect. 1, et latius in sect. 5.

Q. 6. Utrum dari possit processus in infinitum in causis efficientibus tam per se quam per accidens subordinatis. Disp. 29, sect. 1.

Q. 7. Utrum dari possit processus in infinitum in causis finalibus. Disp. 24, sect. 1.

Q. 8. Utrum infinitum cadat sub scientiam ita ut exacte cognosci possit. Haec quaestio solet hoc loco tractari occasione verborum Aristotelis, text. 11: *Cognitio quoque ipsa evertitur: quae enim hoc pacto infinita sunt, quomodo intelligi possunt?*¹⁸ et text. 13: *Id autem quod additione infinitum est, tempore finito percurri nequit.*¹⁹ Iuxta quae posteriora verba, priora sunt exponenda vel limitanda, et ita quaestio non habet difficultatem. Tractari enim potest aut de ente infinito simpliciter, et in tota entis latitudine, aut de infinito creato secundum quid. Item sermo esse potest vel de intellectu increato, vel de quovis creato, vel specialiter de humano, de quo solo Aristoteles locutus est. Ac denique potest quaestio esse de cognitione quacunque, etiam confusa et imperfecta, vel de cognitione perfecta distincta, de qua similiter Aristoteles est locutus.

De ente igitur infinito, qualis est solus Deus, tractamus late disp. 30, sect. 11 et sequent., ubi declaramus quomodo Deus, cum seipsum comprehendat, invisibilis sit et incomprehensibilis omni creaturae. De ente autem creato, cum verius existemus esse impossibile dari ens creatum actu infinitum in quacunque ratione, id est, tam in intensione, quam magnitudine aut multitudine, consequenter constat huiusmodi infinitum cognosci non posse vera ac distincta cognitione. Nam id, quod non clauditur sub latitudine entis, ex se non est verum nec intelligibile; hoc autem infinitum, cum sit impossibile, non clauditur sub latitudine entis; non est ergo proprie cognoscibile, cum haec sit proprietas consequens rationem entis, sed solum per ens finitum, adiuncta negatione limitationis aut termini, concipi aut excogitari potest ut impossibile. Posita vero contraria hypothesi, nimirum, hoc infinitum esse possibile, dicendum esset ab intellectu divino facillime cognosci ac comprehendi posse, cum sit infinitae virtutis longe eminentioris. De intellectu autem creato non potest ferri universale iudicium, quia nec tanta via intelligendi

convenit necessario omni intellectui creato, neque etiam omni intellectui repugnat. Unde intellectus humanus cum sit imperfectissimus omnium, tantam virtutem non habet; angelicus vero, ut opinor, illam habere potest, quia eius virtus est ordinis superioris, et abstractiori ac subtiliori modo intelligit.

Quocirca, esto non possit dari in rebus ens creatum actu infinitum, potest tamen in infinitum augeri, vel in intensione, vel in magnitudine, totumque illud augmentum potest simul uno intuitu cognosci, quod de intellectu divino certissimum est, ut praedicta disp. 30, sect. 12, ostendimus. De intellectu autem creato vidente clare divinam essentiam et creaturas in ipsa, id etiam frequentius admittunt Theologi, et merito, ut tractavi tom. 1 tertiae p., disp. 26, sect. 2 et 3. Extra illam autem visionem nonnulli id negant de cognitione infiniti in seipso, quam Theologi vocant in proprio genere; existimo tamen non repugnare non solum per cognitionem elevatam et supernaturalem, ut de scientia infusa animae Christi praedicto loco tertiae partis tractavi, sed etiam propria et naturali vi alicuius intellectus creati; praesertim si non sit sermo de tota collectione infinita creaturarum possibilium, sed in aliqua determinata ratione. Nam, ut dicebam, licet necesse non sit omnem intellectum creatum habere tantam virtutem, et ideo nec intellectus humanus, nec forte inferiores Angeli illam habeant, tamen non excedit totum ordinem intellectus creati, quia non est necessaria ad hanc cognitionem virtus infinita simpliciter, nec infinita perfectio in genere entis, sed sufficit virtus finita superioris speciei et rationis.

Neque obstat quod virtus finita quo versatur circa plura, eo minuatur in singulis, ut ea ratione videatur non posse singula perfecte cognoscere, si infinita sint. Illud enim axioma intelligendum est, quando illa plura talia sunt, ut singula adaequent virtutem potentiae, et ideo multitudo illorum excedat talem virtutem; quando vero omnia comprehenduntur sub una adaequata ratione et virtute talis potentiae, non est necesse ita minui cognitionem et attentionem, ut non possint exacte singula cognosci, et omnia simul, quia tunc censentur cognosci per modum unius. Atque ad hunc modum dicunt Theologi, et attingemus infra, superiores Angelos per unam speciem intelligibilem simul cognoscere plura genera vel species rerum, exacte et sufficienter cognoscendo singulas. Et pari ratione tam perfectus potest esse Angelus ultima speciei, ut uno intuitu cognoscat aliquam rerum multitudinem infinitam (ut aiunt) syncategorematicae sub aliquo certo genere vel specie contentam; quia hoc non requirit in cognoscente infinitatem simpliciter, sed solum secundum quid, seu eminentiam superioris rationis.

Dixi autem semper, *uno intuitu*, quia successive impossibile est huiusmodi infinitum cognosci ita ut exhauriatur, quia impossibile est, successive numerando exhauriri infinitum; alias numeraretur successive totum quod innumerabile est, et perveniretur ad finem eius, quod infinitum est, quod involvit apertam repugnantiam contra rationem ipsius infiniti, ut constat ex 3 Phys., c. 7. Atque hac de causa, quia homines non simul, sed paulatim rerum causas cognoscunt, pro eodem duxit Aristoteles absolute prius inferrem cognitionem rei per infinitas causas esse homini impossibilem, et postea quod sit impossibile cognoscere infinitas causas. Maxime cum ea successio solum tempore finito duret in quolibet homine. Verumtamen non solum in intellectu humano, sed etiam in divino id verum habet; quia haec repugnantia non oritur ex defectu virtutis intellectivae, sed ex ipsa natura infiniti, quae in hoc consistit, ut successive pertransiri non possit. Praecipue cum successio semper esse debeat in re actu finita; quod ex parte unius extremi, scilicet posterioris, seu termini desitionis omnes admittunt, et est per se evidens, quia in eo semper finitur successio; ex parte vero alterius extremi anterioris, seu inceptionis, multi aliter sentiunt; at ego id etiam verum esse opinor quia existimo non posse esse realem successionem, sive continuam, sive discretam, quae principio careat et aeterna sit, ut infra attingam, disp. 29, sect. 1., disp. 30, sect. 3. Hac ergo ratione, universe et absque limitatione verum est non posse infinitum successive cognosci, quod hoc loco Aristoteles praecipue intendit. Neque contra hoc difficultas alicuius momenti occurrit.

CAPUT III

DE MODO ET ORDINE IN VERITATE INDAGANDA SERVANDO

Cum dixisset Philosophus veritatis cognitionem esse difficilem, non vero impossibilem, hic declarat quis modus in ea inquirenda tenendus sit, et quae impedimenta vitanda; estque eius sententia perspicua, circa quam pauca interrogari possunt.

Quaest. 1. Utrum discendi ratio consuetudini sit accommodanda. Tractatur haec quaestio sufficienter in textu, ubi primum declarat tantam esse consuetudinis vim, ut saepe ratione illius veris praeferantur fabulosa; et quae praeter consuetudinem sunt, statim peregrina iudicentur. Unde fit ut propter varias consuetudines, diversas etiam discendi rationes homines appetant; alii enim coniecturis, alii exemplis, alii testimoniis, alii vero exquisitis rationibus delectantur. Ex quo tacite concludere videtur Aristoteles non posse regulam certam ex consuetudine sumi, sed addiscentem debere institui, ut iuxta rei exigentiam, unamquamque inquiret et approbet.

Ubi duo observare oportet: unum est, non esse idem iudicium ferendum de omni consuetudine; quaedam enim est prava et praeter rationem, ut eorum qui consueverunt rerum omnium aequalem demonstrationem petere; vel e contrario eorum qui ea tantum credenda putant, quae inveniunt in auctoribus sibi familiaribus, et reliqua omnium ut nova et insolita statim reiiciunt. Quos oportet Philosophi verba, lib. 1 Ethic., c. 6, attente legere et perpendere: *Melius (inquit) forsitan, et oportere videbitur, sua quoque, praesertim philosophos pro veritatis salute refellere; nam cum ambo sint amici, sanctum est honori veritatem praeferre.* Itaque quando consuetudo huiusmodi est, non est illi ratio docendi accommodanda, sed potius ipsa rationis efficacitate superanda est aut moderanda. Aliquando vero consuetudo est optima, et accommodata sanae doctrinae, et tunc optimum consilium est, discendi rationem consuetudini accommodari; quia, ut Aristoteles hic ait, quod consuetum est, semper est notius; discendi autem ratio a notioribus, quoad fieri possit, sumenda est. Consuetudo etiam altera natura censetur; quae vero magis sunt naturae consentanea, facilius addiscuntur. Ut igitur Aristoteles ait, 2 Ethic., c. 1, *non parum, sed plurimum, quia potius totum refert, ut sic vel non sic homines ab adolescentia consuescant.* Quod non solum in moribus, sed etiam in scientia addiscenda verum est.

Alterum notandum est, non solum ex consuetudine, sed ex naturali ingenio ac peculiari cuiusque constitutione oriri, ut alii aliter discere aut docere appetant, ut hic recte Fonseca notavit. Et quando ex hoc capite oritur ut disciplina, aliter quam debeat, tractetur, difficilius est naturam corrigere aut mutare, ut per se constat.

Q. 2. Quo sensu dictum ab Aristotele sit: *Absurdum est scientiam simul et modum scientiae quaerere.*²⁰ Omnes fere interpretes, per modum sciendi, dialecticam intelligunt, unde sumunt aliqui occasionem tractandi hoc loco de natura dialecticae, an, scilicet, scientia sit, et an necessaria ad alias scientias; quoniam Aristoteles in praedictis verbis videtur eam a scientia distinguere, et docere ante scientiam praemitti debere. Verumtamen has quaestiones in ipsam dialecticam reiiciendas censeo; et supponendum, doctrinam propriam dialecticae, quam dialecticam docentem vocant, esse veram scientiam. Procedit enim ex principiis evidentibus ad demonstrandas conclusiones suas, interdum a posteriori, seu ab impossibili, interdum etiam per propriam causam, ut ex discursu illius doctrinae satis constat. Tamen, quia illa tota doctrina eo tendit ut modum sciendi doceat, quamvis illum demonstrative doceat, ex fine appellata est ab Aristotele modus sciendi, et ab aliis scientiis distincta, quae tantum scientiae sunt, et modum sciendi non demonstrant, sed tantum participant ipsum a dialectica.

Dices: ergo saltem in dialectica ipsa non erit absurdum simul quaerere scientiam, et modum sciendi. Respondetur concedendo sequelam, quia in illa scientia modus sciendi, late ac generatim sumptus, inquiritur ut finis, seu ut obiectum cognoscendum; scientia vero ipsa inquiritur ut forma et perfectio tali studio obtinenda. In aliis vero scientiis cum modus sciendi non quaeratur ut obiectum aut finis, debet supponi ut instrumentum deserviens ad scientiam obtinendam; ideoque in aliis scientiis absurdum et operosum esset simul inquirere scientiam, et sciendi modum, et de illis, ut dixi, locutus est Aristoteles.

Quod vero in dialectica non sit impossibile simul inquirere modum sciendi et scientiam, ratio est, quia intellectus reflectitur in seipsum, et ita dum in suis actibus modum inquirat, quo

apte ad scientiam acquirendam disponantur, hanc ipsam formam seu dispositionem suorum actuum per proprias causas investigat, et in eis demonstrandis eamdem dispositionem seu ratiocinandi modum tenet, atque ita in inquisitione et ostensione illius modi sciendi, modum scientiae servat, et ita simul scientiam acquirit. Ad quod etiam iuvatur naturali dialectica, quae in homine est principium omnis scientiae, quantum ad formam et modum discurrendi. Denique ideo specialiter in dialectica hoc non est absurdum, quia non potest aliter fieri, nec ante illam supponi potest alius sciendi modus acquisitus, nec procedi debet in infinitum, sed sistendum est in forma, quae simul sit quod et quo, id est scientia et modus sciendi.

Addi denique potest, praeter dialecticam, quae generalis est omnibus scientiis, esse in unaquaque scientia peculiarem ac proprium procedendi modum, qui etiam modus sciendi appellari potest. Quo sensu distinxit Averroes logicam communem, et propriam unicuique scientiae, ut Alexand. Alensis hic notavit; modum enim illum proprium sciendi appellavit propriam logicam; est enim applicatio quaedam dialecticae, vel alicuius partis eius. Et hic etiam modus sciendi in singulis scientiis praemittendus est, ne confuse procedatur, ut tetigit etiam Aristoteles, 1 de Partibus animal., c. 1, et lib. 1 Ethicor., c. 3, et in Physica aliisque fere scientiis observat. Et hoc etiam in tradenda dialectica fere ab omnibus auctoribus servatur, ut in principio perfunctorie, et absque exacta demonstratione viam sciendi praeparent; postea vero per ipsam dialecticam sciendi modum demonstrative perficiant.

Q. 3. Utrum in omnibus scientiis aequalis sit certitudo vel evidentia. Haec quaestio movetur occasione verborum Aristotelis, text. 6: *Mathematicorum accurata docendi ratio non in omnibus postulanda est.*²¹ Quae fere repetit infra, lib. 6, c. 1, et similia habet lib. 1 Ethicor., c. 2, et 7. Et in genere, quomodo in certitudine possit esse inaequalitas, tractatur in l. 1 Posteriorum, quamvis Theologi exactius id edisserant in materia de fide; in praesenti vero de gradu certitudinis metaphysicae comparatae ad mathematicam et physicam disserimus infra, disp. 1, sect. 5.

Q. 4. An omnis res naturalis habeat materiam. Proponitur propter particulam illam *fortasse*, quam ponit Aristoteles, text. 16, dicens: *Fortasse omnis natura materiam habet,*²² ubi nomine naturae res naturales et motui physico subiectas intelligit, iuxta phrasim suam, ut patet ex l. 12, cap. 7, et aliis locis. Putant aliqui ergo adhibuisse Aristotelem illam particulam *fortasse*, quod non crederet coelos habere materiam. Sed facilius dici potest eam posuisse, quia existimabat eos habere materiam, licet non cum tanta certitudine sicut de aliis naturalibus rebus. Vel certe eam adhibuit, quia materia coelorum alterius rationis est. Verius tamen existimo nullum esse in ea voce mysterium, sed esse morem Aristotelis ita loqui modestiae causa, quando ex professo rem non disputat. Itaque illa quaestio parum est hoc loco necessaria; tractatur autem infra, disp. 13, sect. 10 et 11.

Q. 5. An sit una scientia rerum omnium vel plures. Hanc attigit Philosophus in ultimis verbis huius capituli, et pro huius scientiae opportunitate disseritur disp. 1, sect. 2 et 3.

Q. 6. An metaphysica ante vel post alias scientias addiscenda sit. Tangitur ab Aristotele ibid.; expeditur breviter disp. 1, sect. 4.

LIBER TERTIUS METAPHYSICAE, DUBITATIONES OMNES QUAE IN HAC SCIENTIA OCCURRUNT, SUMMATIM CONTINENS

Solent expositores inquirere, cur Aristoteles hoc loco in quaestionibus proponendis absque earum resolutione integrum librum consumpserit. Existimo tamen id fecisse ad exaggerandam huius doctrinae difficultatem et utilitatem, et fortasse ad excitandum lectori desiderium inquirendi scientiam, in qua tot dubia expediuntur; et propter alias rationes, quas ipse tetigit c. 1, et sunt in eo satis perspicuae. Proponit ergo Aristoteles in primo capite varias quaestiones: in caeteris vero rationes dubitandi in utramque partem affert, nihil autem definit. Et in proponendis his quaestionibus nullam fere methodum vel certum ordinem servat, sed prout in mentem veniebant, ita eas effudisse videtur. Quod ideo moneo, ne quis putet teneri nos, aut rationem illius ordinis reddere, aut illum servare, cum de his quaestionibus disputaverimus. Ob utramque ergo rationem proponemus quaestiones omnes cum locis ubi a nobis tractatae ac

definitae sunt. Quod si omissae aliquae fuerint ut inutiles ac parvi momenti, hoc etiam admonebimus.

CAPUT PRIMUM

Quaest. 1. Sitne unius scientiae, an plurium, omnes causas contemplari. Agitur ab Aristotele statim capit. 1, in principio. Veritas est hoc esse munus praecipue metaphysicae, quatenus unius scientiae esse potest, vide disp. 1, sect. 1 et 5.

Q. 2. An haec scientia simplicia tantum substantiae principia consideret, vel etiam prima principia complexa. Disputatur in utramque partem ab Aristotele hic, c. 2, text. 4; definitur vero affirmans eius pars, lib 4, c. 3, et a nobis, disp. 1, sect. 4, et disp. 3, sect. 3.

Q. 3. An haec scientia disputet de substantiis omnibus; versatur in utramque partem hic a Philosopho, cap. 2, text. 5, et difinitur lib. 4, cap. 2, lib. 6, cap. 1, et a nobis disput. 1, sect. 2.

Q. 4. An praeter substantias sensibiles dentur aliae separatae. Haec solum tractatur hic ab Aristotele de ideis, et de rebus mathematicis, de quibus supra, lib. 1, cap. 6 et 7, et infra, lib. 7, cap. 12 et sequentibus. Sed hoc sensu censeo inutilem quaestionem, ideoque breviter expeditur a nobis disp. 4, sect. 1 et 2, et disput. 5, per totam; et aliqua addidimus in disp. 25, de causa exemplari. Propria vero quaestio est de substantiis angelicis, quae tractatur a Philosopho, lib. 12, c. 8, et nobis, disp. 35.

Q. 5. An eadem scientia sit de substantiis, et de illis quae per se substantiis accidunt. Versatur cap. seq., text. 6, et definitur pars affirmans, l. 4, c. 1 et 2. Et est res clara, magisque dialectica quam metaphysica, et in ordine ad hanc scientiam expeditur a nobis disputatione 1, sect. 1 et 2.

Q. 6. An communes affectiones entis, ut idem ac diversum et similes, considerentur in hac scientia, ibidem.

Q. 7. An genera et differentiae censenda sint principia rerum, vel potius partes physicae, ut materia et forma. Hanc versat in utramque partem Aristoteles in cap. 3 huius libri. Nobis vero non videtur specialem disputationem requirere; utraque enim censemus dici posse principia, illa metaphysica, haec physica. Quia vero compositio metaphysica solum per rationem est, physica vero realis, ideo principia physica censemus esse propria rerum materialium, de illisque disputamus per totas disputationes 13, 14, 15 et 16. Principia vero metaphysica solum sunt principia secundum modum nostrum concipiendi, et secundum rationem, de eisque dicimus tractando de universalibus, disput. 5, sect. 1 et 2, et disput. 6, per totam.

Q. 8. An inter genera ea sint magis principia quae magis universalialia sunt. Hanc versat latissime Aristoteles fere toto cap. 3. Est vere inutilis; nam genera remota dici possunt magis principia extensive, propinqua vero, intensive, vel illa magis in ratione potentiae et materiae, haec in ratione formae ac perfectionis; sed haec solum pertinent ad loquendi modum.

Q. 9. An praeter materiam aliqua sit per se causa, atque ea separabilis, necne, et an una vel plures numero. Hanc ponit Aristoteles eisdem fere verbis versus finem capituli; habet autem ambiguum sensum. Nam si propria verba ut sonant sumantur, videtur quaeri an ultra causam materialem detur formalis, et aliae. Et hoc sensu tractatur haec quaestio infra, lib. 4, c. 2, et a nobis late, disp. 12, de causis in communi, in sequentibus. Non videtur autem hic esse sensus Aristotelis, quia statim, c. 4, quaestionem hanc cum aliis sequentibus disputat in sensu longe diverso. Alius ergo quaestionis sensus erit, an *praeter materiam*, id est, extra res singulares, *sit aliqua per se causa*. Ita enim uti solet Aristoteles voce illa *praeter*, in sensu Platónico; cum Platone enim hanc saepe agitat quaestionem, et hoc sensu tractat illam, c. 4, text. 12, et a nobis definita est disput. 5 et 6, tractando de universalibus. Solum manet difficultas, quia tunc sequens quaestio cum hac videtur coincidere.

Q. 10. Est ergo decima quaestio, an sit aliquid praeter ipsum totum materiale individuum. Hanc quaestionem proponit Aristoteles, text. 2, illis obscuris verbis: *Sitne aliquid praeter simul totum?*²³ Exponit autem quid intelligat per *simul totum*, dicens: *Voco autem simul totum, cum aliquid de materia praedicatur,*²⁴ id est, ut interpretor, species de materiali individuo. Videtur ergo quaerere an in rebus materialibus species sit aliquid praeter individua, et in hoc sensu

quaestio est cum Platone. Apparet autem eadem cum praecedente, prout a nobis exposita est. Nisi dicamus, ibi quaeri ex ratione quidditatis, et ita materialiter esse eandem quaestionem, formaliter vero diversam; vel certe ibi quaeri de reali separatione, hic de formali seu ex natura rei, prout a nobis disputatur, disputatione 5, sect. 2. Alii vero intelligunt generatim hic quaeri an quod quid est in rebus materialibus, sit idem cum eo cuius est. Quam quaestionem late Aristoteles prosequitur, lib. 7, c. 4 et 15, et nos late, disput. 34, fere per totam.

Q. 11. An principia non solum specie, sed etiam numero definita sint, id est, unicuique rei propria, et in distinctis rebus diversa. Haec tractatur infra, cap. 4, text. 13, et lib. 12. Sed non est in ea immorandum, nam certum est principia intrinseca multiplicari numero multiplicatis individuis, et non plusquam illa; idque aliter in formis, aliter in materia verum esse. Formae enim multiplicantur secundum suas entitates in diversis individuis; materia autem non semper, quia una numero entitas materiae subest successive diversis formis; variatur autem secundum dispositiones, atque ita materia proxima semper est diversa, vel specie vel numero, pro ratione formarum. Principia autem extrinseca non ita multiplicantur, quia unum esse potest diversarum rerum principium; aliquando vero multiplicantur, et semper sunt in numero finito, quia in nulla multitudine causarum datur progressus in infinitum, ut supra, lib. 2, annotatum est.

Q. 12. An rerum corruptibilium et incorruptibilium sint eadem principia. Tractatur ab Aristotele, infra, c. 1, text. 15, et l. 12, c. 4. A nobis vero in disp. 13, sect. 11. ubi de principiis intrinsecis, de extrinsecis vero disp. 29, sect. 2.

Q. 13. An omnia principia etiam corruptibilium rerum sint corruptionis expertia. Tractatur ab Aristotele eisdem locis, sed in particulari disseritur de materia a nobis in propria disputatione. De forma vero solum habet controversiam in anima rationali, quae non spectat ad hanc scientiam. In causis autem extrinsecis fere non est locus huic quaestioni; causa enim proxima et univoca rerum corruptibilium esse debet corruptibilis; causa vero superior esse potest incorruptibilis aeterna. Necessarium etiam est species omnes incorruptibiles ab aliqua re aeterna et incorruptibili ducere originem, ut demonstratur a nobis disp. 29, sect. 1.

Q. 14. An verum et ens sit ipsa rerum substantia, an vero aliquid aliud eis subiiciatur. Haec disputatur ab Arist., c. 4, text. 16. Est tamen inutilis, et Platonica. Namque si de ente et uno transcendentibus sit sermo, satis constat non esse aliquid praeter substantiam seu essentiam indivisam uniuscuiusque rei, de quo satis in disputatione 4 et 5 disserimus. Si vero sumatur per antonomasiam pro primo ente per se uno, sic constat esse quid separatum a caeteris rebus, non tamen esse substantiam earum, nec subiectum, sed primam earum causam, de quo disput. 22, sect. 1, et disputat. 29, sect. 1 et 2, copiose disserimus. Si tamen aliis occultis et metaphoricis significationibus sumantur ens et unum, explicentur illae, et facilis erit responsio.

Q. 15. An principia rerum sint ipsa universalialia, vel res singulares. Haec quaestio tractatur infra, c. 5, text. 20, et lib. 7, a c. 13, et intelligi potest moveri contra Platonem, an, scilicet, ideae sint principia rerum, et sic iam tractata est dicto loco et alias saepe. Potest etiam coincidere cum illa, qua quaeritur an actiones sint singularium, quae tacta est in lib. 1, et tractata disp. 34, sect. 9; vel, ut D. Thomas exponit, an principia talia sint secundum rationem universalem vel singularem, et sic tacta est disp. 5, sect. 3, 4 et 6.

Q. 16. An principia rerum causent aliter quam per motum. Haec de sola efficiente causa videtur proprie tractari, ut in disput. 22, sect. 1. Aristoteles autem nunquam in hoc sensu eam ex professo disputavit, sed videtur eam proponere propter ideas Platonis, quas ille dicebat alio modo inducere formas, et videtur illam discutere infra, cap. 6, text. 18. Quo etiam sensu traditur a nobis disp. 15 et 18, ubi de educatione substantialis formae et principio eius effectivo disserimus.

Q. 17. An principia sint actu vel potentia. Haec de singulis principiis infra suis locis disputatur, scilicet de materia, forma, etc. At videtur hic proponi ab Aristotele propter elementa quae sunt principia misti, de quibus quaestio et, an sint actu vel potentia in misto. Quam quaestionem disputat c. 6, tex. 19, et nos disp. 15, sect. 10.

Q. 18. An numeri, figurae, longitudines et puncta, substantiae quaedam sint, necne. Tractatur ab Aristotele infra cap. 5, et lib. 13 et 14 latissime; in ea vero nihil dicendum est praeter ea quae inferius de quantitate disputamus, disp. 40 et 41.

CAPUT II

AFFERUNTUR QUINQUE PRIMARUM QUAESTIONUM RATIONES DUBITANDI

Supervacaneum cense singulas rationes adnotare, cum in textu et aliis expositoribus, et legi et facile intelligi possint. Quanquam vero Aristoteles inter proponendum has rationes nonnullas sententias proferat scitu et disputatione dignas, tamen cum hinc et inde argumentando semper procedat, nihil firmum de illius sententia habere possumus, ut etiam Averroes initio commentariorum huius libri adnotavit. Et ideo, si recte procedendum est, nullum in toto hoc libro praebet Aristoteles fundamentum ad quaestiones quas incidentes seu textuales vocant, pertractandas. Nihilominus solent circa hoc caput sequentes tractari.

Quaest. 1. An scientiae mathematicae demonstrent per causam efficientem et finalem; partem enim negantem assumit ut veram Aristoteles argumentando in ex. 3. Tamen, cum illo argumento aliquid falsum Aristoteles apparenter confirmare nitatur, scilicet, nullam esse scientiam quae omnes causas consideret, constat ex illo testimonio nihil de Aristotelis sententia affirmari posse. Illam autem quaestionem praetermittendam censui in hoc opere, tum quod ad naturam et rationem scientiarum mathematicarum declarandam potius spectet, tum etiam quod facillima sit. Nam constat res illas de quibus mathematicae disputant, secundum se habere causas efficientes et finales, nam quantitas, linea, puncta, ab aliquo et propter aliquid fiunt; tamen prout considerantur a scientiis speculativis mathematicis, abstrahuntur ab his causis, quia abstrahuntur a motu et ab omni usu. Et ita non dixit Aristoteles res mathematicas non habere causam efficientem et finalem, sed mathematicas scientias non demonstrare per has causas.

Et ratio a priori esse videtur, quia mathematicae non considerant propriam essentiam et naturam quantitatis, sed solum proportionem quasdam, et proprietates quae ad eas consequuntur, non per causalitatem realem, sed per consecutionem tantum illativam. Ex quo intelligere licet, mathematicas etiam non demonstrare per causalitatem materialem, quod ut notius videtur Aristoteles reliquisse, quia hae scientiae abstrahunt a materia. Unde nec per formam propriam ac physicam demonstrare possunt, quia forma et materia sunt quasi correlativa. Atque hinc tandem inferunt aliqui, mathematicas non demonstrare per ullam causam, ideoque non esse proprie scientias propter quid, solumque demonstrare conclusiones suas veras esse interdum ab impossibili, interdum a signo et quasi ad sensum. Sed, licet de multis demonstrationibus mathematicis hoc verum sit, tamen negandum non est quin interdum fiat in illis scientiis demonstratio propter quid, quae est per causam. Sed distinguendum est de causa: alia enim est realis per proprium influxum, quae dicitur in ordine ad esse, et de hac est verum non intervenire in mathematicis demonstrationibus, ut insinuavit Averroes, 1 Physic., in princip. Alia est causa in ordine ad cognitionem, quae magis dicitur ratio, quae sufficit ad demonstrationem a priori, ut patet cum unum attributum divinum per aliud demonstramus, et hoc modo demonstrat mathematicus per causam, ut cum per definitionem trianguli aliquid ostendi de hoc vel illo triangulo.

Q. 2. Solet autem occasione verborum Aristotelis secundo hic quaeri, an entia mathematica sint bona, quam satis attigimus in disp. 10, sect. 2.

Q. 3. Utrum omnes actiones sint cum motu. Hoc enim etiam affirmat Aristoteles in discursu illius rationis, ubi etiam multa dicit pertinentia ad materiam de causis, ut quod immobilia non habeant efficientem, neque finem. Quod de intelligentiis creatis est falsum; sed, ut dixi, nihil eorum, quae hic assumuntur ab Aristotele, necesse est ab eo affirmari ex propria sententia. De priori tamen propositione disputamus late tractando de creatione, disput. 12, sect. 1, ubi partem negativam demonstramus. Quod vero hic sumit Aristoteles, exponi potest de actione physica, nam supponit res mathematicas non habere aliam superiorem actionem. Altera vero propositio disputatur ibidem, et disp. 29, sect. 1 et 2, et disp. 35, sect. 1. Hoc autem loco per immobilia solum mathematica intelliguntur, et haec non solum secundum rem, sed secundum talem abstractionem et considerationem dicuntur non habere causam, ut declaratum est.

CAPUT III

*TRACTATUR QUAESTIO DE PRINCIPIIS AN SINT IPSA GENERA VEL ELEMENTA
SEU PRINCIPIA PHYSICA*

De quaestione, quam Aristoteles ex professo disputat, nihil novum occurrit praeter ea, quae c. 1, q. 7, notata sunt. Circa ea vero quae obiter attingit Philosophus, nonnullae quaestiones occurrunt, praesertim circa text. 10.

Quaest. 1. An genus praedicetur per se de differentiis quibus contrahitur, vel ut aliter quaeri solet, an sit de ratione generis, ut habeat differentias extra sui rationem, id est, in quarum intrinseco et essentiali conceptu genus ipsum non includatur. Hoc enim aperte supponit Philosophus in ratione quam textu 10 conficit. Et ne quis dicat non procedere hic definiendo, sed argumentando tantum, id ex professo probat idem Philosophus, libro sexto Topicorum, capite tertio. Quocirca quaestio haec in uno sensu metaphysica est, in alio dialectica. Est enim metaphysica, quatenus distinguit quaestionem inter genus et differentiam, et praecisionem unius ab alio, ac modum compositionis speciei ex illis, et in hoc sensu indicatur posterioribus verbis supra positus, et satis est a nobis tractata disputatione 6, sect. 5, et sect. 6, et ad eandem conferent, quae in disputatione 2, sect. 6, et disputat. 39, sect. 2 tractantur.

Est autem dialectica haec quaestio, quatenus inquit qualitatem praedicationis, scilicet, an illa praedicatio generis de differentia, vel e converso, sit per se, ut, *rationale est animal*, vel, *animal est rationale*. Et hoc sensu tractant eam hic late Iandunus, quaest. 12, qui affirmat esse per se; et Antonius Andr., quaest. 2, et Iavellus, quaest. 2, qui id negant; et Niphus, disput. 2, qui variis distinctionibus utitur; sed res est et aliena et satis clara. Illae enim propositiones non sunt in primo aut secundo modo dicendi per se, quos Aristoteles posuit in lib. 1 Posteriorum, quia in eis nec praedicatum est de ratione subiecti, nec subiectum de ratione praedicati. Et ratio a priori sumitur ex decisione prioris sensus. Nam cum genus et differentia ita comparentur, ut unum sit extra conceptum et rationem essentialem alterius, et alioqui differentia non sit proprietas manans ex natura generis, ut est per se notum, fit ut unum de alio nec per se primo, nec per se secundo praedicari possit. Quod si quis alioqui iuxta alios modos *per se* positos ab Aristotele, lib. 5 Metaphysic. cap. 18, vel alios qui excogitari possunt, scilicet, ut *per se* distinguitur contra per aliud, vel ut excludit compositionem per accidens, sic differentia sicut per se coniungitur generi, id est, immediate et non per aliud, vel sicut genus et differentia per se, et non per accidens unum componunt, ita dici potest unum de alio per se praedicari. Sed hi modi *per se* applicati per praedicationes, non sunt ita usitati sicut priores; praeterquam quod illae praedicationes non sunt admodum naturales, sed aliquo modo impropriae, et in hoc etiam deficiunt a propositionibus per se. Nam, licet differentia divisiva comparetur ad genus per modum formae, tamen minus universalis est quam genus; e contra vero, licet genus sit universalius, comparatur tamen ad differentiam ut potentia, et non ut actus, et ideo non tam proprie et directe praedicatur. Absolute ergo propositiones hae reiiciendae sunt a numero propositionum per se.

Q. 2. An habere differentias extra sui rationem, in quibus non includatur, nec de eis per se praedicetur, sit non solum de ratione proprii generis, sed etiam de ratione omnis praedicati univoci, vel habentis unum conceptum obiectivum communem omnibus contentis sub illo. Hanc quaestionem attigimus disputat. 2, sect. 5 et 6, ubi ostendimus, non oportere ut ea proprietas conveniat omni praedicato communi secundum eundem obiectivum conceptum; et disp. 39, sect. 2, ostendimus non convenire omni praedicato essentiali seu quidditativo, et Aristotelem hoc loco solum de proprio genere locutum fuisse, quidquid nonnulli expositores contendunt. Idemque attigimus disp. 32 et 30.

Q. 3. An species per se praedicetur de differentia constituente ipsam, ut *rationale est homo*. Hanc tractant hoc loco auctores supra citati, et quidam affirmant, alii negant, alii distinctionibus utuntur. A nobis vero praetermissa est, tum quod dialectica sit, tum quod (ut bene Fonseca in commentariis indicavit) Aristoteles tam claram existimaverit partem negantem, ut eam sine probatione reliquerit et declaratione. Neque obstant quae alii obiciunt, scilicet, in ea propositione subiectum esse de ratione praedicati, et ideo esse in secundo modo dicendi per se, nam haec est eius definitio. Item quia haec propositio: *Homo est rationalis*, est in primo modo

LIBER TERTIUS (CONT.), QQ. 4-6
LIBER QUARTUS METAPHYSICAE
CAPUT I, QQ. 1-6

dicendi per se; ergo convertens erit etiam per se saltem secundo modo. Haec (inquam) et similia non obstant; nam illa propositio non est naturalis, sed indirecta, impropriissima et praeter naturam, et ideo est extra omnem latitudinem propositionum per se. Nam definitiones illae modorum per se, intelligendae sunt de praedicatis et subiectis propriis et connaturalibus, non de iis quae a nobis inverso et contra naturali ordine componuntur et convertuntur. Unde etiam dici potest, genus in illis definitionibus propositum per se, esse propositionem propriam et naturalem. Atque eadem ratione non est necesse propositionem per se converti in aliam per se, quando per conversionem fit indirecta et impropria. Adde etiam hanc esse per se primo modo: *Homo est animal*; hanc vero *animal est homo*, nullo modo. Video controversiam esse de modo loquendi; et multos censere hanc propositionem, *Risibile est homo*, esse per se in primo modo, licet sit indirecta. Sed nihilominus prior modus est formalior et magis proprius. Alioqui etiam illa propositio: *Rationale est homo*, esset in primo et secundo modo per se; quod est absurdum. Sunt ergo hae propositiones indirectae extra ordinem propositionum per se. Vide Caietanum, lib. 1 Poster., cap. 4 et 18.

CAPUT IV

Disputat hic Aristoteles in utramque partem plures quaestiones in primo capite propositas, scilicet a quaestione 9 usque ad 14. Nihil tamen definit, nec novum quid, aut nostra disputatione aut notatione indigens affert.

CAPUT V

Hic disputat quaestionem 18 de rebus mathematicis, seu quantitate, an, scilicet, haec sit substantia, necne; nihilque dicit notatione dignum, aut nova disputatione indigens; sufficiunt ea, quae de quantitate disserimus disputatione 40, sec. 1 et 2. Est tamen hic locus observandus pro iis quae ibi traduntur.

CAPUT VI

Hic disputat caeteras quaestiones supra praemissas, et semper fere revertitur ad inutilem disputationem de ideis cum Platone. Quare nihil novi solet hic etiam disputari.

LIBER QUARTUS METAPHYSICAE

DE SUBIECTO HUIUS DOCTRINAE, EIUSQUE PARTIBUS, AFFECTIBUS, AC PRINCIPIIIS

CAPUT I

DE SUBIECTO METAPHYSICAE

Quaest. 1. Utrum ens in quantum ens sit metaphysicae subiectum; id quod in hoc loco Aristoteles affirmat, disp. 1, sect. 1, per totam.

Q. 2. Quaenam entia seu quas rationes entium metaphysica sua contemplatione attingat. Disp. 1, sect. 2, per totam.

Q. 3. An ens secundum se habeat passiones quae per se illi insint, et in hac scientia de illo demonstrantur. Disp. 3, sect. 1.

Q. 4. Quotnam illae passiones sint, quemve ordinem inter se servent. Disp. 3, sect. 2.

Q. 5. An haec scientia versetur circa prima principia, et quid muneris circa illa exercent. Disp. 1, sect. 4.

Q. 6. An ratione obiecti vel principiorum, aliae scientiae subalternentur metaphysicae. Disp. 1, sect. 5.

Q. 7. An haec scientia habeat aliqua prima principia, ex quibus demonstret. Disp. 3, sect. 2.

Q. 8. An haec scientia consideret primas rerum causas et principia, et quo modo. Disp. 1, sect. 4, et disp. 12, in principio.

Q. 9. An ens in quantum ens habeat causas reales. Locis proxime citati.

Q. 10. An ens in quantum ens dicat unam aliquam rationem obiectivam. Haec quaestio hic habet locum propter ea verba Aristotelis: *Quoniam vero principia summasque causas quaerimus, illud necessarium esse perspicuum est, naturae alicuius per se eas esse.*²⁵ Et in fine capitis concludit: *Quapropter a nobis primae causae entis quatenus ens est, sumendae sunt.*²⁶ Ex quibus sententiis inter se collatis constare videtur, ex sententia Aristotelis, ens in quantum ens, dicere aliquam naturam, vel aliquam rationem communem per modum unius naturae, cuius proprietates per se, principia et causae possunt in hac scientia investigari. Tractamus autem dictam quaestionem disp. 2, sect. 2. Cui quaestioni annexae sunt sequentes.

Q. 11. Utrum ens habeat in nobis unum conceptum formalem communem omnibus entibus. Disp. 2, sect. 1, per totam.

Q. 12. Utrum ens in quantum ens sit aliquid reipsa praecisum ab inferioribus. Ibid., sect. 3.

Q. 13. Utrum praescindi saltem possit secundum rationem. Disp. 4, sect. 2.

Q. 14. Utrum ens in quantum ens includat actu vel potentia inferiora. Disp. 2, sect. 2.

Q. 15. Utrum ens in quantum ens significet immediate omnia suprema genera, vel tantum mediate. Ibid.

Q. 16. In quo posita sit communis ac praecisa ratio entis. Ibid., s. 4.

Q. 17. An ens dicatur essentialiter vel accidentaliter de particularibus entibus, maxime de creatis. Ibid.

Q. 18. An ratio entis transcendat omnia, ita ut in omnibus modis et differentiis includatur. Ibid., sect. 5.

Q. 19. Quomodo contrahatur ens ad inferiora. Disp. 2, sect. 6.

Q. 20. Hic etiam tractari potest, an existentia creaturae distinguatur ab eius essentia, de qua re est copiosa disp. 31, quae plures continet quaestiones, quae tum ibi, tum etiam in indice disputationum, disp. 31, videri possunt.

CAPUT II

DE ANALOGIA ENTIS ET NONNULLIS EIUS PROPRIETATIBUS

Quaest. 1. An ens sit univocum vel analogum tum ad ens creatum et increatum, tum ad substantiam et accidens. Prior quaestio tractatur disp. 28, sect. 3; posterior, disp. 32, sect. ult.

Q. 2. An recte Aristoteles analogiam entis cum analogia sani comparaverit. Et ratio difficultatis est, quia videtur longe diversae rationis, ut ex praedictis disputationibus constat. Duobus modis responderi potest: primo comparasse illa in analogia absolute, non tamen in modo analogiae, quia in modo non sunt similia; *sanum* enim ita est analogum, ut forma quam significat, uni tantum significato intrinsece insit; aliis per denominationem extrinsecam. *Ens* vero significat formam seu rationem omnibus significatis intrinsece inhaerentem. Unde fit, ut *sanum* non significet unum conceptum communem omnibus significatis, sicut significat *ens*.

Ex quo fit ulterius, cum Aristoteles aequiparat ens et sanum in eo, quod sicut una scientia agit de sano quoad omnia significat eius, quatenus ab una sanitate derivantur, ita una scientia tractat de ente, cum (inquam) haec comparat, intelligi etiam debere secundum similitudinem, non secundum aequalitatem. Nam sanum, secundum totam analogiam suam, non est adaequatum obiectum unius scientiae, directe sub se comprehendens sua significata, tanquam proprias partes subiectivas talis obiecti, directe, vel (ut aiunt) in recto pertinentes ad obiectum talis scientiae; solum enim principale significatum sani, est adaequatum et directum obiectum medicinae; reliqua vero, quae analogice dicuntur sana, in obliquo pertinent ad illam scientiam, ut signa sanitatis, vel

instrumentum, vel aliquid huiusmodi. At vero ens est obiectum adaequatum directe complectens suas quasi partes subiectivas, ut in disputationibus capite praecedenti citatis ostensum est. Unde fit, ut ens secundum adaequatam significationem possit esse extremum demonstrationis, in qua proprietates illi adaequatae de ipso demonstrantur; sanum vero minime, sed solum ratione primarii significati.

Secundo responderi potest, de ente dupliciter posse nos loqui: uno modo, ut comprehendit tantum vera entia realis, et illa omnia transcendit et sub se continet. Alio modo, ut extenditur ad multa, quae vere et intrinsece entia non sunt, solumque per quamdam attributionem extrinsecam entia dicuntur, ut sunt privationes, vel entia omnino per accidens aut rationis. Priori modo videtur locutus de ente Aristoteles in capite superiori, et illo modo est proprie adaequatum obiectum et directum unius scientiae, ut habet analogiam cum unitate conceptus, et rationis obiectivae intrinsecae inventae in omnibus significatis etiam secundariis, ut dictis locis ostendimus, et quoad haec est comparabile cum *sano* non secundum aequalitatem, sed tantum eo modo quem nunc explicuimus. Posteriori modo videtur hic locutus Aristoteles de ente, et sic includit respectu multorum significatorum analogiam plurium conceptuum, et secundum extrinsecam denominationem respectu aliquorum, et quoad haec comparatur cum sano, etiam in modo analogiae, et in modo quo sub unam scientiam cadit, ut facile ex dictis constat.

Nec mirum videri debet, quod in diversa significatione sumat Aristoteles nomen entis in his duobus capitibus, nam in eis diverso modo loquitur; in priori enim cum adaequatum obiectum metaphysicae constituat, agit de ente secundum proprium eius conceptum obiectivum; in hoc vero capite agit de tota amplitudine significationis nominis entis; unde satis expresse plura numerat, quae vera entia non sunt, ut privationes et similia, quae ipsemet excludit ab obiecto metaphysicae, directo, scilicet, et adaequato, lib. 6. in fine.

Q. 3. Utrum ad metaphysicam spectet agere de propria ratione substantiae, propriisque principiis eius. Disp. 1, sect. 2.

Q. 4. Utrum metaphysica tractet de speciebus entis, secundum proprias rationes eorum, et in universum scientia de genere sit etiam de speciebus. Tractatur disp. 1, sect. 2. Et resolutio simpliciter est negativa. Verba autem Aristotelis in textu 2, in quibus haec quaestio fundatur, scilicet: *Unius generis una est scientia, quare et entis quotquot sunt species, unius scientiae genere est contemplari, et specierum species*,²⁷ haec (inquam) verba ambigua sunt, et ibidem late explicantur. Solum in hoc notetur, sermonem esse formalem de speciebus entis in genere scibilis. Et ita dici potest genus entis scibilis ut sic, pertinere ad genus scientiae; varias autem species scibilium ad varias species scientiarum. Vel etiam omnia entia quatenus in una aliqua ratione scibilis conveniunt cadere sub unam scientiam, quae licet sit una specie, generalis dicitur ob universalem tractationem omnium entium sub alia ratione. Nihilominus tamen entium species, sub propriis rationibus (obiectorum utique scibilium), ad scientias specie diversas pertinent.

Q. 5. An ens et unum idem sint et una natura. Disput. 4, sect. 1 et 2.

Q. 6. An ens et unum convertantur, seu (ut Aristoteles ait) mutuo se sequantur. Disp. 4, sect. 1.

Q. 7. An in hac reciprocatione recte comparaverit Aristoteles ens et unum ad principium et causam. Disp. 13, sect. 1, in solut. argumentorum.

Q. 8. An quae eadem generatione generantur, et eadem corruptione corrumpuntur, unum sint. Disp. 7, sect. 2.

Q. 9. An unum privative opponatur multitudini, ut hic Aristoteles significat. Disput. 4, sect. 6.

Q. 10. An dialectica et sophistica versentur circa omne ens, et in eo convenient aliquo modo cum metaphysica. Hoc enim videtur affirmare Aristoteles in textu, spectat tamen ad dialecticos potius quam ad nos. Et ideo breviter observandum est, id non debere intelligi de propria doctrina dialectica, et sophisticae artis, sed usu earum. Nam doctrina dialecticae seu topicae (hic enim in eadem significatione sumitur) solum versatur in docendo modo probabiliter concludendi aut argumentandi, praesertim ratione materiae. Sophistica vero circa modum apparenter concludendi. Unde sub hac ratione non versantur circa ens, aut entia omnia, sed circa talia opera intellectus. Usus vero dialecticae et sophisticae artis ad omnia extenditur, quia in omni

re seu materia fieri possunt probabiles seu apparentes rationes. In quo excedunt hae partes logicae doctrinam demonstrativam; nam usus eius non extenditur ad res omnes, sed in veris tantum ac necessariis versatur. Non ergo aequiparatur doctrina metaphysicae cum doctrina dialecticae, sed cum usu, estque comparatio proportionalis, non omnino similis, et ita est res clara.

Quamvis autem Aristoteles in hoc capite non tam disputet de uno, quam dicat esse disputandum, solent hic tractari quaestiones omnes ad unitatem pertinentes, imo et ad alias passiones entis. De quibus fuse egimus a disp. 4 usque ad 11, ut videre licet in indice superiori, ne hic fiat inutilis repetitio. Aliqui etiam hic disputant de esse existentiae, quomodo ad ens vel essentiam comparetur. De qua re late dictum est disp. 31.

CAPUT III

PERTINERE AD HANC SCIENTIAM PRIMA PRINCIPIA, ET MAXIME ILLUD QUOD EST OMNIUM PRIMUM

Quaestio unica. An hoc sit primum omnium principium: *Impossibile est idem simul esse et non esse.*²⁸ Disp. 3, sect. 3.

Caetera quae de tractatione principiorum hic dicuntur, tum ibi, tum etiam disp. 1, sect. 4, tractata sunt, et in superioribus sunt annotata.

CAPUT IV USQUE AD VIII

DEFENDUNTUR PRINCIPIA PRIMA: IMPOSSIBILE EST IDEM SIMUL ESSE ET NON ESSE, ET: NECESSE EST QUODLIBET AUT ESSE, AUT NON ESSE

Haec quinque capita consumit Aristoteles, in redarguendis quibusdam philosophis, qui haec principia vel negabant, vel se negare fingeant; nisi fortasse id ipse finxit disputandi gratia. Utcunque id sit, nihil fere occurrit in his capitibus, quod utilitatem specialem afferat, aut occasionem alicuius quaestiones praebeat, praeter unum vel alium locum.

Quaestio prima tractari c. 4 potest, circa text. 13 et 14, an unum accidens possit esse subiectum alterius; quam quaestionem tractavimus disp. 44, sect. 4. Et locus praesens exponitur.

Q. 2. Posset circa text. 16 tractari, an quod non est, possit aliquid efficere; occasione illorum verborum Aristotelis: *Ea vero quae non sunt, quomodo loquentur, aut ambulabunt?*²⁹ Verum talis quaestio est satis aliena a praesenti instituto Aristotelis, solumque indicata est ut dicta verba Aristotelis notentur; tractatur autem a nobis fuse disp. 48 et disp. 31.

Q. 3. Circa cap. 8 moveri potest quaestio, an et quale definitum iudicium boni requiratur ad movendam voluntatem. Est enim hic locus ad illam quaestionem diligenter notandus, ut observamus disp. 23, sect. 8, ubi quaestionem illam tractamus.

Q. 4. Quaestio quarta esse potest circa finem eiusdem capituli 4, an veritas et falsitas recipiant magis et minus, id est, sit una maior alia. Aristoteles enim tam certam existimavit partem affirmantem, ut eo principio usus fuerit ad demonstrandum primum principium: *Idem simul esse et non esse impossibile est.* Quanquam, ut ipse praemittit in principio huius capituli, in his rationibus non argumentetur ex notioribus, sed redarguat adversarium ex concessis. Unde verisimile est illam affirmativam partem fuisse ab adversario concessam. Absolute tamen videri potest falsa illa sententia, nam cum veritas consistat in indivisibili, et in omnimoda adaequatione intellectus ad rem, non videtur posse recipere magis nec minus. Et eadem ratione neque falsitas, quia si tollit veritatem, omnino tollit, et ita nulla potest esse maior. Dicendum vero est, in falsitate posse esse magis et minus non formaliter per admistionem veritatis et falsitatis, ut recte probat ratio facta, sed quasi radicaliter per maiorem vel minorem distantiam a veritate. Et haec plane est intentio Philosophi: nam hoc satis est ipsi, ut concludat aliquid esse determinate verum. At vero in veritate non dicitur esse magis vel minus per accessum vel recessum a falsitate; falsitas enim opponitur veritati per modum privationis, et ideo mensuratur ex illa, non vero e contrario. Solum ergo ratione fundamenti, aut maioris firmitatis seu necessitatis eius rei, in qua veritas fundatur,

LIBER QUARTUS (CONT.), QQ. 5-8
LIBER QUINTUS METAPHYSICAE
CAPUT I, QQ. 1-4

potest una veritas dici maior alia. Haec tamen res tota plenius constare potest ex his, quae disp. 8 et 9, de veritate et falsitate tractamus.

Q. 5. An contraria ita repugnent circa idem subiectum, sicut contradictoria circa quodlibet. Id enim videtur Aristoteles hoc loco affirmare. Ex quo aliqui inferunt, etiam in ordine ad potentiam absolutam repugnare duo contraria perfecta esse in eodem subiecto. De qua re dicimus in praedicamento qualitatis, disp. 45. Nunc constat Aristotelem solum loqui quatenus unum contrarium infert alterius privationem vel negationem; quod si haec impediatur, constat non esse aequalem repugnantiam. An vero impediri possit, Aristoteles non novit, et negaret quidem ille; nos autem non est cur negemus, nisi ubi specialis ratio intervenerit, de quo dicitur citato loco.

Q. 6. An duo contraria, in esse remisso possint naturaliter simul esse in eodem ut hic Aristoteles sentit, disputatur ibid.

Q. 7. Tractari praeterea potest, an omnia moveantur semper, vel omnia semper quiescant, et an aliquid sit penitus immobile, quod est primum movens. Sed haec in Physica tractantur, suntque illius scientiae propria, quanquam de primo motore, non sub ratione primi motoris, sed primae causae, vel primi entis, agimus disp. 20 et 29.

Q. 8. Circa haec omnia capita quaeri solet, an sit veritas pura et sine falsitate in affirmationibus et negationibus, eaque percipi a nobis possit. De qua re quod disputatione dignum videtur diximus disp. de veritate et falsitate.

LIBER QUINTUS METAPHYSICAE

DE COMMUNIUM ET ANALOGORUM NOMINUM TRIPLICI SIGNIFICATO, EIUSQUE DISTINCTIONE

Nondum Aristoteles rem ipsam aggreditur, nimirum, propriam obiecti huius scientiae tractationem. Sed prius nominum quorundam significationes in hoc libro distinguit. Nam, quia ens, quod obiectum huius scientiae constituerat superiori libro, communissimum est, etiam proprietates, causae, principia, et partes eius nominibus communissimis significantur, quae multiplicia esse solent. Et ob hanc causam necessarium visum est Aristoteli ante rerum tractationem harum vocum analogiam exponere. Et hic est scopus huius libri, ut Commentator notavit. Nam, licet haec doctrina non de vocibus, sed de rebus praecipue disserat, tamen quia res non possunt, nisi vocibus explicari, necessarium visum est Philosopho exactam ipsarum vocum notitiam tradere. Quo fit, ut hic etiam liber, si Aristotelis mentem spectemus, inter praeambula ad veram scientiam metaphysicae tradendam annumerandus sit. Si vero morem interpretum consideremus, in eo res ipsae ad obiectum metaphysicae pertinentes, praesertim praedicamenta omnia, et causae entis in quantum ens, tractari solent; in quarum cognitione magna huius doctrinae pars consistit.

CAPUT I

DE COMMUNI RATIONE VERISQUE SIGNIFICATIONIBUS HUIUS VOCIS, PRINCIPIUM

Caput hoc ex professo declaratur in disp. 42, sect. 4, ubi sequentes quaestiones breviter expediuntur.

Quaest. 1. Quot modis principium dicatur, et quomodo significationes eius ad certam aliquam rationem revocari possint. Disp. 12, sect. 1.

Q. 2. An esse prius commune sit omni principio. Ibid.

Q. 3. Quae sit definitio principii in communi. Ibid. Declaratur definitio ab Aristotele datam, et divisio ibidem subiuncta.

Q. 4. An principium sit analogum, et qualis sit analogia eius. Ibid.

LIBER QUINTUS METAPHYSICAE
CAPUT II-IV, QQ. 1-3

Q. 5. An principium et causa convertantur. Ibid. Ibiq;e varia de hac re Aristotelis dicta, tum in hoc capite, tum in aliis exponuntur.

CAPUT II

DE CAUSIS

Eandem hoc loco doctrinam de causis Aristoteles tradit, quam in I. 2 Physic. docuerat, ac pene eisdem verbis, cum tamen metaphysicae dignitas et amplitudo accuratiorem et universaliorem disputationem postulare videretur. Cur autem id fecerit, expositores variis rationibus declarant. Ego vero existimo Aristotelem nihil habuisse, quod adderet praeter ea quae lib. 7 et 8, de principiis substantiae, et libro duodecimo de Deo et intelligentiis disputat. In expositione vero huius capituli magnam sequentis operis partem consumpsimus, a disp. 12, usque ad 27, in quibus prius in communi generalem fecimus causarum partitionem, deinde sigillatim de singulis in specie, et de membris seu subdivisionibus earum copiose disseruimus, ac tandem eas et inter se, et cum effectibus contulimus; ad quae tria puncta doctrina huius capituli revocatur. Esset autem supervacaneum hoc loco titulos sectionum omnium, vel dubitationum transcribere, cum in sequenti disputationum indice ordinate contineantur, et ex illo facile peti possint.

CAPUT III

DE ELEMENTO

Quaestio prima esse potest in hoc capite, an elementum recte sit ab Aristotele definitum. Haec vero parvi est momenti, nam descriptio ab Aristotele data solum est quaedam explicatio significationis illius vocis iuxta communem usum eius, et ideo breviter illam declaramus in disputat. 15, sect. 10. Atque idem censendum est de omnibus quaestionibus quae ex illa voce pendent; sunt enim magis de nomine quam de re.

Q. 2. An materia sit elementum, de quo disp. 13, sect. 10.

Q. 3. An forma sit elementum. Ibidem.

Q. 4. An genus et differentia sint elementa. De qua nihil dicendum videtur, quia est solum quaestio de nomine; sed legi possunt quae de simili quaestione sub nomine principii notavi supra, lib. 3, cap. 1, q. 7.

Q. 5. Potest etiam hic quaeri, an sit de ratione elementi ut formaliter ac per se ipsum componat id cuius est elementum. Quod fere incidit in illam celebrem quaestionem, an elementa maneant formaliter in misto; de qua dictum est disp. 15, sect. 10.

CAPUT IV

DE NATURA

Quaest. 1. Caput hoc, quantum ad metaphysicam considerationem spectat, exposuimus disp. 15, sect. 11, ubi illam quaestionem communem, breviter expedivimus, quod sit proprium huius vocis significatum, et an recte ab Aristotele traditum sit. Neque hic occurrit difficultas alicuius momenti, vel in littera Philosophi, vel in re ipsa, quia non agit hic nisi de significatione vocis.

Q. 2. Quaestio autem de definitione naturae in lib. 2 Physicorum tradita, non est huius loci, licet eam, aliqui hic disputent.

Q. 3. Aliqua vero quaestio, quae hic obiter tractari solet, an partes materiae, quae diversas habent formas, possint esse continuae, in disput. 40, inter explicandam necessitatem quantitatis continuae, expedita est.

CAPUT V

DE NECESSARIO ET MODIS EIUS

Modi necessarii, quos Aristoteles tradit, entis clari sunt: ponit enim duplex necessarium ex fine, scilicet, vel simpliciter, vel ad melius esse, et tertium ex efficiente, quod violentum appellat.

Quaest. 1. Circa quem modum quaeri posset, an omne necessarium ex causa efficiente sit violentum. Sed quia res est facilis, notetur breviter, dupliciter posse esse aliquid necessarium ex causa efficiente. Uno modo ex sola illa; alio modo non ex sola illa, sed simul ex parte passi seu recipientis. Quod hoc posteriori modo est necessarium, non est violentum, ut patet de motu lapidis deorsum, etiamsi contingat fieri ab extrinseco agente; solum ergo prior necessitatis modus, qui provenit mere ab extrinseco, pertinet ad violentiam. Sed rursus in illo distinctione opus est; nam aliquando passum non repugnat effectui seu motioni, licet eam non appetat, et tunc etiam necessitas illa non est violenta, ut patet de motu coeli, vel (extra omnem opinionem) de motu ignis in propria sphaera. Sola ergo illa necessitas est violentia, quae fit passo repugnante, quod satis Aristoteles declaravit hic in illis verbis: *Praeter propensionem electionemque*.³⁰ Ubi obiter insinuavit, violentum generatim dictum superius quid esse ad coactum; nam coactum proprie sumptum est contra electionem (ubi subintellige omnem appetitionem elicitam); violentum vero est, aut contra hanc, aut contra naturae appetitum et propensionem, in naturali potentia, sive activa sive passiva, fundatam. Aristoteles enim nihil inter haec distinxit. Unde etiam tacite explicuit, lib. 3 Ethicor., c. 1, et dixit violentum esse, *quod est ab extrinseco, passo non conferente vim*, positive esse intelligendum, *non conferente*, id est, repugnante, vel (ut sic dicam) non patienter ferente.

Dices: ergo addi potest alius modus necessarii, scilicet, quod est ab efficiente causa absque violentia vel connaturalitate. Respondetur huiusmodi necessarium vel nullum esse, vel reduci ad quartum modum, quem statim Aristoteles posuit, scilicet, quod non potest aliter se habere, quod dixit esse necessarium simpliciter, et per eius participationem reliqua omnia necessaria nominari. Hoc autem ita declaro; nam vel ille effectus est a causa agente ex necessitate naturae, et sic tale necessarium pertinet ad necessarium simpliciter, quia non potest aliter se habere, et non habet aliam specialem rationem necessitatis. Vel ille effectus est a causa libera, solumque dicitur necessarius ex suppositione, quia, illa agente, passum resistere non potest. Et hic modus necessitatis, respectu agentis, ad illum reducitur, quo res, quando est, necessario est, qui hic praetermissus videtur, utpote impropriissimus, et nullam inducens necessitatem nisi conditionatam; respectu vero recipientis pertinet ad quartum modum, quia passum illud non potest aliter se habere altero sic agente. Unde statim Aristoteles videtur divisionem quamdam adiungere illius quarti modi necessarii; nam aliquid est habens causam talis necessitatis, aliud vero quod non habet causam, sed per se tale est.

Q. 2. Circa hanc vero partitionem quaeritur, an secundum Aristotelem et veritatem dentur aliqua entia necessaria per se nullamque habentia causam suae necessitatis. Nam Aristoteles ita videtur hic affirmare, et multi censent Aristotelem ita sentire. Sed hic locus non cogit ut hoc Aristoteli imputetur. Nam imprimis illa divisio intelligi potest, non de entibus quoad existentiam, sed solum quoad esse essentiae, seu quoad veritatem complexionum abstrahentium a tempore, quae necessariae dicuntur, quia sunt aeternae veritatis. Et inter eas quaedam sunt habentes causam suae necessitatis, ut propositiones mediatae, quae per priora principia demonstrantur; aliae quae non habent causam, ut principia per se nota. Vel si Aristoteles loquatur de entibus existentibus, licet in plurali tradat divisionem, necesse non est ut utrumque membrum in plurali verificetur. Unde in fine solum sub conditione concludit, si aliqua sunt huiusmodi entia, illa esse sempiterna. Quid vero aliis locis senserit; videbimus in sequentibus; et rem totam disputamus variis locis sequentis operis; nam disp. 20, per totam, tractamus de dimanatione omnium entium ab uno per creationem; disputatione autem 29, sect. 1, de necessitate primi entis; et sect. 2, quomodo hoc ei sit proprium; at vero in disp. 30, sect. 16, an primum ens agat ex necessitate naturae, et quid in hoc Aristoteles senserit. Q. 3. E contrario vero etiam hic quaeri potest an sint

aliqua entia, quae licet habeant causam, dici possint entia necessaria. Tractatur disp. 28, sect. 1, et in disp. 35, sect. 3, prope finem.

Q. 4. Ultimo quaeri potest, an veritates complexae, quae necessariae dicuntur, habeant causam suae necessitatis, et qualis sit earum necessitas. Hanc tamen attigimus disp. 1, sect. 4, et disp. 8 de vero, sect. 1 et 2, et latius, disput. 31, sect. 2, et sect. 12, versus finem.

CAPUT VI

DE UNO ET VARIIS MODIS EIUS

Quae circa hoc caput disputari possint, et ad rem maxime pertinent, tractantur in disp. 4, 5, 6 et 7, per plures quaestiones quae sequenti indice videri possunt. Circa textum vero nonnulla possunt de unitate quantitatis, et de continuatione disputari, ut an recte definiatur continuum per motum, scilicet, illud esse continuum, quod per se uno motu movetur. Secundo, an corpora heterogenea sint vere continua. Tertio, an partes vel substantiae habentes plures formas diversas, vere possint continuari. Quarto, an unum sit principium numeri, et quale principium sit. Quinto, an hoc aequè conveniat omni unitati, vel speciali modo ultima unitas dicatur forma numeri. Sexto, an ratio mensurae speciali ratione conveniat unitati. Haec tamen omnia in se facilia sunt, ideoque breviter attinguntur, et expediuntur inter disputandum de quantitate continua et discreta, disp. 40 et 41.

Q. 7. Septimo inquiri potest, quomodo Aristoteles dixerit, esse unum vel idem, verius praedicari de rebus specie diversis cum adiectione generis remoti quam proximi, ut homo et equus verius dici idem vivens, quam idem animal. Et ratio dubii est, quia maior est unitas in genere proximo quam in remoto. Respondetur, Aristotelem non agere de re, sed de figura locutionis. Nam quoad rem certum est maiorem esse unitatem in genere proximo, tamen in modo praedicationis verior fit praedictio minusque aequivoca sub ea forma quam Aristoteles posuit. Et ratio est, ut notavit D. Thomas, quia respectu generis remoti conveniunt species non solum in genere ipso, sed etiam in differentia contrahente illud; unde cum homo et equus dicuntur idem vivens, significatur non solum convenire in genere viventis, sed etiam in differentia contractiva eius, quod verum est; cum vero dicuntur esse idem animal, similiter significatur non solum utrumque esse animal, sed etiam, esse eiusdem rationis in aliqua ratione determinata animalis; illa enim sunt determinata animalia, quae differentiis animalis differunt; cum ergo dicuntur unum vel idem animal, indicantur convenire in aliqua differentia contrahente animal, et eadem proportionali ratione, Petrus et Paulus non dicuntur unus homo, absolute loquendo: facilius autem dicuntur idem animal. Quanquam, quia haec spectant solum ad modum loquendi, servandus est communis usus, et cavenda omnis aequivocatio.

Solent etiam multa quaeri circa divisionem illam, quam Aristoteles ponit textu 12: *Alia sunt unum numero, alia specie, alia genere, alia analogia.*³¹ Videlicet, quo modo haec divisio differat a prima, qua dividitur unum in *unum continuatione, unum ratione formae, unum genere, definitione, seu specie, et unum omnimoda indivisione*, id est, individuum, seu indivisibile, ut alii volunt. Dico tamen breviter, divisionem partim esse eandem, partim diversam, quia aliqua membra formaliter continentur in prima, quae in secunda omittuntur, et e contrario, licet virtute in idem incidant. Nam unitas continuationis et indivisionis, quae in priori distinguuntur, sub unitate numerali comprehenduntur. Unitas item definitionis et formae ad unitatem specificam pertinent, sicut et unitas differentiae, cuius Aristoteles in neutra definitione expresse meminit; pertinet autem ad unitatem speciei. Ad quam etiam reducitur (secundum aliquos) unitas proprii et accidentis; sed haec magis pertinent ad unitates per accidens. At vero unitas analogiae, quia imperfecta est, omissa fuit omnino in prima divisione; imo in secunda videtur omissa unitas analogiae attributionis; nam Aristoteles solius proportionalitatis meminit. Sed Aristotelis verba facile possunt ad utramque accommodari, vel potest una facile ad aliam reduci, maxime illa analogia proportionis, quae mere extrinseca est; nam illa, quae est per intrinsecam et propriam convenientiam, aliquo modo potest ad unitatem generis revocari. Atque ita patet tum diversitas et convenientia inter illas divisiones, tum etiam earum sufficientia.

Q. 9. Sed quaerunt ulterius, an hae divisiones sint rationis vel reales, et an sint logicae, an metaphysicae. Quaestio tamen est parvi momenti, si supponamus (quod dicto loco fuse disputatum est) omnem unitatem universalem esse rationis, formalem autem esse rei aliquo modo. Nam hinc facile constat, plura membra illarum divisionum posse vel secundum rem, vel secundum rationem, atque adeo et logice et metaphysice explicari. Ab Aristotele autem potissimum traduntur, ut reales sunt, quamvis unitates communes saepe declaret per terminos logicos, quia sunt aptiores ad explicandum fundamentum quod in re habent hae unitates; unitatem autem numericam, quia magis realis est, simpliciter per terminos reales declarat. Possunt ergo ambae divisiones partim reales, partim rationis censi.

Q. 10. Rursus circa illam definitionem Aristotelis: *Unum numero sunt, quorum est materia una*,³² hic late tractari solet de principio individuationis; de qua re integram fere disputationem quintam confecimus. Quoad sensum autem propositionis Aristotelis, licet Scotistae contendat non loqui de materia, quae est pars compositi, sed de materiali differentia, quam haecceitatem vocant, simplicior tamen et verior sensus est, loqui Philosophum de propria materia; hoc est enim apud Aristotelem significatum illius vocis, et non aliud. Et in eodem illa utitur agens fere de eadem re, lib. 7, text. 28, et lib. 12, text. 49, ut in dicta disp. latius ostendi. Et ideo difficile est accommodare verba illa, ut adaequatam definitionem contineant unitatis numericae, quia in Angelis et accidentibus est unitas numerica sine materia. Quapropter Commentator ait, non definiri ibi adaequate unum transcendens, sed unum quantitative. Et in idem fere incidit D. Thomas, dum ait, non definiri individuum in communi, sed explicari in rebus materialibus. Imo addendum est tantum explicari in substantiis materialibus simulque existentibus, vel intelligendum est de materia non absolute, sed signata certis accidentibus. Et revera Aristoteles hic non satis declaravit individuationis principium, sed quoad nos aliquo modo indicavit, quod sit individuum.

Q. 11. Per unitatem genericam Aristoteles plane hic intelligit unitatem praedicamentalem; unde quaeri etiam hic solet, an praedicamenta differant praedicamenti figura; quia vero haec quaestio propriam difficultatem habet in divisione novem praedicamentorum accidentium, ideo illam tractamus explicando illam divisionem, disput. 39, sect. 2.

Q. 12. Ultimo inquiritur, quo modo verum sit *posteriores unitates sequi priores*,³³ ut Aristoteles dicit, id est, quae sunt unum numero, esse etiam unum specie, genere et analogia. Nam Petrus, qui est unus numero, non est unus analogice, et Petrus et Paulus, qui sunt unum specie, non sunt analogice unum. Respondetur sensum esse, in re individua et singulari esse omnes unitates superiores, atque ita ea, quae sunt unum in inferiori unitate, necessario esse unum in superiori, etiamsi illa analogia sit; non est tamen necesse ut respectu illorum sit illa unitas analogica, sed satis est quod ipsum praedicatum analogum illis commune sit. Quo sensu aequivalet haec regula illi, quam tradunt dialectici, quod de quocumque dicitur praedicatum inferius, dicitur et superius, quocumque modo unum sit. Nam si Petrus est hic homo, erit et homo, et substantia, et ens, et ita si Petrus et hic homo sunt idem numero, etiam sunt unum specie, genere et analogia, id est, sunt unum in ratione formali, specifica, generica et analogica.

CAPUT VII

DE ENTE, EIUSQUE VARIIS MODIS SEU SIGNIFICATIS

Quaest. 1. Prior quaestio hic esse potest, de divisione in per se et per accidens, quam late explicamus disp. 4, sect. 4.

Q. 2. Altera est de divisione entis in ens in actu, et ens in potentia. De hac nonnulla tacta sunt disp. 2, sect. 4. Ex professo vero tractatur in disput. 31, per tres primas sectiones.

Q. 3. Addi hic potest quaestio, quid sit aliquid esse verum vel falsum, propter ea quae hic Aristoteles interposuit de esse, quod est in veritate propositionis. Sed ea res partim tractatur [sic] in disput. 8 et 9, quae sunt de veritate et falsitate, partim in disputatione ultima, quae est de entibus rationis. Hoc enim esse verum, quod hic Aristoteles distinxit, solum est esse obiectivum in compositione mentis vera vel falsa, quod solum est esse rationis, seu per denominationem extrinsecam ab opere rationis. Quod vero ad Aristotelem attinet, advertendum est, ideo hic

LIBER QUINTUS METAPHYSICAE
CAPUT VIII-XI, Q. 1

interposuisse sermonem de hoc esse, ut indicaret, licet de negationibus dicatur aliquo modo hoc esse verum, non tamen pertinere ad entia propria ac per se, neque ad praedicamenta, nisi reductione quadam.

Q. 4. Denique hic etiam tangitur divisio entis in praedicamenta, quam in disput. 32, et disput. 29 tractamus. Hic tantum adverto, solum septem membra accidentis Aristotelem numerasse, omissis *situ* et *habitu*; quod licet casu forte factum sit, nos autem libenter advertimus ex Commentatore, illa duo praedicamenta parvi esse momenti, et nullius fere considerationis, et ideo de illis brevissime in disp. 52 et 53 huius operis disserimus.

CAPUT VIII

DE SUBSTANTIA

In hoc capite nihil occurrit notatione dignum, de ipsa vero re disputamus late disput. 31, usque ad 36, per plures quaestiones, quarum tituli et loca videri possunt in indice sequenti.

CAPUT IX

DE EODEM, DIVERSO ET SIMILI

Quas divisiones Aristoteles tradidit de uno per accidens, et per se, et de variis modis unius, tradit hic etiam de eodem, et consequenter de diverso, quod tot modis dici potest, quot suum oppositum, et ideo nihil rei disputandum hic occurrit. Nam quae dicuntur de distinctione inter diversum et differens, solum spectant ad usum terminorum, sicut etiam quae de similibus et dissimilibus dicuntur. De eodem autem et diverso brevem addimus quaestionem ad disp. de Uno, disp. 7, sect. 3.

CAPUT X

DE OPPOSITIS ET SPECIE DIFFERENTIBUS

Quaestio unica. Hic quaeri solet an duo accidentia solo numero differentia possint simul esse in eodem subiecto, occasione verborum Aristotelis in fine capitis, ubi inter ea, quae specie differunt, ponit, *omnia quae cum in eadem substantia sint, differentias habent*.³⁴ Tractatur autem late a nobis, disp. 5, sect. 8, ubi Aristotelem non universe intelligendum censuimus, sed de accidentibus omnino similibus in ratione individuali, ut ibi late exponimus. Reliqua quae de oppositis et contrariis Aristoteles hic dicit, in dialectica copiose disputantur; aliqua tamen attigimus in disp. 45, ubi de contrarietate qualitatum disserimus.

Cur autem post oppositorum et contrariorum enumerationem redierit Aristoteles ad diversitatem specificam declarandam, non oportet quaerere, quia neque in ordine horum capitum, nec in singulis eorum membris, aut in enumerandis harum vocum significationibus certam aliquam rationem aut methodum video ab Aristotele observari. Cur enim prius egit de uno, postea de ente et substantia, deinde de eodem et diverso? Nulla sane ratione id fecit, sed solum quia parum interesse putavit hoc vel illud praeponere, in his praesertim minutioribus rebus.

CAPUT XI

DE MODIS PRIORIS ET POSTERIORIS

Quaest. 1. Primum hic omnium quaeri potest, quae sit ratio prioris et posterioris, et an consistat in aliqua relatione reali vel rationis. Potest autem quaeri vel de sensu Aristotelis, vel de re ipsa. Aristoteles enim in principio capitis ait, *priora esse, quae sunt alicui principio (seu primo) propinquiora*.³⁵ In qua descriptione videtur ponere rationem prioris in relatione propinquitatis ad aliquod tertium, non vero inter se. Ex quo videtur sequi, illud quod est primum, non esse prius caeteris, quod est absurdum. Propter quod aliquibus non placet, ut ea sit descriptio generalis priorum ut sic, sed assignatio cuiusdam modi priorum. Duobus enim modis intelligi

potest unum dici prius alio, vel per respectum ad aliquod tertium, vel per habitudinem quam inter se habeant. Prius membrum attigit Aristoteles in praedicata descriptione; unde etiam tacite divisionem insinuavit, dum ait, *quaedam*³⁶ priora talia esse. Deinde post illius membri explicationem et subdivisionem ita concludit: *Atque haec quidem hoc pacto priora dicuntur*.³⁷ Et statim videtur aliud membrum principale subiungere, dicens: *Alio autem modo*,³⁸ etc. Hoc autem posterius membrum non declarat Philosophus aliqua descriptione communi, sed solum per quamdam bimembrem divisionem, videlicet quia quaedam inter se ita comparantur, ut unum sit vel prius ratione alio, vel prius natura seu subsistendi consequentia.

Est quidem haec interpretatio probabilis; sed recte potest prima illa descriptio ad omnia priora accommodari. Quando enim dicitur illud esse prius alio, quod est propinquius primo, clarum est supponi, et tacite dici, ipsum primum multo magis esse prius caeteris, quia (si licet dicere) multo magis est propinquum sibi ipsi, vel aliquid magis quam propinquum; ut, verbi gratia, si corpus illud est prius loco in universo, quod primo coelo propinquius est, multo magis ipsum primum coelum est prius caeteris. Itaque generaliter prioritas in quadam habitudine seu relatione consistit, inter ea quae prius et posterius denominantur; interdum vero haec habitudo mensuratur per aliquod tertium, et quasi fundatur in alia habitudine seu propinquitate et distantia ab illo; interdum vero in sola conditione aliqua extremorum, quae inter se comparantur, ut prius et posterius, quia nimirum unum habet existentiam, quando aliud nondum habet, vel quia unum est causa, aliud effectus, vel quia unum est dignius alio. Et quidem prioritas per se et intrinsece spectata, in hac habitudine extremorum inter se consistit: in ordine autem ad tertium est remote et fundamentaliter, vel (ut sic dicam) quasi mensurative.

Haec vero relatio, cum sit cuiusdam ordinis, ut nomen ipsum prioris prae se fert, esse potest vel in ordine loci, vel temporis, vel motus seu generationis, vel causalitatis, vel cognitionis, vel naturae, vel subsistendi consequentia. Et ita numerantur varii modi prioris, qui sunt satis perspicui in Aristotele, tum hic, tum in Postpraed. Ex quo fit hanc relationem prioris, per se loquendo, non esse realem, quia saepe tribuitur iis quae in re non distinguuntur. Ut homo dicitur prior Petro subsistendi consequentia. Interdum tribuitur respectu rei non existentis, ut ego dico prior tempore Antichristo. Nonnunquam vero ratio prioris negatione quadam consummatur; dicitur enim aliquid prius tempore alio, quia existentiam habet vel habuit altero nondum existente. Interdum vero consistit in quadam comparatione relationum, ut cum dicitur prius, quod est primo propinquius. Denique aliquando haec prioritas habet fundamentum in natura, aliquando vero in sola humana existimatione vel designatione, ut etiam Aristoteles hic notavit. Per se igitur ad prioritatem non requiritur relatio realis; quatenus vero talis relatio coincidit aliquando cum aliqua alia, quae est realis, potest etiam esse realis: ut, verbi gratia, cum causa dicitur prior natura effectui, illa relatio prioris revera non est alia in re praeter relationem causae, quae propter quamdam convenientiam vel proportionalitatem, prioritas nominatur; tunc ergo relatio prioris erit etiam realis, et fortasse nunquam alio modo invenietur realis. Tandem facile intelligitur ex dictis hanc enumerationem priorum non esse divisionem aliquam univocam, sed analogam, imperfectam, et proportionalitatis. Non est enim hic attributio ad unum primum significatum, sed est proportio quaedam. Et videtur quidem primum dicta ratio prioris et posterioris in motu aut tempore: inde vero per quamdam proportionalem similitudinem ad alia translata.

Q. 2. Ultimo potest hic quaeri, cur Aristoteles hic praetermiserit eam prioritatem naturae, quae existit in causalitate. Respondetur, vel omisisse illam, quia nisi includat aliquam aliam prioritatem in subsistendi consequentia, impropria est, vel certe sub prioritate naturae illam comprehendisse, vel sub his quae dicuntur priora potestate. Videantur dicta de hac re, disp. 26 de causis, sect. 1. Damasc. certe, in sua Dialect., c. 7, non agnoscit aliam prioritatem naturae nisi eam, quae est in subsistendi consequentia.

CAPUT XII

DE POTENTIA

Quaest. 1. Primo quaeri solet de definitione potentiae activae, scilicet: *Est principium transmutandi aliud, aut quatenus aliud est*;³⁹ habet enim plures difficultates. Prima, quia non

comprehendit potentiam creandi: de hac vide disp. 20, sect. 1. Breviter dicatur, Aristotelem notioribus verbis usum fuisse, posse tamen accomodari vel extendi, si nomine *mutationis*⁴⁰ non rigorose, sed late utamur, pro quavis eductione de non esse ad esse, et consequenter per *aliud*⁴¹ non intelligamus solum subiectum, sed etiam terminum effectiois.

Secunda difficultas est, quia non comprehendit potentias activas actione immanente. Et tertia sit, quia non comprehendit gravitatem et levitatem, quae sunt principia movendi, non aliud, sed ipsum in quo sunt. De his disp. 18, sect. 3, et disp. 43, sectio. 2. Dico breviter comprehendere ratione illius particulae, *quatenus aliud est*,⁴² quia non agunt in proprium subiectum, nisi quatenus caret tali actu vel motu. Nec est necesse quod talis potentia quando inest ei, qui per illam movetur, per accidens ei insit, ut quidam interpretantur. Nam, licet in exemplo quod Aristoteles affert, de medico curante se, ita contingat, non tamen dixit Aristoteles necessarium esse, ut semper ita fiat. Alii reiiciunt has facultates, gravitatem, etc., quia solum sunt instrumenta motus. Sed non mihi placet, quia revera sunt propriissimae potentiae activae, licet respectu generantis denominationem instrumenti accipiant, satis improprie ac late, ut explicui disp. 17, sect. 2. Quarta difficultas e contrario est, quia sub hac definitione non solum comprehenduntur potentiae, sed habitus etiam, ut ars, in qua ponit exemplum Aristoteles. Respondetur (quia res est facilis) hic non sumi potentiam stricte pro secunda specie qualitatis, sed late pro quovis principio agendi, et ita comprehendere etiam formam substantialem quatenus aliquid agere potest. Sicut et potentia passiva, de qua statim Aristoteles agit, comprehendit materiam et quantitatem, ut receptiva est. Et similiter in alia acceptione potentiae, quam statim ponit, nempe ut posse dicatur qui bene potest, comprehendit habitus et dispositionem, quae conferat eam facilitatem, ratione cuius dicitur aliquis bene posse.

Q. 2. Rursus quaeri potest, quid sit potentia resistendi, quam etiam hic Aristoteles inter potentias numerare videtur; itemque an impotentia sit privatio potentiae, vel etiam positiva potentia. Sed prior quaestio tractatur disp. 43, sect. 1, alia vero disp. 40, sect. 3.

Q. 3. An potentia obiectiva sit aliqua potentia realis, et consequenter unde dicatur res possibilis, quando actu non est. De hac re partim dixi disp. 31, sect. 3, partim disput. 43, in principio. Reliqua, quae de potentia passiva, et de aliis acceptionibus potentiae hic dicuntur, non habent difficultatem, suppositis, quae de potentia activa sunt notata; nam per proportionem ad illa reliqua sunt intelligenda; nam, ut in fine capituli Aristoteles dixit, illa est prima potentia, et per aliquam habitudinem ad illam omnis alia potentiae denominatio sumpta est. De hac vero materia, scilicet de potentia, et actu, late egimus disp. 43.

CAPUT XIII

DE QUANTO SEU QUANTITATE

Circa hoc caput graves occurrunt quaestiones, quas prosequimur disp. 40 et 41, et ideo eas hoc loco recensere necesse non est. Circa textum vero Aristotelis nulla specialis difficultas occurrit, quae ibi tractata non sit, eo vel maxime quod littera est perspicua, totaque difficultas est in rebus.

CAPUT XIV

DE QUALI ET QUALITATE

Hoc caput ex professo exponimus, a disp. 42 usque ad 46, neque est quod hic aliquid addamus.

CAPUT XV

Hoc etiam caput copiose tractamus disp. 47, et ideo nihil annotare necesse est.

CAPUT XVI

DE PERFECTO

In hoc capite nulla occurrit quaestio quae nostra disputatione indigeat. Tradit enim Aristoteles communem descriptionem vel significationem perfecti, dicens illud esse perfectu cui nihil deest, eorum, scilicet, quae illi debita sunt ad suum complementum. Quam descriptionem in variis generibus declarat, seu diversos modos proponendo, quibus aliqua dicuntur perfecta, scilicet, magnitudine, et partium integritate, et complemento, et virtute, et finis consecutione, quae omnia in textu sunt perspicua, et in disp. 10, tractantes de bono, quae de perfecto necessaria videntur, tradimus; quoniam bonum et perfectum vel sunt idem, vel multum inter se connexa esse videntur, ut ibi notamus.

CAPUT XVII

DE TERMINO

Nihil etiam hoc loco occurrit notandum aut disputandum, quia solum hic agitur de significationibus huius vocis *terminus*,⁴³ quae in textu satis sunt perspicuae, et in primis etiam dialecticae rudimentis tradi solent. De re vero ipsa nulla occurrit quaestio, tum propter magnam analogiam et amplissimam significationem, nam *terminus* dicitur, et de voce ipsa significativa, quo modo tractatur a dialecticis, et peculiari ratione dicitur de definitione, ut hic Aristoteles annotat; dicitur etiam de termino reali, vel quantitatis, de quo agitur in praedicamento quantitatis, vel temporis, motus, habitudinis, seu relationis, inquisitionis, potentialitatis, de quibus variis locis disseritur. Tum maxime quia communis appellatio termini, prout metaphysicae consideratur, vel in quadam negatione consistit, quatenus res non tendit ultra terminum, vel in denominatione extrinseca, quia est id ad quod aliud tendit, vel in quo sistit, ut disp. 45, sect. 10, attingimus, explicando terminum relationis.

CAPUT XVIII

DE SECUNDUM QUOD, ET SECUNDUM SE, AC PER SE

Ex ipsa capituli summa constat hic non agi de rebus, sed de significationibus harum vocum; sunt enim hae voces syncategorematicae, quae non significant res aliquas, sed habitudines rerum. Et ita ait Aristoteles dictionem; *secundum quod*,⁴⁴ saepe significare habitudinem causae formalis, ut si dicamus hominem esse studiosum secundum virtutem; aliquando vero dicere habitudinem causae materialis proxime, ut cum dicitur paries albus secundum superficiem; saepe etiam extendi ad alia causarum genera. Ac denique aliquando significare habitudinem situs, ut cum dicitur Petrus sedere secundum regem. Quae ultima acceptio est notanda; est enim in scholis parum usitata; re tamen vera est latina, et in rigore significat esse proxime post alium. Unde non solum ad ordinem situs, sed etiam ad ordinem perfectionis significandum extenditur, ut si dicas fidem esse perfectissimam virtutem secundum charitatem, id est, proxime post charitatem.

Deinde transfert Aristoteles sermonem ad significationem huius vocis, *secundum se*,⁴⁵ et *per se*,⁴⁶ quas reputat ut synonymas, indicans *secundum* saepe idem significare quod *per*, ut ex prioribus significationibus ipsius *secundum quod*, colligi etiam potest; nam habitudines causarum particula *per*, optime significat. Significationes autem vocis *secundum se*, aut *per se*, clarae sunt in textu. Adverte tamen, omissos hic videri aliquos modos *per se*, positos in lib. 1. Poster. Nam modus *per se* secundo, scilicet, cum passio praedicatur de subiecto, hic non ponitur, nisi reducatur ad tertium hic positum, qui est universalior, et dicitur de omni eo quod primo alicui inest seu convenit, quod potest propriae passioni attribui respectu proprii subiecti. Quartus etiam modus dicendi *per se*, ratione causalitatis, hic praetermissus est. Possunt etiam aliae significationes harum vocum annotari, quae hic non tanguntur, ut quod dictio *secundum quod* interdum diminuit significationem, ut cum dicitur: *Albus secundum dentes*; et dictio *per se*

LIBER QUINTUS METAPHYSICAE
CAPUT XIX-XXIV

aliquando excludit unionem per accidens, ut supra circa tertium capitulum libri tertii annotavimus. Satis ergo est Aristotelem attigisse praecipuas significationes, ad quas vel aliae reduci possunt, vel ex eis intelligi. Neque hic occurrit quaestio aliqua disputatione digna.

CAPUT XIX

DE DISPOSITIONE

Hoc caput ex professo exponimus disp. 42, sect. 2, explicando primam speciem qualitatis.

CAPUT XX

DE HABITU

Prior pars huius capitis pertinet ad speciale praedicamentum habitus, et ideo illam exponimus disp. 52, quae est de hac re. Posterior vero pars spectat ad eam significationem, qua speciem quamdam qualitatis propriae constituit, et ad alias etiam qualitates significandas transfertur, et ideo hanc partem tractamus in dicta disput. 42, et latius in disp. 44, quae est propria de habitibus.

CAPUT XXI

DE PASSIONE

Significationes huius vocis tractatas ab Aristotele, et multo magis significata ipsa tractamus disp. 42, sect. 2, explicando tertiam speciem qualitatis, quae est passio et passibilis qualitas, et in disp. 49, quae est de praedicamento passionis.

CAPUT XXII

DE PRIVATIONE

Caput hoc, quantum ad varios modos privationum quos Aristoteles in eo tradit, perspicuum et tritum est in dialectica vel mediocriter exercitatis. Nonnullae vero quaestiones in eo excitari possunt pertinentes ad entitatem privationis vel ad oppositionem privativam; ut an privatio aliquid reale sit, aut ens rationis et quomodo; an in privata oppositione detur aliquod medium, vel absolute, vel respectu talis subiecti. Item an privatio magis vel minus suscipiat. De quibus disserimus partim in disp. 45, quae est de oppositionibus, et partim disp. ult. totius operis, quae est de entibus rationis.

CAPUT XXIII

DE HABERE ET IN ALIQUO ESSE

Circa hoc caput praeter notata de habitu nihil occurrit; videantur ergo dicta in disputationibus quas citavimus cap. 20, et de modis *essendi in*, videri potest ipsemet Philosophus, 4 Phys., cap. 3, et aliqua annotamus in disp. 37, quae est de essentia accidentis.

CAPUT XXIV

DE ALIQUO ESSE, QUOT MODIS DICATUR

Hoc etiam caput non continet novam rem aut proprietatem entis, sed significationes huius dictionis *ex*, et varias habitudines quas potest indicare, quae in textu satis sunt perspicuae.

CAPUT XXV

Hic dividit Aristoteles partem in integram, seu quantitativam, aliquotam vel non aliquotam, subiectivam seu potestativam, essentialem, vel metaphysicam, quae omnia satis per constant.

CAPUT XXVI

DE TOTO

Totum significat Aristoteles dupliciter dici, scilicet, vel respective ad partes, quia ex illis constat, vel ut opponitur mutilo, ut, scilicet, totum dicatur cui nulla pars deest, et haec significatio posterior constabit ex cap. sequenti, ubi de mutilo agit; priorem hic prosequitur. Et prius varia eius significata enumerat, quae ex iis quae dicta sunt de parte, possunt esse perspicua, quia quot modis dicitur unum oppositorum, tot etiam modis dicitur et reliquum. Item cum hoc totum sit unum compositione, quae dicta sunt supra de uno applicari hic possunt ad totum; nam fere quot sunt modi unius, sunt et totius, si unum cum compositione sumatur, et ideo de hac parte nihil addere oporteret.

Deinde vero exponit Philosophus usum horum terminorum *omne et totum*,⁴⁷ sed is consistit tantum in loquendi proprietate et consuetudine, quae servanda est. Neque enim ad rem quicquam refert, sive omnem, sive totam aquam dixeris, sive totam domum, vel omnem, licet prius cum maiori proprietate, minorique ambiguitate, vel aequivocatione dicatur.

CAPUT XXVII

DE MUTILO⁴⁸

In hoc etiam capite nihil occurrit, quod alicuius momenti sit; solum enim declarat Aristoteles quae conditiones requirantur, vel ex parte rei quae mutilatur, vel ex parte quae abscinditur aut abest, ut res mutila dicatur. Et ex priori capite ait requiri, ut quod mutilum fit, sit aliquod totum constans ex partibus, ut per se patet. Deinde ut sit continuum, nam numeri non mutilantur; nam per ablationem cuiuscumque unitatis esse desinunt. Unde tertio necesse est ut sit totum heterogeneum; nam homogeneous mutilari proprie non potest, cum in qualibet parte maneat ratio totius, nec totum requirat certam partium compositionem. Necessarium etiam est ut res quae mutila manet, maior sit, quam quae abscinditur, eademque substantiae et essentiae denominationem accipiat; alias non erit res mutila, sed alia. Ex quo etiam necesse est ut pars quae deest non sit ex praecipuis; sine aliqua enim ex his res manere non potest, ut sunt caput et cor, etc. Oportet tamen ut sit ex prominentibus et dissimilibus, quia non quaelibet particula abscissa facit rem mutilam, ut constat ex usu loquendi. Denique ait Aristoteles talem debere esse partem, ut iterum generari non possit; non enim dicitur res mutila, etiamsi pili radantur, quia nasci iterum possunt. Sed haec omnia, ut ex ipsismet constat solum spectant ad usum vocis; posset enim res dici mutila, pro eo tempore quo caret arte, etiamsi posset illam restaurare nutritione; sed hoc usus non habet.

CAPUT XXVIII

DE GENERE

Hic etiam non de re agitur, sed numerantur solum significationes huius vocis *genus*, quae sunt satis vulgares, et a Porphyrio etiam traduntur in lib. Praedicab. Hac vero occasione docet Aristoteles, duobus modis posse aliqua differre genere, nempe aut physico, id est subiecto seu materia, aut metaphysico seu logico, id est praedicamento. De qua distinctione aliqua infra notabimus lib. 10, circa cap. 5, et plura in disp. 13, sect. 2, et disp. 35, sect. 1. Quia vero una significatio generis est, ut significet primum praedicabile, ideo aliqui scriptores hic latissimam texunt disputationem de praedicabilibus. Sed quae de tractatione universalium metaphysica

LIBER QUINTUS (CONT.), CAPUT XXIX-XXX
LIBER SEXTUS METAPHYSICAE
CAPUT I, QQ. 1-4

postulat, ea traduntur a nobis disput. 5, 6 et 7. Reliqua vero, quae dialecticorum sunt propria, eis relinquimus.

CAPUT XXIX

DE FALSO

In hoc capite declarat Philosophus quomodo falsitas, falsique denominatio et rebus et orationibus, et hominibus tribuatur. Quae omnia quantum ad vocum significationem attinet, sunt satis in textu perspicua. De re vero occurrit hic disputatio, an sit, et quid sit falsitas, et an inter passiones entis numeranda sit, et ubi formaliter sit, ubi vero per solam denominationem extrinsecam. De qua re propriam disputationem instituimus, quae est numero 9.

CAPUT XXX

DE ACCIDENTE

Accidens dupliciter dicitur, aut in ratione effectus, aut in ratione entis, quod est extra essentiam alicuius, eique aliquo modo inest, etiamsi per se secundo aut quarto modo posterioristico, id est vel ex intrinseca emanatione ab essentia, vel ex certa aliqua et per se causa insit. Has ergo duas significationes accidentis attingere videtur hoc loco Aristoteles, et de eis possunt graves quaestiones pertractari. Nam circa priorem occurrit gravis disputatio de causis et effectibus contingentibus, et de fortuna et casu; de qua re in disp. 19 copiose disserimus. Circa priorem vero significationem dicendum occurrebat de natura accidentis in communi, et comparatione eius ad substantiam, eiusque divisione. De qua re late agimus in disp. 37, 38, et 39, et ideo circa librum hunc nihil amplius notandum occurrit.

LIBER SEXTUS METAPHYSICAE

DE ENTE PROUT IN HUIUS SCIENTIAE CONSIDERATIONEM CADIT,
VEL AB ILLA REICIENDUM EST

Adhuc immoratur Philosophus in prooemiis, et (ut ita dicam) in vestibulo huius doctrinae; non enim incipit de re ipsa dicere, sed ad constituendum eius obiectum regreditur. Et primo statuit obiectum huius scientiae esse ens in quantum ens, prout includit entia immobilia, et re ipsa separabilia, et hac occasione multa docet de proprietatibus huius scientiae, et de divisione scientiarum speculativarum earumque comparatione. Deinde excludit quaedam entia ab huius scientiae consideratione, scilicet, ens per accidens et ens verum.

CAPUT I

HANC SCIENTIAM ESSE DE ENTE UT ENS, IDEOQUE ESSE PRIMAM SCIENTIAM
SPECULATIVAM, ET AB ALIIS DIVERSAM

Omnia quae docet Aristoteles in hoc capite de hac scientia et obiecto eius, tractantur a nobis disputat. 1 prooemiali, et ab eodem fere tractata sunt in lib. 1, cap. 1 et 2, et lib. 4, cap. 1.

Q. 1. Utrum obiectum huius scientiae sit ens in quantum ens. Disp. 1, sect. 1.

Q. 2. An haec scientia sit speculativa, et in eo ordine sit prima. Disp. 1, sect. 5.

Q. 3. An haec scientia sit universalis et tractet de omnibus entibus, et quomodo. Disp. 1, sect. 2.

Q. 4. An haec scientia constituat aliis scientiis obiecta, et eorum quod quid est aliquo modo ostendat. Eadem disp. 1, sect. 1.

Q. 5. Solet etiam hic quaeri an ens, in quantum ens, habeat principia et causas, quae in hac scientia considerentur, quod disp. 3, sect. 3, tractatum est.

Q. 6. Denique propter ultima verba Philosophi in hoc capite quaeri solet, si nulla esset substantia immaterialis, an scientia metaphysica distingui posset a physica; quam quaestionem locumque Aristotelis tractavi disp. 1, sect. 1.

Alia multa solent hoc loco quaeri de habitu et actu pratico et speculativo, nempe quo modo differant, et in quo uniuscuiusque propria ratio consistat, et praesertim agi solet de illa divisione scientiae speculativae in physicam, mathematicam et metaphysicam; sed haec, quantum spectant ad prooemium huius scientiae, satis a nobis tractantur disp. 1, sect. 5 et 6. Quantum vero ad res ipsas, magis spectant ad scientiam de anima, quae de intellectu eiusque muneribus considerat; tamen pro huius scientiae complemento attinguntur a nobis infra, declarando illam speciem qualitatis, quae est habitus, disp. 44, sect. 8.

Tandem multa dialectica hic attinguntur, quae ad libros Poster. pertinent, quae a nobis propterea praetermissa sunt, ut an scientia supponat, an est, et quid est, de suo obiecto, vel illud aliquo modo demonstret, et similia.

CAPUT II

ENS PER ACCIDENS ET ENS VERUM AB HUIUS SCIENTIAE CONSIDERATIONE EXCLUDI

Quaest. 1. Circa priorem huius capituli partem, in qua removet Aristoteles ens per accidens a consideratione huius scientiae, quaeri potest primo, de quo ente per accidens loquatur. Dupliciter enim potest ens per accidens dici: primo, in ratione entis, quia non est unum per se, sed pluribus essentiis constat; secundo, in ratione effectus, quia non habet causam per se, sed praeter intentionem agentis evenit, quia alias dici solet effectus contingens. Cum ergo ens per accidens aequivoce his duobus modis dicatur, videtur Philosophus inepte procedere; nam in principio loquitur priori modo, et excludit illud ens per accidens, quod non est unum, sed plura; postea vero a textu 5 loquitur de ente per accidens posteriori modo. Nam, ut probet esse huiusmodi entia per accidens, probat esse effectus contingentes, et non omnia ex necessitate evenire.

Dicendum vero est, Aristotelem utroque modo excludere ens per accidens, ut ex contextu constat. Neque est aequivocatione usus, sed ab uno ente per accidens secundum esse, seu per aggregationem divertit ad effectum per accidens. Quia modus, quo consurgunt entia per accidens priori modo, est causalitas per accidens, et praeter intentionem agentium naturalium. Nam, licet interdum accidentale compositum videatur una actione fieri, et per se, sub ea tamen ratione non est omnino ens per accidens, sed aliquo modo per se, iuxta ea quae tradimus disp. 5. Cum igitur ens per accidens non sit unum, proprie loquendo, neque una generatione fit, neque per se intenditur a natura, et ideo ex eo quod sub scientiam non cadunt quae per accidens et contingenter eveniunt, recte infert Aristoteles entia per accidens ut sic non cadere sub scientiam. Nec refert, quod ens per aggregationem potest interdum per se intendi ab agente intellectuali, quia vel sub ea ratione est aliquo modo per se in ordine ad aliquem finem a tali agente intentum, vel certe illud idem est mere contingens et per accidens, atque ita ut tale est, sub scientiam non cadit.

Q. 2. Iam vero quaestio relinquatur, quo sensu verum sit ens per accidens non cadere sub scientiam. Sed quia res haec tractatur in 1. Poster., ubi agitur de subalternatione scientiarum, et per se satis est clara, dicendum est breviter, ea ratione qua scientia non est, nisi de necessariis, ens per accidens non esse obiectum scibile, quatenus tale est. Item, quia ens per accidens, ut sic, non est ens, sed entia, et ita non cadit sub unam scientiam.

Et ex prima ratione collige, non tantum ea, quae raro et per accidens eveniunt, sed etiam ea quae ad utrumlibet, et per se moraliter seu ex intentione agentis fiunt, ut sunt libera, ut sic non cadere sub scientiam; ut hinc intelligatur vanas esse doctrinas, quae divinant de futuris liberis in particulari et definite; de quo alias.

Ex secunda vero ratione collige, ens constans ex multis diversorum generum, licet absolute sit ens per accidens, tamen si consideratur sub aliqua ratione per se una in ordine ad

aliquos effectus, vel proprietates, posse cadere sub scientiam, maxime subalternatam, ut latius in dialectica tractatur.

Ultimo est considerandum, aliud esse loqui de ente per accidens quoad rem subiectam huic denominationi, aliud de ipsamet formali ratione entis per accidens; quod aliter dicitur, aliud esse loqui de ente per accidens in actu exercito, et in actu signato: ens ergo per accidens quoad rem subiectam seu exercitam, non cadit sub scientia, et hoc est per se evidens ex dictis. Atque hoc modo ostendimus in disp. 1, sect. 1, ens per accidens non comprehendi sub obiecto huius scientiae. At vero ratio formalis entis per accidens considerari potest scientificè; nam concipitur per modum unius rationis formalis per se, quae habet suas proprietates, et hoc modo egimus de divisione entis in ens per se et per accidens, propriamque rationem entis per accidens quoad esse declaravimus disput. 4, sect. 3. Similiter inter disputandum de causis efficientibus, diximus de entibus per accidens quoad contingentias, an sint, et quas causas habeant, disput. 19, fere per totam, ubi etiam hac occasione de fato et fortuna, aliisque causis per accidens disserimus. Quae simili modo, ut exercent causalitatem per accidens, sub scientiam non cadunt; ratio autem formalis illius causalitatis in quo posita sit et unde oriatur sub scientiam cadit. Atque haec de priori parte huius capituli.

Q. 3 In posteriori autem excludit Philosophus a consideratione huius scientiae ens quod appellat verum, cui opponitur falsum, ut non ens. Et rationem reddit, quia haec tantum sunt in compositione et divisione mentis, et ita sunt entia rationis. Circa quam partem multa dubitari possunt. Primum an veritas sit solum in compositione et divisione intellectus, vel etiam in simplicium apprehensione. Aristoteles enim hic aperte videtur affirmare primum, et negare secundum, illis verbis: *Quod autem tanquam verum ens, et non ens ut falsum, quoniam circa compositionem et divisionem est,*⁴⁹ etc. Et infra: *Non est autem verum [et] falsum in rebus sicut bonum et malum, sed in mente; circa simplicia vero, et circa ea quae quid sunt, nec in mente.*⁵⁰ Ubi aperte et affirmat veritatem esse in compositione, et negat esse in rebus, sed in mente, et declarat non esse in qualibet mentis operatione, quia non in simplici qua cognoscitur quid est, sed tantum in compositione. Cum autem sermo sit doctrinalis et indefinitus, aequivalet universali, aequivalet universali, et quaecunque exceptio vel distinctio fiat, erit aperta contradictio vel limitatio doctrinae Aristotelicae, et extra mentem eius. Unde Commentator, Alexander, Aphrodisaeus, Scotus, et alii ita simpliciter exponunt absque declaratione vel limitatione.

D. Thomas vero et Alexander Alensis aperte limitant, et aliquam veritatem fatentur esse in simplici mentis conceptu. Quam sententiam late defendimus disp. 8, sect. 3. Et brevis resolutio est, quam tetigit Aegid. Quodl. 4, q. 7, duplicem esse veritatem: unam, quae habet oppositam falsitatem, alteram, quae non habet oppositam falsitatem, sed ignorationem. Aristoteles ergo hoc loco de priori falsitate loquitur, et de illa universaliter verum est, solum reperiri in compositione et divisione. Posterior autem veritas in simplici conceptione locum habet.

Hanc vero esse legitimam Aristotelis intelligentiam ex eodem Aristotele colligimus. Nam imprimis distinctio illa duplicis veritatis ex ipso desumpta est, lib. 3 de Anima, c. 6, tex. 26, et lib. 6 Metaph., c. 12, ubi expositores, praesertim Aphrodisaeus, et D. Thomas, et Alensis notarunt, Themistiusque, 3 de Anima, cap. suo 45. In priori itaque loco sic ait Aristoteles: *Est autem dictio quidem aliquid de aliquo, quemadmodum affirmatio; estque vera vel falsa omnis; at intellectus non omnis, sed qui est ipsius quid est ex ipso quid erat esse, et verus est, et non aliquid de aliquo, sed ut visus proprii verus est.* Ubi aperte distinguit alium modum veritatis, praeter illum, *qui est ut aliquid de aliquo*, id est in compositione. Quod autem illa veritas non habeat falsitatem oppositam, declarat Aristoteles, lib. 9 Metaph., c. ult., ubi cum text. 21 dixisset, verum et falsum in compositione et divisione reperiri, interrogat deinde text. 22., quomodo possint in simplicibus inveniri, et respondet, suo etiam modo reperiri in eis verum et falsum; sed verum proprie, falsum autem solum improprie et per ignorationem, seu per accidens. Nam *attingere* (inquit) *est dicere verum*⁵¹ (ne tamen quis putaret hic sumi *dicere* pro *componere*, sicut in citato loco de Anima, interponit dicens) *Non enim est idem affirmatio et dictio*⁵² (hic enim *dicere* sumitur pro eo quod est concipere rem sicut est.) At, *non attingere*, ait, *est ignorare*,⁵³ quasi dicat, ibi non est falsitas, sed ignorantia, *nisi secundum accidens*, id est, adiungendo compositionem et tribuendo alienum conceptum ei, cuius conceptus non est.

LIBER SEXTUS (CONT.), CAPUT II, QQ. 4-6
LIBER SEPTIMUS METAPHYSICAE
CAPUT I, QQ. 1-2

Quo etiam modo dixit lib. 3 de Anima, c. 3, text. 161, in phantasia et sensibus esse interdum falsitatem; intelligit enim non proprie et per se, sed per accidens. Nam sensus ipse, cum decipitur, solum deficit non apprehendendo quod est, sed aliud, quae est impropria falsitas, et potius quaedam ignoratio; per accidens vero sequitur falsitas, non tam in sensu quam in intellectu, quia id quod sensui apparet, tribuit rei cui non convenit. Hanc vero differentiam inter veritatem et falsitatem simplicium, quod illa sit propria, haec vero impropria, Aristoteles satis explicat in citato loco 9 Metaph., dum veritatem illam, simpliciter veritatem appellat; alteram vero potius ignorationem et falsitatem per accidens, seu potius occasionem falsitatis, ut disp. 9., sect. 1, latius declaramus ex eodem Aristotele, lib. 5 Metaph., cap. 29.

Denique quod hoc loco 6 Metaph., solum loquatur Philosophus de veritate illa, quae habet propriam falsitatem oppositam, patet, tum quia aliis locis ponit distinctionem duplicis veritatis, et alteram extra compositionem admittit; tum etiam, quia hoc loco non sine consideratione semper coniunxit verum et falsum, ut significet se loqui de illo ente vero, cui non ens falsum opponitur. Tum praeterea, quia supra, lib. 5, c. 7, text. 14, inter acceptiones entis posuit illam, qua esse significat veritatem compositionis, et ad illud ens verum alludit hic, cum dicit ens verum solum in compositione reperiri. Nam in principio huius capituli resumpsit Aristoteles tres divisiones entis, quas in l. 5, cap. 7 Metaph., posuerat, scilicet, in ens per se et per accidens, in ens verum et non ens falsum, et in ens actu et potentia. Et potius exclusit ens per accidens, statim autem ens verum; ergo de eodem loquitur hic, de quo lib. 5 locutus fuerat.

Q. 4. Ex his facile expeditur alia quaestio, an verum et falsum reperiantur in rebus; videtur enim hic Aristoteles negare. Sed eandem habet interpretationem; nam in rebus etiam non est veritas, quae habeat propriam falsitatem oppositam; est tamen sua propria veritas, de qua late dictum est disp. 8, sect. 7. Constatque hanc veritatem cognitam fuisse ab Aristotele, cum dicat lib. 2. Metaphys., cap. 1, *ut unumquodque est, ita et verum esse*;⁵⁴ eaque esse verissima entia, quae sunt maxime perfecta.

Q. 5. Rursus quaeri hoc loco posset an bonum et malum sint in rebus; de qua re dictum est disp. 10 et 11. Discrimen autem ab Aristotele hic positum est, bonitatem quae habet propriam malitiam oppositam in rebus reperiri; veritatem autem quae habet proprie falsitatem oppositam non reperiri in rebus, sed in mente, et ita est res clara.

Q. 6. Tandem esse potest quaestio, an entia rationis pertineant ad metaphysicae considerationem. Quia ea ratione, qua Aristoteles excludit verum ens, excludit etiam omne ens rationis. Quod est verum loquendo de obiecto directo et proprio, ut disput. 1, sect. 1, dixi. Hoc vero non obstat quominus per occasionem et ad distinguendum illud ab ente reali, consideretur ens rationis in hac scientia, ut in disp. ult. huius operis annotamus; sic enim Aristoteles cum hic excluserit ens verum, de alio tractationem promittit, eamque tradit lib. 9, cap. ult.

LIBER SEPTIMUS METAPHYSICAE

DE PRAECIPUO SIGNIFICATO, QUOD EST SUBSTANTIA

In hoc libro incipit Philosophus agere de principali subiecto, et quodammodo unico (ut ipse primo cap. dixit) obiecto huius scientiae, quod est substantia; et prius intentionem proponit: deinde declarat quid sit substantia, et praesertim agit de Quod quid est; ac tandem in agendis opinionibus philosophorum de variis modis substantiarum plurimum immoratur.

CAPUT I

SUBSTANTIAM ESSE PRIMUM ENS, PRIMUMQUE HUIUS SCIENTIAE OBIECTUM

Quaest. 1. Posset hoc loco tractari primo quaestio de analogia entis inter substantiam et accidentia, quoniam aperte hic Aristoteles eam docet. Videatur disp. 32., sect. 3.

Q. 2. Secundo, quaeri solet utrum accidentia in abstracto sint entia, quoniam Aristoteles hic eam videtur quaestionem movere. Sed praeter ea, quae de divisione entis inter substantiam et

accidens ibi diximus, nihil addendum occurrit. Quia cum dicuntur accidentia in abstracto, nihil additur vel adimitur ipsis accidentibus; nam illud *in abstracto*, solum dicit denominationem extrinsecam ex nostro modo concipiendi aut significandi desumptam. Quare solum esse potest quaestio de ipsis formis vel modis accidentalibus, non prout hoc vel illo modo significantur, sed secundum se, seu prout tales formae sunt; sic enim merito dicuntur accidentia in abstracto: quia ut formae sunt, non sunt aliter significabiles. De his ergo formis nulla superest quaestio, quin sint entia, diminuta quidem et imperfecta, tamen vera entia, et quae simpliciter et sine addito possunt ita appellari, ut citato loco dixi.

Est autem differentia inter accidens concretum et abstractum in modo significandi, quia illud includit subiectum in sua significatione, hoc vero non, sed significat tantum ipsam formam. Et ex hac parte videtur concretum magis absolute ens, tanquam id quod est, quam solum abstractum; hoc enim argumentum Aristoteles hic proponit. Dicendum vero est accidens abstractum et concretum idem esse, idemque ens importare, si formaliter ac per se sumantur ut sumi debent; nam materialiter certum est concretum ratione subiecti, quod connotat, esse magis ens, quia est subsistens, seu compositum ex subsistente et forma accidentali; tamen, licet sub ea ratione plus habeat entitatis, minorem tamen unitatem per se habet; est enim ens per accidens. Sed de hac distinctione accidentis in abstractum et concretum dixi plura disput. 39, sect. 2.

Q. 3. Ubi etiam vulgarem quaestionem attigi, quae hic tractari solet, scilicet, an concreta accidentium significant de formali subiectum, ut vult Avicenna; an vero de formali significant qualitatem, ut Commentator, D. Thom. et frequentius Doctores docent ex Aristotele, in Praedicam., cap. de substantia, dicente: *Album solam qualitatem significat*. Sed neutra sententia satis ex Aristotele sumitur; nam hic solum argumentando dicit, videri magis ens concretum quam abstractum propter inclusionem subiecti, quod est verum, etiamsi subiectum includatur ut connotatum. In cap. autem de substantia non dicit: *Album solam qualitatem*, sed *solum quale significat*, in quo etiam subiectum includitur; quanquam mens Aristotelis ibi solum fuerit dicere non significare quale quid, ut secundas substantias, sed quale accidentale, quod vocavit *solum quale*. Nihilominus posterior sententia, sicut communior, ita et verior est, ut ex ipso usu vocum satis constat, et dicto loco satis probatum est; videri etiam potest Caietanus, cap. de ente et essentia.

Q. 4. Rursus hic quaeri solet, utrum inhaerentia sit de essentia accidentis, eo quod Aristoteles hic ait, accidens esse entis ens. Tractatur disp. 37, sect. 1.

Praeterea, quomodo verum sit quod hic dicit Aristoteles, natura, cognitione, ratione et tempore esse substantiam priorem accidente, tractatur disput. 38, per totam, ubi textus Philosophi late exponitur.

CAPUT II ET III

QUID SIT SUBSTANTIA, ET QUOTUPLEX

Quaest. 1 et 2. Hae duae quaestiones, quid nimirum substantia sit, et quotuplex, in disp. 33 late tractantur, ubi specialiter disputatur illa divisio substantiae in primam et secundam, ad quam revocat hic D. Thom. quadrimembrem divisionem, quam hic ponit Philosophus, substantiam dividens in *quod quid erat esse*, id est, essentiam et quidditatem rei, *ipsum universale*, id est, supremum genus substantiae, et *genus*, subintellige sub illo contentum, adde etiam et speciem, et *primum subiectum*, id est primam substantiam.²⁵ Nam primum membrum non est proprie substantia, imo nec proprium praedicamenti substantiae, sed analogum ad omnem rei quidditatem; et ideo in praedicamento substantiae omissum est. Secundum vero et tertium continentur sub secunda substantia; quartum vero idem est quod prima substantia. De qua etiam quomodo dicatur maxime substantia, ibidem declaratum est.

Q. 3. Tertio, posset hic tractari divisio substantiae in materiam, formam et compositum, quam etiam tradit Aristoteles infra, c. 10 huius lib., et c. 13 et 15, ac lib 8, c. 2 et 3, et lib 12, cap. 3, text 14, et in principio secundi de Anima; tractatur autem a nobis disp. 33, sect. 1. Id solum videtur hic notandum, Aristotelem hoc loco divisisse primam substantiam in illa tria membra, quae eadem proportionem sumenda sunt; potuisset tamen pari modo dividere vel substantiam

secundam, vel substantiam in communi, ut fecisse videtur in lib. de Anim. Sed hoc parum refert; intellexit enim Aristoteles ex una divisione in particulari data alias subintelligi facile posse.

Q. 4. Quarto, quaeri hic solet circa text. 7, in fine, an forma sit prior ac praecipua substantia quam materia et compositum; solet enim ita intelligi textus hic Aristotelis, ut patet ex interpretatione D. Thomae, Alensis, Scoti, et Commentatoris. Sec occasio errandi fuit, quod infideliter antiquus interpres transtulit; ubi enim textus graecus habet *et ipsum*, ipse vertit *et ipso*. Unde Aphrodisias aliter exponit, scilicet, non solum formam, sed etiam compositum esse perfectius materia; quod Aristoteles statim tradit text. 8. Vel certe sensus est, si forma est perfectior materia, compositum esse utraque perfectius. Tractatur hoc ex professo, disp. 15, sect. 7, ubi etiam forma cum materia comparatur; et explicatur ratio Aristotelis, qua probat formam esse perfectiorem materia, quia est separabilis; intelligitur enim permissive, sed de forma et materia ut sic; nam in tota latitudine formae est aliqua separabilis, non vero in tota latitudine materiae; id enim satis indicat excessum formae respectu materiae ex genere suo, et ex communi ratione actus et potentiae eiusdem generis.

Q. 5. Quinta quaestio huius loci maxime propria est, qualis substantia sit materia, et an sit pura potentia, vel aliquid habeat actualitatis, de qua re late disp. 13, sect. 4 et sequentibus. Cum qua quaestione coniuncta necessario est quaestio de forma substantiali, an detur, quam etiam hic Aristoteles attigit, eamque late disseruimus disp. 16. Quod ergo hoc loco Aristoteles definit, solum est materiam solam non esse illam substantiam primam quam appellamus maxime substantiam, sed esse quamdam potentiam ad illam; non tamen negat Aristoteles habere materiam suam substantialem entitatem, quamvis potentialem, ad formam recipiendam. Cum ergo ibi Aristoteles significat materiam esse notissimam, vel argumentando tantum loquitur, vel certe intelligit materiam esse notissimam sub communi ratione materiae, seu subiecti transmutationum, non vero sub propria ratione materiae purae.

Q. 6. Sexto, quaeri potest an quantitas sit substantia, quod hic Aristoteles negat, et merito; de qua re egimus disp. 43, sect. 2

CAPUT IV

DE DEFINITIONE SEU QUIDDITATE REI

Aristoteles in fine praecedentis capitis, de substantiali forma se acturum promisit; quia vero substantialis forma est, quae complet substantiae quidditatem, seu *quod quid erat esse*,⁵⁶ ut ipse loquitur, ideo ab ipso quod quid erat esse disputationem exorditur. Et tacite inchoat disputationem contra Platonem, ut ostendat formas separatas seu ideas non esse necessarias, nec propter definitiones, nec propter esse individuorum, nec propter rerum generationes. In hoc ergo capite tractat de quidditate, seu quod quid est (hoc enim nomen magis proprium concretumque est quam quidditas), agit (inquam) *logice*, ut ipse dicit, seu in ordine ad definitiones. Quia vero quod quid est latius patet quam forma substantialis rigorose sumpta, ideo hic generalius de illo disputat. Et hac occasione multa praefatur de ordine doctrinae in procedendo a notioribus ad minus nota; circa quae immorari aut movere quaestionem supervacaneum est, cum ea methodus passim ab Aristotele repetatur, sitque proprium dialectici declarare illam.

Quaest. 1. Primo ergo quaeri potest, an verum sit quod in principio huius capitis Aristoteles ait, illud esse quod quid erat esse rei, quod per se primo praedicatur de re, id est, ita ut in definitione praedicati non ponatur subiectum, ut ipsemet declarat. Et ratio dubii esse potest, quia genus praedicatur per se primo de specie, ut animal de homine, et tamen non est quod quid erat esse hominis. Rursus differentia, ut rationale, non dicit quod quid est, quia non in quid, sed in quale praedicatur, et tamen praedicatur per se primo. Verumtamen haec quaestio reicienda est in lib. Poster., ubi de modis per se late Aristoteles disputat. Et breviter dicendum est, quod quid erat esse, logice sumptum, nihil esse aliud quam definitionem essentialem ac quidditativam rei, quae, ut est formaliter in mente aut voce, est opus dialecticae; ut vero essentia rei menti obiecta, aut definitione explicata, est essentia metaphysica, quae, dum in ordine ad definitionem explicatur, logice declarari dicitur, et ita loquitur Philosophus hic.

Haec autem definitio potest aut tota distincte praedicari de definito, et tunc est propria et adaequata praedicatio quidditatis; potest item praedicari per partes enunciando vel solum genus, vel solam differentiam; et tunc, licet absolute non praedicetur totum quod quid est, tamen explicite praedicatur aliquid eius, et implicite totum, quia nec genus, nec differentia praedicantur ut partes, sed ut aliquo modo dicunt totum. Et ideo sub *quod quid erat esse*, non sola definitio, sed etiam genus, et differentia, ea ratione qua praedicantur de definito, comprehenduntur. Et hoc modo animal dicitur esse quod quid erat esse hominis, non integrum formaliter, confuse tamen totum. Nec refert quod differentia dicatur praedicari in quale, quia praedicatur in quale quid, id est, essenziale, et constituens rei essentialiam. Unde constat omnia praedicata accidentalia, qualiacumque sint, excludi a quod quid erat esse, quia non praedicantur per se primo de re.

Q. 2. Secundo, hic quaeri potest an accidentia habeant quod quid erat esse, id est, an definiri possint, et quomodo. Quam rem latissime tractat Aristoteles hic, text. 12 et sequentibus, et toto cap. seq. Sed vix potest hic esse quaestio de re, sed de nomine tantum. Summa ergo eorum, quae Aristoteles tradit, in hoc continetur. Quod si metaphysice loquamur de quod quid erat esse, id est, de essentialia, constat accidentia aliquam habere realem essentialiam, sicut sunt entia realia, nam ens per essentialiam in ratione entis constituitur. At sicut accidentalia analogice et secundum quid sunt entia, ita solum habet [sic] essentialiam secundum quid, et cum eadem proportionali analogia.

Atque hinc ulterius loquendo logice de quod quid erat esse, id est, de definitione, eadem proportionem constat esse dicendum accidentia posse aliquam definitionem habere, nam habent realem essentialiam et metaphysice non omnino simplicem; omnis autem essentialia realis et composita potest oratione aliqua et expressa mentis conceptione declarari; et hoc est definiri. Quae imperfectio consistere potest, vel in eo quod genus et differentia eius in latitudine entis valde incompleta sunt et imperfecta, multo magis quam sit genus animae, vel materiae; vel certe in eo quod non possunt definiri accidentia, nisi ponendo in definitione aliquod additum, ut per ordinem ad illud talis essentialia declaretur. Quomodo superius dictum est substantiam esse priorem definitione accidente, quia non potest accidens, nisi per substantiam definiri. Nam ut definitio eius vere ac proprie declaret essentialiam eius, necesse est ut per aliquam habitudinem ad substantiam illam explicet, de qua re diximus disp. 37, sect. 1.

Illud autem adverte, videri in hoc textu Aristotelem aliquando loqui de ente per accidens, aliquando vero de accidente: de quibus tamen non est omnino eadem ratio in ordine ad definitionem. Nam ens per accidens ut sic revera non habet definitionem, sed per plures definitiones seu aggregatum definitionum explicandum est, quia sicut non est ens, sed entia, ita non habet essentialiam, sed essentialias, et idem proportionaliter est de definitione. Accidens vero proprie sumptum, est ens per se (inquam), non prout distinguitur contra in alio, sed prout distinguitur contra per accidens; seu est per se non in ratione entis, sed in ratione unius, et ita una etiam definitione definiri potest, non tamen omnino perfecte una, quia in ea ponendum est aliquod additum, et quoad hoc comparatur aliquo modo enti per accidens.

CAPUT V

SOLVUNTUR DUBITATIONES CIRCA DEFINITIONES ACCIDENTIUM

Quaest. unica. Hic nihil occurrit notatione dignum praeter regulam quamdam, quae communiter ex hoc cap. colligitur, nempe non committi nugationem cum accidens in concreto adiective coniungitur subiecto quod connotat, ut cum dicitur, *nasus simus*, aut *capillus crispus*, aut etiam *corpus album*; haec enim regula non solum in accidentibus propriis, ut quidam significant, sed etiam in communibus locum habet respectu adaequati subiecti, quod connotant. Nam horum omnium eadem est ratio apparentis nugationis, eo quod altera dictio videatur idem significare, quod utraque simul; nam *album* significat corpus disgregativum visus, et *simus* nasum curvum; unde fit argumentum, loco nominis posse poni definitum, atque ita perinde esse dicere *capillus crispus*, quod *capillus talis figurae*.

Nihilominus certum est quod Aristoteles docet, in his non committi nugationem, quod satis constat ex communi modo loquendi, qui proprius et non abusivus censetur. Ratio vero est, quia haec concreta non significant de formali subiecta, sed tantum ea connotant, et quando adiective seu ex parte praedicati ponuntur, proprie non ponuntur ratione formalis significati, sed ratione formalis tantum quod applicant materiali, et ideo non fit ulla repetitio seu nugatio. Neque etiam in his licet totam definitionem ipsius accidentis concreti ponere loco ipsius concreti adiectivi, quia in sua definitione includit (ait D. Thom. hic) aliquid quod est extra essentiam suam. Vel clarius, quia in definitione ponitur ipsum subiectum seu materiale loco generis, et tamen in praedicatione vel compositione cum ipso materiali, solum adiungitur ratione formalis.

CAPUT VI

AN QUOD QUID EST SIT IDEM CUM EO CUIUS EST

Hoc capite tacite probat Aristoteles propter esse individuorum non esse necessarias separatas quidditates, quid quod quid est non separatur ab eo cuius est, de qua re multa in expositionem huius capituli dicimus disp. 34, sect. 3, ubi de natura et supposito eorumque distinctione agimus; solum advertatur diligenter quid intelligat Aristoteles per *quod quid est*, et quid sit id cum quo illud comparat; nam ex horum intelligentia pendet sensus Aristotelis et explicatio quaestionis. Igitur per *quod quid erat esse*, intelligit Aristoteles definitionem essentialem rei: eodem enim modo hic accipit *quod quid est*, quo in praecedentibus capitulis, ut manifeste patet ex connexionem contextus, et in superioribus semper hoc sensu egerat de quod quid, et quoad hanc partem omnes expositores conveniunt.

Quidam vero aiunt Aristotelem comparare quod quid cum definito. Sed obstat, quia secundum hunc modum non solum in substantiis, sed etiam in accidentibus, quod quid est, esset idem cum eo cuius est; quod Aristoteles negat. Et sequela patet, quia in omnibus rebus definitum esset idem cum sua definitione, et e converso. Respondent non negare hoc Aristotelem in accidentibus, sed in entibus per accidens, quae non habent quod quid est. Sed obstat, quia Aristoteles hic de his, quae accidentaliter dicuntur, non dicit non habere illud, licet minus perfectum, ut superiori capite tradiderat, et negat illud esse idem cum eo cuius est.

Quocirca mihi valde placet expositio Alex. Alensis, quam ex Commentatore sumsit, comparari hic quod quid est, ad primam substantiam, seu ad subiectum cui attribuitur; omnia enim quae habent aliquo modo quod quid est, sunt ipsius primae substantiae. Et hoc modo clarissima est doctrina Philosophi, quod quid est esse idem cum eo cuius est, id est, cum eo subiecto cui attribuitur in eo quod quid ac per se, non vero cum eo de quo dicitur per accidens. Itaque comparat Philosophus quod quid est ad omne subiectum de quo dicitur, et duas generales regulas constituit. Prima est, respectu eius de quo dicitur per se, esse idem cum illo; alia, respectu eius de quo dicitur ex accidenti, non esse idem. Et quia quod quid est substantiale, quia ut tale est, de nullo dicitur per accidens, sed tantum per se, ideo simpliciter est idem cum eo cuius est. Quod quid autem accidentale, si formaliter comparetur ad rem sui generis, et sibi per se subiectam in praedicatione, etiam est idem cum eo cuius est, ut quod quid est albedinis cum albedine, vel cum hac albedine. Quia vero huiusmodi quod quid est accidentale, potest etiam dici per accidens de substantia, ideo respectu eius cuius hoc modo est, non est idem cum eo, quia non est eius, ut quod quid est eius, sed ut accidens eius.

Atque hoc modo explicata sententia Aristotelis, aptissime per illam paratur via ad ostendendum ideas non esse separatas a rebus et substantiis particularibus, quod Aristoteles intendit. Sic etiam cessant hic quaestiones de distinctione naturae a supposito, et de distinctione abstracti a concreto in substantiis, etiam universe conceptis, ut sunt homo et humanitas, quae a nobis tractatae sunt d[icta] disp. 34.

Quaest. 1. Pertinet autem huc proprie quaestio de identitate definitionis cum definito; sed quia dialectica est, et nihil habet difficultatis, eam praetermitto.

Q. 2. Posset etiam hic tractari quaestio, quomodo definitum in communi, seu species, sit idem cum individuo, de quo per se dicitur, quae disp. 4 de unitate individuali tractatur. Hinc tamen collige, cum Aristoteles ait, quod quid est, esse idem cum eo cuius est, non excludere

omnem distinctionem rationis, sive fundatam in modo concipiendi, ut inter definitionem et definitum, sive in re concepta, ut inter speciem et individuum; excludit ergo distinctionem rei, et ex natura rei, et omnem illam, quae impedit praedicationem formalem ac per se, et sic erit facilis littera Philosophi quoad reliqua.

CAPUT VII

QUOMODO ET A QUO FORMAE RERUM FIANIT

Hic incipit perficere tertiam partem disputationis contra Platonem, quod ideae non sint necessariae propter generationem, et ea occasione in hoc et sequenti capite varia distinguit principia et modos generationum, scilicet, ab arte, vel natura, vel casu, et alia, quae latissime disputantur a nobis in disp. 18 de causa efficienti.

Quaest. 1. Hic vero specialiter disputari solet occasione textus Aristotelis, primo, an omnia, quae fiunt, fiant ex aliqua materia, quod tangit quaestionem illam, an Aristoteles cognoverit creationem. Sed hic Aristoteles de actionibus naturalibus loquitur; et in his verum habet generalis propositio, quae affirmat omnia fieri ex materia alia. Et eodem modo accipienda est aliqua propositio, quam habet text. 24: *Quare, quemadmodum dicitur, impossibile est fieri, si nihil praeexistat.*⁵⁷

Q. 2. Secundo quaeri solet an omnia, quae materiam habent, possint esse et non esse, propter verba Philosophi, text. 22: *Cuncta quae natura fiunt, habent materiam; possibile enim est esse et non esse eorum unumquodque, hoc autem materia.*⁵⁸ Sed in hoc textu non habet fundamentum illa quaestio, quia hic solum dicitur omne quod potest esse et non esse, id habere ex materia; non potest autem haec affirmans propositio converti simpliciter, nec Aristoteles id dixit. Tractatur vero illa quaestio d. 13, sect. 8 et seq.

Q. 3. Tertio quaeri potest, an omnia, quae generantur ex semine, possint ex putrefactione et sine semine generari. Nam Aristoteles hic, text. 22, clare affirmat, eadem quae ex semine fiunt, contingere fieri sine semine. Propter quod Averroes, 8 Physicor., comm. 46, de omnibus animalibus sine distinctione id affirmat. Avicen. vero, lib. 2 Sufficient., in universum negat id fieri posse; putat enim specie distingui animalia, quae sine semine fiunt ex putrefactione, ab aliis quae similia videntur ex semine generatis. Sed utraque opinio satis est repugnans experientiae. Nam videmus nonnulla animalia generari ex putrefactione omnino similia iis quae per seminalem propagationem fiunt, et in plantis idem est evidens. Et e contrario praeter omnem naturalem eventum est, quod animalia perfecta, ut equi, leones, etc., generentur nisi per propriam et per se generationem.

Quapropter D. Thom. hoc loco recte distinguit, expendens accurate verba Philosophi dicentis: *Quaedam enim eadem ex semine, et absque semine fiunt.*⁵⁹ Dixit enim *quaedam*, quia non est id commune omnibus. Distinctio ergo est de perfectis et imperfectis viventibus; haec enim possunt sine semine virtute coelestium corporum causari, quia sunt adeo imperfecta, ut dispositiones ad eorum formas necessariae casu possint in subiecto consurgere ex contingente concursu aliorum agentium; at priora viventia adeo sunt perfecta, et tam exactam ac mirabilem organisationem postulant, ut minime possint nisi a causa propria ac per se fieri. Atque ita hoc ipsum docet experientia de utroque viventium ordine, ut dixi. Et in hac resolutione conveniunt contra Avicennam et Commentatorem sectatores utriusque scholae D. Thom. et Scot. hic; Alexand. Alens. et alii.

Q. 4. Hinc vero nascitur altera quaestio, quaenam causa inducat formas substantiales in haec viventia, et an coelum habeat ad hoc sufficientem virtutem, de qua re dixi disp. 15, sect. 1.

Q. 5. Quaeri item potest an huiusmodi rerum generatio sit dicenda causalis. Hoc vero facilem habet resolutionem; nam respectu particularium agentium est causalis, respectu vero solis non ita. Ita D. Thom., cuius sententia defenditur contra impugnationes Ianduni a Iavello, quaest. 10. Sed est res facilis. Aliter dici potest, illam generationem quantum ad concursum causarum disponentium materiam esse per accidens et a casu; posita vero illa dispositione per se et ex

intentione agentis universalis induci talem formam substantialem, quod attigimus disputatione ult., sect ult.

Q. 6. Praeterea, hic quaeri potest quomodo exemplaria artium ad suos effectus concurrant: quia Aristoteles hic ait sanitatem in materia oriri ex sanitate in mente seu sine materia. Hanc quaestionem et locum exponimus disp. 25, sect. 3.

Denique potest quaeri utrum actiones immanentes sint vere actiones; ita enim expresse videtur affirmare Philosophus dum ait: *Generationum autem et motuum, haec quidem intellectio, illa vero effectio seu factio vocatur.*⁶⁰ De hac re late disputatum est disp. 48, sect. 2, et disp. 49, sect. 4.

CAPUT VIII

DE EADEM RE, ET QUOD FORMA NON PER SE FIAT, SED COMPOSITUM

Quaest. 1. Primo ab ipso Philosopho tractatur, an forma per se generetur, quam quaestionem expedivimus breviter disp. 15, sect. 4.

Q. 2. An hoc non solum in formis substantialibus, sed etiam accidentalibus verum sit, ibi num. 6, ubi breviter affirmantem partem resolvimus.

Q. 3. An formae substantiales introducuntur in materiam ab aliquo agente universali, vel a particularibus: de hac quaest. late disp. 15, sect. 2, et disp. 18, sect 1 et 2.

Q. 4. An unumquodque generet sibi simile. Haec quaestio ex eisdem locis expedita est, et ex divisione causae efficientis in univocam et aequivocam, quae traditur et explicatur disput. XVII, sect. II. Solum advertenda sunt duo. Unum est Aristotelem loqui proprie de generatione, sub ea comprehendendo alterationem, quae ad illam disponit; non vero de omni effectione; sic enim qui localiter movet, non proprie agit simile; nec per omnes actiones immanentes intendunt agentia productionem sibi similium, sed unaquaeque potentia dicitur agere id, quod proportionatum et accommodatum est ad suam perfectionem. Haec enim non tam agunt ut se communicent, quam ut se perficiant; et ideo non agunt proprie sibi similia. Quanquam si late extendatur similitudo ad causam aequivocam, possunt etiam haec dici agere sibi similia. Secundo igitur advertendum est, Aristotelem hic non dixisse omnia generari a sibi similibus, sed indefinite ait: *In quibusdam manifestum est, quod generans tale est, quale id quod generatur.*⁶¹ Est ergo generaliter et in omni proprietate verum in causis univocis; in aequivocis autem secundum eminentiam et virtualement similitudinem; in artificialibus vero seu intellectualibus causis secundum idealem seu intentionalem repraesentationem; et ita nullam habent difficultatem, quae de hac re tractari solent; vide Soncin., hoc lib., quaest. 14; Iavel. quaest. 12, et alios.

CAPUT IX

DE EADEM RE DUBITATIONES NONNULLAE CUM SOLUTIONIBUS EARUM

Quaest. 1. Primo quaeri solet hic de educatione formae de potentia materiae, quae et qualis sit, et an aliquid formae actu praecedat in materia. De qua re late disp. 15, sect. 2 et 3, ubi in secunda ex professo exponitur text. 29 huius capituli.

Q. 2. Quomodo virtus seminis vel accidentales virtutes efficiant substantialem generationem; de quo late disp. 18, sect. 2.

Quaestiones etiam omnes in superiori capite annotatae in hoc habent locum, quia ab Aristotele fere repetitur eadem doctrina.

CAPUT X

DE QUIDDITATE IN ORDINE AD DEFINITIONES

Quaest. 1. Principio hic quaeri posset, ad philosophumne primum pertineat de definitione disputare; sed de hoc disp. 1 prooemiali, sectione 4, ubi ostendimus formam definiendi tum mente, tum consequenter verbo, ad dialecticum spectare; metaphysicum vero explicare

fundamentum definitionis, quod est essentia rei; tamen, quia haec ipsa essentia et quidditas, prout in se est, difficile cognoscitur, ideo Aristoteles multa tradit de ipsa definitione prout a nobis fit, aut fieri debet, ut in ordine ad nos rationem essentiae declaret, et maxime ut ostendat materiam pertinere ad essentialem rationem aliquarum rerum, ut hac etiam ratione contra Platonem ostendat, non posse dari talium rerum ideas a materia separatas. Hac ergo ratione in his capitibus agit de definitione, in quorum tractatione nos ea omnia, quae mere dialectica sunt, breviter attingemus.

Q. 2. Secundo ergo inquiritur, an de ratione definitionis sit, ut partibus constet. Sed in hoc satis expressa est sententia Aristotelis hic affirmantis; et, si nomen ipsum, et munus definitionis explicetur, dubitationem non habet. Nos enim per simplices conceptus non possumus distincte cognoscere et explicare rerum essentias; et ideo ad distincte concipiendam vel explicandam naturam rei, eam in plures conceptus dividimus, ut quid ei proprium, quid commune, quid essenziale, quid accidentale sit, cognoscamus, atque ita tandem apte coniungendo conceptus essentialis rei, ipsam distincte concipiam; eamque distinctam conceptionem, definitionem essentialem vocamus, vel mente conceptam, vel voce expressam; et proportionali modo conficimus definitiones quas descriptivas appellant. Sic ergo constat de ratione definitionis esse, ut sit oratio, et consequenter ut partes habeat, unde proprius modus venandi definitionem est per divisionem conceptuum communium usque ad proprios, alienos reiiciendo, ut latius Aristoteles, lib. 2 Poster., cap. 14.

Q. 3. Tertio, an partes definitionis correspondeant partibus rei definitae; id enim affirmare videtur Philosophus initio huius capituli dicens: *Sicut ratio ad rem, similiter et pars rationis ad partem rei se habet.*⁶² Nam cum distincte declaret totam rei essentiam, et ad hoc munus utatur (ut sic dicam) partialibus conceptibus, videtur necessarium ut illis correspondeant partes proportionatae in definito. In contrarium est, quia saepe definitum est res simplex, et non habet veras partes. Item, licet eas habeat, non semper illis respondent partes definitionis, sed potius quaelibet pars definitionis dicit totam rei essentiam, licet minus distincte quam ipsa definitio; genus enim et differentia, licet sint partes definitionis, non significant partes definiti, sed totum confusa et incompleta ratione. Aliqui putant Aristotelem loqui de rebus tantum naturalibus et compositis, et in illis veram esse in universum propositionem eius, quia generi correspondet forma generica, et differentiae forma specifica, quae distinctae sunt. Sed haec responsio primo supponit falsam sententiam de pluralitate formarum iuxta ordinem praedicatorum essentialium, quam improbamus disp. 15. Deinde est contra verba Aristotelis absoluta et generalia.

Duobus ergo modis exponi potest Philosophus. Primo, eius locutionem solum esse per proportionalem comparisonem, nec esse absolutam, sed cum distributione accommodata. Vult enim partes definitionis eam proportionem inter se, et ad definitum servare, quam partes rei inter se et cum toto. Non quod necesse sit omnem rem definitam habere partes, sed quod comparatio fiat ad illam quae eas habet. Consistit autem proportio in hoc, quod partes definitionis comparantur ut potentia et actus, sicut partes rei. Altera expositio est, ut partes rei dicantur, vel partes physicae, si res physice ac proprie composita sit, quibus respondent partes definitionis, vel secundum rem, si definitio detur modo physico, vel secundum proportionem et imitationem, si definitio sit propria ac metaphysica per proprium genus et differentiam. Vel latius etiam dicantur partes rei, ipsi gradus metaphysici praecise concepti, qui per genus et differentiam, ut sunt partes definitionis, indicantur.

Q. 4. Quarta ac praecipua quaestionis circa hoc caput est, utrum materia sit pars quidditatis substantiae materialis, et consequenter an in definitione talium rerum ponatur materia. Sed prior quaestio ex professo tractatur disp. 36, sect. 2, ubi cum Aristotele et D. Thoma affirmantem partem amplectimur. Ex qua sequitur in definitione quidditativa substantiarum materialium poni materiam, non ut additum, hoc enim est praeter perfectionem et naturam substantiae completae, sed ut de intrinseca essentia talium rerum existens. Ponitur autem materia in tali definitione, vel expresse, si definitio detur modo physico, ut cum dicitur homo constare corpore et anima; vel implicite, ut inclusa in genere metaphysico, ut cum dicitur homo animal rationale. Denique ponitur materia in definitione secundum aliquam universalem rationem, non

tamen materia signata, nam haec propria individuorum est, ut hic docet Philosophus, et D. Thomas et alii late exponunt.

Q. 5. Hinc oritur quinta quaestio, an singulare ut singulare definibile sit, et consequenter in eius definitione poni possit materia signata. Est autem quaestio de singulari non in actu signato (ut sic dicam), id est, de communi ratione singularitatis; hoc enim modo iam aliquid commune sumitur, quod definiri suo modo potest, sicut persona, suppositum, et alia huiusmodi; sed est quaestio de singulari (ut sic dicam) exercito. Et hoc modo negat hic Aristoteles, text. 35, singulare definiri; ideo enim negat materiam signatam poni in definitione: idem habet infra, c. 15, text. 53; et supra, cap. 4, text. 13, dixerat solam speciem posse definiri proprie; et 1 Poster., cap. 7, ait individuorum neque scientiam esse, neque definitionem. Quo loco res haec ex professo tractanda est.

Non enim caret difficultate, cur non possit individuum definiri, cum possit in duos conceptus resolvi, scilicet in conceptum speciei, et propriae differentiae individualis. Quod enim quidam dicunt,⁶³ non habere individuum propriam differentiam individualement, sed tantum accidens individuale, falsum est, ut ex dictis a nobis in disp. 5 constat. Praeterea de individuis perpetuis est vera scientia, ut de Deo et Angelo (nam Aristoteles solum de individuis materialibus hoc negat); cur ergo non potest eorumdem esse propria definitio? Quod si illorum esse potest, etiam erit aliorum, prout abstrahuntur a tempore, et ab actuali existentia. Propter quae non desunt⁶⁴ qui existiment singulare ex se et natura sua esse definibile, a nobis tamen non definiri, quia propriam eius differentiam non attingimus.

Existimo tamen quaestionem esse de nomine, et Aristotelis locutionem magis esse propriam, sicut et magis receptam. Quia definitio proprie dicta explicat essentiam rei; unde, sicut individuum non habet aliam essentiam praeterquam essentiam speciei, ita neque aliam propriam definitionem habere censetur. Item contractio speciei ad individuum est quasi materialis ratione talis entitatis; et ideo id, quod individuum addit ultra speciem, non tam definitione propria explicatur, quam applicatione definitionis essentialis ad hanc entitatem. Proprie ergo definitur species, quae genere et differentia essentiali constat. Genera vero summa et individua non ita propriam definitionem habent, licet aliquo modo describi et explicari valeant. Quod vero de singularibus non sit scientia vel demonstratio, intelligendum est fere eodem modo, quia de eis ut talia sunt, solum contingentia et mutabilia cognoscuntur. Quod si aliqua necessaria demonstrari videntur, id semper est in vi alicuius medii universalis, et ita potius est applicatio scientiae universalis ad particularem, quam propria scientia particularium. Quod in omni re creata fortasse verum est, quia nulla res est essentialiter singularis praeter Deum, de quo perfectissima scientia esse potest. Et maxime hoc intelligitur de humana scientia, nam angelica est alterius rationis per intuitionem singularum rerum, prout in se sunt.

Q. 6. Rursus quaeri hic potest, an partes definiti sint priores ipso definito; item an loco partis definitionis liceat eius definitionem semper ponere.

Q. 7. Quas quaestiones videtur hic proponere Aristoteles. Et priorem quidem magis ex professo tractat, et in summa respondet, partes formales esse priores, materiales vero minime. Per formales autem partes intelligit eas, quae sumuntur a forma ut sic, vel quae illi formaliter correspondent, vel denique quae sumuntur aequae universaliter ac ipsum definitum. Unde per materiales partes intelligit individuales, vel omnes illas quae contrahunt rationem definiti ad particularem materiam, quam ex vi suae formalis rationis non requirit, ut est respectu sphaerae quod aenea sit. Dicuntur autem partes formales priores definito prioritatem quadam naturae, seu causalitatis, interdum etiam subsistendi consequentia, quamvis non semper, quia interdum sicut totum non potest esse sine his partibus, ita neque e converso partes extra totum, ut Aristoteles etiam hic notavit.

De altera vero quaestione nil fere Aristoteles dicit, et resolutio sumi potest ex notatis supra, c. 4. Nam si id, quod ponitur in definitione, est vere essentialiter et definitionem propriam habet, nihil impedit quin loco eius definitio ponatur; sic enim, cum homo definiatur esse animal rationale, recte dicitur esse vivens sensibile rationale; imo sic distinctior est definitio. Si vero pars definitionis sit ita simplex, ut definitionem non habeat, non oportet loco illius descriptionem eius ponere, ut patet in generibus summis et differentiis, et hac ratione transcendentia non ponuntur in

LIBER SEPTIMUS METAPHYSICAE
CAPUT XI-XII, QQ. 1

definitionibus. Similiter, si id, quod ponitur in definitione, non sit essenziale, sed additum quoddam, non ponitur loco eius ipsius definito, quia saepe committeretur nugatio, aut circulus vitiosus, ut capite 4 tactum est. Et iuxta haec intelligendus est idem Aristoteles, 2 Topic., c. 2.

CAPUT XI

QUAE SINT PARTES FORMALES, QUAE VERO MATERIALES

Quaest. 1. In hoc capite nihil novi quaerendum occurrit, nam fere nihil in eo additur, sed inculcatur iterum quaestio de materia, an sit pars essentiae specificae, necne, et pars affirmans concluditur; et hac ratione dicitur, partes formales, seu quae sunt de definitione speciei, non excludere materiam sensibilem in rebus naturalibus, nec intelligibilem in mathematicis; sed in prioribus excludere individuum materia, in posterioribus vero sensibilem. Unde partes formales dicuntur, quae secundum specificam rationem, et ad munus aliquod ratione illius conveniens, requiruntur, etiamsi materiam in universali, seu modo proportionato includant; materiales vero dicuntur, quae sunt quasi per accidens ad communem rationem speciei. Quae omnia eo tendunt, ut contra Platonem concludat rationes communes et specificas harum rerum non posse ab omni materia abstrahi.

Q. 2. Rursus inculcat quaestionem, an quod quid est, sit idem cum eo cuius est, quam supra iam tetigimus; et hic locus in particulari, et verba etiam Philosophi explicata ex professo sunt in disp. 34, sect. 5, in fine.

CAPUT XII

EX PARTIBUS DEFINITIONIS, SEU EX GENERE ET DIFFERENTIA FIERI PER SE UNUM

Quaest. 1. Hic prima quaestio esse potest, unde habeant definitum et definitio unitatem per se. Non est autem sensus unde habeant unitatem, definitum et definitio inter se comparata; hoc enim iam est actum, habent enim illam ex identitate; sed est sensus, cum definitio plura dicat vel contineat, unde habeat definitum, de quo illa omnia dicuntur, quod sit unum et non plura. Idemque consequenter de ipsa definitione intelligendum est. Et resolutio est per se satis clara. Definitio enim una est, quia constat genere et differentia, quae comparantur ut propria potentia et actus, et simili modo definitum est unum, quia essentia eius constat genere et differentia ut proprio actu et potentia metaphysicis, ac per se ordinatis; ex huiusmodi autem actu et potentia semper fit unum per se, etiam in rebus physicis, ut infra, lib. 8, docetur de materia et forma, et sumitur ex lib. 2 de Anima, textu 7; ergo multo magis ex metaphysicis. Quod probatur ex altera ratione Philosophi in praesenti, quia, videlicet, *genus non est praeter ipsas species*,⁶⁵ seu extra illas; unde tantum est ipsa essentia speciei confuse concepta. Et (ut recte D. Thom. declarat) ideo genus non potest esse sine speciebus, quia *formae specierum non sunt aliae a forma generis*; ergo in re dicunt eandem essentiam, solumque differunt, ut determinabile et determinans secundum rationem; componunt ergo unum per se. Hac ergo de causa, tam definitum, quam definitio habent unitatem propriam.

Sed est advertendum, definitionem et definitum posse considerari, vel ut sunt formaliter in mente, vel ut sunt obiective. Priori modo definitio est proprie, et secundum rem composita ex conceptibus mentis re ipsa diversis; dicitur tamen habere unitatem ad modum totius cuiusdam artificialis, ob subordinationem et coniunctionem aliquam talium conceptuum. Obiective autem non habet compositionem realem ex vi generis et differentiae, sed solum rationis, per denominationem a compositione conceptuum mentis. Definitum autem neutro modo habet compositionem rei, sed tantum rationis, etiam ex vi generis et differentiae. Hoc autem nomen, *definitum*, proprius dici videtur de conceptu obiectivo quam de formali, licet e converso *definitio* proprius videatur dici de conceptu formali quam de obiectivo; et ideo haec unitas magis cernitur per se in definito, quam in definitione; atque ita Aristoteles in hoc capite praecipue loquitur de unitate per se ipsius definiti seu essentiae, quatenus ex genere et differentia componitur. De hac

autem compositione et extremorum distinctione, et comparatione, videnda sunt quae late tractantur disp.6, sect. 9, 10 et 11.

Q. 2. Quæri vero ulterius potest, an genus possit extra omnes species reperiri. Et ratio dubii est, nam Aristoteles sub disiunctione dicit: *Genus non est praeter eas, quae ut species generis sunt, aut si est quidem, sed tanquam materia est.*⁶⁶ Unde innuere videtur, posse genus interdum reperiri extra species, saltem per modum informis materiae. In contrarium est, quia genus nullo modo potest extra omnes species reperiri, cum in re ab ipsis non distinguatur, nec dicat aliam essentiam ab ipsis.

Duobus modis intelligi potest genus esse extra omnes species: uno modo realiter per separationem in re ipsa; et hoc modo simpliciter est impossibile genus esse extra species, ut rationes factae concludunt, et hoc ubique docuit Aristoteles agens contra ideas Platonis, et inferens hoc inconveniens, quod si darentur ideae specierum abstractae ab individuis, dandae essent ideae generum separatae ab speciebus. Si ergo de hac separatione hic textus intelligatur, ut communiter intelligitur a D. Thoma, et aliis, disiunctio solum additur ad tollendam quarumdam vocum aequivocationem, quae videntur significare genera quae separantur ab speciebus, re tamen vera ut sic non significant genera, sed partem materialem totius compositi, ut patet in exemplo *vocis*, quo Aristoteles utitur: *vox* enim significare potest articulatum sonum in communi, et ut sic est genus; ut vero significare potest tantum sonum ut capacem talis formationis, est materia. Et idem est de *corpore*, ut D. Thomas hic notat; nam ut significat compositum ex materia et forma substantiali in communi, est genus, et ut sic non est ullo modo separabile ab omnibus speciebus; ut vero significat primum subiectum aptum informari substantialiter, dicit materiam. Alio vero modo dici potest genus esse separabile ab speciebus secundum rationem, ita ut non sit praedicabile de illis, et hoc modo etiam est verum dictum Aristotelis, vel non esse separabile, vel non sumi ut genus, sed ut materiam. Et ex utroque membro concluditur intentum, nempe genus non esse separabile propter identitatem et unitatem, et, quatenus separatur aliquo modo, significari, vel concipi ut materiam, et ideo aptum esse ad componendum per se unum cum differentia.

Q. 3. Tertia quaestio esse potest, quomodo verum sit differentiam superiorem dividi per inferiores; sic enim Philosophus ait: *Oportet dividi differentia differentiam.*⁶⁷ Est autem ratio dubii, quia differentia indivisibilis videtur, alioqui si differentia per differentias divisibilis est, et in infinitum procedetur, et non constituet speciem indivisibilem. Respondetur, Aristotelem clare loqui de differentiis subalternis, quas dividi dicit, non quia ipsae ut differentiae sunt, dividantur, sed quia constitutum ex illis, ut tale est, amplius est divisibile per alias formales differentias. Nec proceditur in infinitum, quia in aliqua ultima differentia sistitur, ut idem Aristoteles dicit. Neque etiam fit, ut talis differentia non constituat speciem, sed ut non constituat speciem ultimam.

Advertit vero Philosophus hanc divisionem debere esse formalem, ita ut posterior differentia per se determinet priorem, et sit modus seu actus eius. Intellige autem aliquando posteriorem differentiam esse eiusdem ordinis cum priori, et tunc esse solum quasi determinationem eius in eadem latitudine, ut sensibile determinatur per talem sentiendi modum; interdum vero posteriorem differentiam pertinere ad superiorem ordine, et secum evehere priorem differentiam, quo modo rationale comparatur ad sensibile. Et tunc non solum determinat illam quasi modificando intra suum gradum, sed addendo etiam gradum superiorem; tamen quia illud additum est formalis actuatio prioris gradus, simulque est perfectio illius intra suum gradum, non solum illa est propria et formalis differentia, verum etiam est perfectissima.

Q. 4. Quarta quaestio est, num differentia inferior superiorem includat. Id enim affirmare videtur Philosophus, cum ait: *Si ergo haec ita se habent, manifestum est quod ultima differentia rei substantia erit, et definitio;*⁶⁸ et infra: *Si igitur differentiae differentia fiat, una quae ultima est, erit species et substantia.*⁶⁹ Adhibetque exemplum in his, *animal habens pedes, bipes;*⁷⁰ nam haec secunda includit primam, ut per se constat, et hinc concludit in definitione non esse ponendam, nisi ultimam differentiam; nam si simul priores ponantur, committetur nugatio, ut si in dicto exemplo dicatur *animal habens pedes, bipes*. In contrarium vero est, quia differentia superior includitur in genere, ut sensibile in animali; ergo non potest includi in differentia inferiori. Patet consequentia, tum quia genus omnino extra rationem differentiae est, ut in lib. 3

est dictum: tum etiam quia alias semper committeretur nugatio adiungendo differentiam generi, quod est plane falsum. Item quoties in definitione ponitur genus remotum, non satis est ponere differentiam ultimam, sed oportet addere intermedias, ut hic etiam dicitur; ergo non includuntur in ultima; alias esset nugatio.

Aliqui exponunt, et significat S. Thomas, Aristotelem loqui de differentia, non secundum praecisum conceptum eius, ut est pars definitionis, sed ut est quoddam totum includens confuse, non solum superiores differentias, sed etiam genus ipsum. Nam solum in hoc sensu potest esse verum, quod differentia ultima sit substantia rei et definitio, nimirum aequivalenter et implicite. Aliter Alensis indicat, et etiam Scotus ait, ultimam differentiam appellari substantiam rei et definitionem, quia complet illam, non quia omnia superiora includat, sed quia illa per se supponit, et necessaria consecutione, cui ultima differentia convenit, necesse est omnes superiores convenire. Sed, licet haec vera sint, tamen non sufficiunt ad explicandam Aristotelis argumentationem, nimirum committi nugationem, si simul cum ultima differentia superiores in definitione ponantur. Nam hoc, per se loquendo, non sequitur; dicendo enim *vivens sensibile rationale*, non committitur nugatio, etiamsi *rationale* sumptum confuse et per modum totius superiora omnia includat, quia in illa definitione non ita adiungitur, sed secundum suam praecisam rationem. Neque etiam committitur nugatio propterea quod *rationale* per se supponat superiora, et implicite ac illative illa indicet; satis est enim quod illa formaliter non includat. Videtur ergo Aristoteles sentire ultimam differentiam formaliter includere superiores, et ideo committi nugationem. Idque videtur clarum in exemplo Aristotelis; nam haec differentia *bipes*, includit formaliter hanc superiorem, scilicet, *habere pedes*.

Dicendum nihilominus est per se loquendo differentiam ultimam non includere formaliter superiores, sed praesuppositive aut confuse, ut citati auctores vere dixerunt. Ex qua etiam fit non committi nugationem, per se loquendo et generaliter, ponendo in definitione plures differentias per se subordinatas, quando definitio non datur per genus proximum, sed per remotum. Et hoc etiam est certissimum, et sumitur ex eodem Aristotele in hoc capite. Aliquando vero talis esse potest divisio differentiarum, ut in conceptu unius alia formaliter includatur, et fiat repetitio utramque ponendo, ut in dicto exemplo Aristotelis. Quo indicio particulari utitur Aristoteles, ut ostendat ultimam differentiam esse actum per se superiorem, et completivam unius essentiae definiti, quod erat in hoc discursu intentum. Nam ex hoc indicio sumi potest idem esse in aliis ultimis differentiis, etiamsi non ita formaliter superiores includant. Addi etiam potest, ut tacitae obiectioni respondeamus, differentiam ultimam praecise sumptam nunquam includere formaliter superiores; aliquando vero ita esse coniunctam, ut nec concipiatur nec significetur nisi includendo superiores, ut in exemplo Aristotelis constat, hocque satis esse ad discursum Aristotelis. Fortasse etiam Aristoteles non loquitur de differentia ultima et subalterna, sed de ultima, quam vult ostendere tantum esse unam, nec posse poni in definitione duas ultimas sine nugatione, ut statim declarabimus.

Q. 5. Alia quaestio in hoc capite definitur, nempe quas condiciones requirat definitio essentialis, ut recte tradita sit; multae enim conditiones in hoc capite colliguntur. Prima, ut detur per ea quae definitioni conveniunt per se primo et secundum quod ipsum, quia debent explicare quod quid est eius. Secunda, ut detur per propriam potentiam et actum per se ordinata, et, si plures differentiae ponantur, una per se dividat aliam. Tertia, ut differentia ultima, una tantum sit, nam, si sint plures, vel una includet aliam, et sic erit nugatio, vel neutra includet aliam, et tunc vel sunt per accidens ordinatae, et sic non component per se unam essentiam, vel si per se ordinatae sunt, una est potentia, et alia actus, et haec tantum erit ultima, altera vero generalior erit. Quartam conclusionem colligit Alensis, quod, scilicet, ut definitio recto ordine constituatur, quae communiora sunt praecedant, et si plures ponantur differentiae, prius ponatur subalterna, deinde ultima. Sed Aristoteles hanc non posuit; quin potius significat in fine capituli, hunc ordinem non pertinere ad substantiam; quod quidem verum est, si materialiter sumatur; formaliter tamen quoad rationem actus et potentiae necesse est ut potentia supponatur, et sic sumatur ut prior, licet forte non prius proferatur, et hoc sensu coincidit haec conditio cum praecedenti. Ultima conditio quae colligitur, est, definitionem debere esse propriam et reciprocam definito. Quam etiam Aristoteles expresse non ponit; in ea tamen includitur, quod definitio debet habere unitatem ab ultima differentia, quae propriam rei substantiam et essentiam declarat.

LIBER SEPTIMUS METAPHYSICAE
CAPUT XIII-XV, QQ 1-4

Q. 6. Sexta quaestio hic tractari solet, an unitas per se substantiae compositae unam formam requirat. Hanc enim quaestionem saepe inculcat hic D. Thomas, colligens unitatem formae ex rationibus quibus hic Aristoteles utitur. Scotus vero ibidem id redarguit, et rationes conatur solvere. D. Thomae autem sententia praefenda est, quam late tractamus disputat. 15, sect. 10.

CAPUT XIII

DE SUBSTANTIA SECUNDA SEU UNIVERSALI

Ab hoc capite incipit Aristoteles dicere pressius et clarius de secunda substantia, praesertim ad concludendam disputationem de ideis contra Platonem.

Quaest. 1. Unde prima quaestio hic occurrit, an universalia sint substantiae, quam Aristoteles hoc capite praecipue tractat. Et potest primo intelligi de omnibus universalibus, et sic constat non omnia esse substantias, quod attigimus disput. 6, sect. 7. Secundo potest in speciali intelligi de universalibus praedicamenti substantiae, quae in praedicamenti secundae substantiae dicuntur. Unde constat talia universalia substantias esse, de quibus late disputamus disp. 33, sect. 2. Aristoteles autem hoc capite contendit non esse substantias simpliciter, id est per se subsistentes in seipsis, et hoc probant rationes eius, de quibus legi possunt expositores.

Q. 2. Deinde hac occasione disputari hic potest de universali, an recte definiatur esse illud, *Quod pluribus natura aptum est esse*;⁷¹ ita enim illud hic Philosophus definit, text. 45. Sed haec res disputatur late disp. 6, per totam, ubi tractamus quid sit aptitudo illa, et quomodo sit in rebus, et ab ipsis distinguatur.

Q. 3. Hic enim tractari potest quo sensu vera sit illa vulgaris propositio: *Ex duobus entibus in actu non fit unum in actu, sed ex duobus in potentia, actus enim separat*;⁷² haec enim sunt verba Aristotelis hic, text. 46. Sed de hoc axiome dicimus late tractando de existentia rei creatae, disp. 21, sect. 11. Quod vero ad mentem Aristotelis attinet, constat eum loqui de entibus in actu completis, et quatenus talia sunt. Eam enim propositionem affert, ut demonstret non posse universalia esse substantias integras et per se subsistentes, et ita inesse individuis substantiis, ut cum eis unum per se et actu component. Et ita nulla superest difficultas.

CAPUT XIV

UNIVERSALIA NON ESSE SUBSTANTIAS AB INDIVIDUIS SEPARATAS

In hoc capite nihil notatione dignum occurrit; supervacaneum enim existimo in re tam clara singulas Aristotelis rationes expendere, cum in eis nullum sit peculiare principium aut metaphysicum dogma, quod nova expositione indigeat; legantur ergo expositores.

CAPUT XV

DE EADEM RE

Hic obiter tanguntur ab Aristotele aliquae propositiones notandae, et quae in quaestionem adduci possent.

Quaest. 1. Prima est illa: *Rei singularis non est definitio nec demonstratio, quia⁷³ habet materiam*,⁷⁴ in qua ipsa propositio de inesse, et causalis, difficultatem habent.⁷⁵ Sed haec res tacta sufficienter est circa cap. 10.

Q. 2. Secunda est: *Quod habet materiam, esse et non esse contingit, et corruptibile est*.⁷⁶ Sed intelligenda est iuxta subiectam materiam; hic enim solum agit de rebus sublunaribus ex materia et forma compositis.

Q. 3. Tertia est, non fieri formam, sed compositum, et consequenter neque ideam, sed rem singularem. De quo partim lib. 1, cap. 2, partim in hoc libro, cap. 8, dictum est.

Q. 4. Quarta est, definitionem debere ex pluribus partibus seu nominibus constare, quae tracta est cap. 10.

Q. 5. An vero efficaciter inde Aristoteles concludat singulare non esse definibile, non est facile ad explicandum. Summa enim rationis, ut ex interpretatione D. Thom. et aliorum colligitur, est, quia vel uterque terminus definitionis est communis, vel singularis uterque aut alter. Si primum, definitio non erit rei singularis adaequate, sed aliis etiam de se conveniet. Si secundum, non erit definitio, sed erunt nomina synonyma, quantum ad terminum singularem definitionis, et non definiti. Haec vero ratio videtur inefficax quoad hoc posterius membrum, nam differentia individualis, etsi sit convertibilis cum re singulari, non est vox synonyma, quia alio modo et per alium conceptum illam rem significat, sicut differentia specifica non est synonyma speciei, licet cum ea convertatur.

Discursus ergo Aristotelis maxime videtur concludere contra ponentes, ideas esse res subsistentes, et consequenter particulares, et tamen separatas ab omni contractione individuali; sic enim definiri non possunt per differentiam individualem, et consequenter habere non possunt definitionem constantem ex terminis communibus, ex quibus non potest confici definitio ita propria ideae ut idea est, quin possit aliis rebus convenire; et ita procedunt aliae rationes Aristotelis, quae non carent suis difficultatibus, sed inutile censeo in eis explicandis immorari. Quomodo item illa ratio possit habere aliquam vim quoad vera individua, etiam materialia, supra, cap. 10, tactum est.

CAPUT XVI

QUOMODO POSSINT SUBSTANTIAE EX PLURIBUS PARTIBUS COMPMONI

Pauca de proposita intentione hic dicit Aristoteles; statim enim revertitur ad impugnandas ideas Platonis; circa quam partem nihil novi occurrit. Circa priorem vero possunt hic quaestiones variae moveri de pluralitate formarum, sed duae sunt praecipuae. Prior est, an elementa sint formaliter in misto. Posterior vero est, an in partibus heterogeneis animalium sint partiales formae diversarum rationum. Quas quaestiones breviter attingimus disp. 15, sect. 10.

CAPUT XVII

QUOD QUID EST ESSE PRINCIPIUM ET CAUSAM EORUM QUAE REI CONVENIUNT

Circa priorem partem huius capituli tractari possunt quaestiones logicae, ut an necessario de re supponatur an sit, et quid sit; an vero haec possint demonstrari. Item an quaestio propter quid locum habeat circa ipsum quid. Sed haec et similia in lib. 2 Posteriorum tractantur, et difficultatem non habent. Nam integra quidditas rei non potest habere causam intrinsecam, nisi quatenus forma vel materia assignantur ut causa totius, vel una pars assignatur aliquo modo ut causa alterius; quod tamen essentia rei talis sit, seu quod ex talibus principiis, verbi gratia, anima rationali et corpore, talis quidditas hominis consurgat, non potest habere aliam causam intrinsecam praeter naturam talis formae et talis materiae. Et in hoc sensu verum est non dari causam ipsius quod quid est, sed ipsum esse causam aliorum quae rei conveniunt. At vero loquendo de causa extrinseca finali vel efficiente, aut etiam exemplari, interdum potest dari causa ipsius propter quid, quo modo una definitio quidditativa interdum demonstratur per aliam etiam a priori, ut in princ. lib. 2 de Anim. disseritur, et in lib. 2. Poster., c. 8 et sequentibus. Et de hac re aliquid attingimus disp. 1, sect. 4. Q. 2. Circa alteram partem huius capituli tractari solet quaestio, an totum distinguatur a suis partibus simul sumptis. Hanc tractamus disp. 36, sect. ult. Et resolutio ibi data est consentanea Aristoteli hic, qui aperte docet, totum, quod est aliquo modo per se unum, distingui a partibus tanquam addens aliquid ultra illas, non tamen ab illis sumptis simul cum illo addito. Quid autem illud additum sit, nunquam satis explicat Aristoteles; nos autem breviter diximus illud esse unionem partium.

LIBER OCTAVUS METAPHYSICAE

DE SUBSTANTIA SENSIBILI ET PRINCIPIIS EIUS

Liber hic videri potest ad physicam doctrinam potius quam ad metaphysicam spectans; tamen, licet res de quibus in eo tractantur, communes sint physicae considerationi, modus et ratio disserendi de his est proprius metaphysicae, ut disp. 1 prooemiali latius exponimus. Unde praesentis libri materia late disputatur a nobis disputat. 12, 13, 14, et 15.

CAPUT I

SUBSTANTIAM SENSIBILEM MATERIA CONSTARE, ET QUID ILLA SIT

In hoc capite praesertim est notanda illa propositio in text. 3: *Sensibiles vero substantiae materiam habent.*⁷⁷ Numeraverat autem paulo antea, in text. 2, inter sensibiles seu naturales substantias coelum seu partes coeli, et aperte loquitur in dict. text. 3 de materia substantiali, quam statim definit dicens: *Materiam autem dico, quae cum non quod quid actu sit, potentia est quod quid.*⁷⁸ Ex his ergo variae quaestiones oriuntur.

Quaest. 1. An materia substantialis sit in rebus, quae aliqua vera substantia sit.

Q. 2. An sit ens in pura potentia, et quo sensu id accipiendum sit.

Q. 3. An sit in omnibus rebus corporalibus, etiam in coelis.

Q. 4. An sit una in omnibus, vel diversa. Pro qua sunt notanda illa verba Aristotelis in fine capituli: *Non enim est necesse, si quid materiam habet localem, hoc generabilem etiam et corruptibilem habere.*⁷⁹ Ubi plane sentit in rebus generabilibus et ingenerabilibus esse diversas materias. Hae vero quaestiones omnes cum aliis, quae de materia desiderari possunt, tractantur late disp. 12.

Q. 5. Alia quaestio est, an forma substantialis sit separabilis a materia. Aristoteles enim, text. 3, ait, *esse ratione separabilem.*⁸⁰ Resolutio vero est materialem formam aliquando nullo modo separari posse in re a materia, ut in corporibus incorruptibilibus; aliquando vero separari posse, ita tamen ut separata non maneat, sed destruat. At vero formam immaterialem realiter separari posse, ita ut separata conservetur; de qua re nihil Aristoteles hic tetigisse videtur. Quamvis Alexand. Aphrod. indicet, Aristotelem hoc dixisse propter animam rationalem, sensumque esse, formam esse rationem separabilem, quia formae ut sic ex ratione formae non repugnat separari; nam aliqua separabilis est. Materia vero ex absoluta ratione materiae separabilis non est. Alia vero expositio est, quod forma sit ratione separabilis, id est, cognoscibilis praecise ut entitas distincta a materia, quanquam sine habitudine ad materiam plene intelligi ac definiri non possit. Et ideo cum dicit Aristoteles esse ratione separabilem, non est intelligendum, id est definitione, ita ut sine materia definiri possit, sed intelligentia ac praecisione, ut dictum est. Alii exponunt, quod est definitione separabilis a materia signata et individua; sed Aristoteles de hac re hic non loquitur, ut constat.

Q. 6. Sexto, quaeri potest de composita substantia quid sit et quomodo comparetur ad partes suas, de qua re dicemus disput. 36. Quod vero Aristoteles in text. 3 ait, compositum esse separabile simpliciter, non est intelligendum esse separabile a partibus, ita ut sine illis esse possit, id enim clare repugnat; sed separabile dicitur, quia potest esse per se subsistens distinctum et separatum a qualibet alia substantia. Et ita potest consequenter exponi ratio quam subiungit his verbis: *Earum enim substantiarum, quae secundum rationem,* supple, formae, id est, quae per formam constituuntur, *quaedam sunt separabiles,* id est, in se subsistentes, ut primae substantiae, *quaedam vero non,*⁸¹ scilicet secundae substantiae. Aliter alii exponunt haec posteriora verba, sed non declarant contextum, nec vim illius coniunctionis causalis, *enim.*

Q. 7. Ultimo, habet etiam hic locum quaestio, an solum compositum per se generetur, quae tractatur disp. 15, sect. 4.

CAPUT II

DE SUBSTANTIALI FORMA

Unica quaestio hic occurrit, an detur substantialis forma, quam hic Aristoteles probat esse solum ex proportione ad actus accidentales. Sed de hac re, et aliis quae ad hanc formam spectant, dictum est latius disp. 15.

CAPUT III

DE PRINCIPIO FORMALI PER COMPARATIONEM AD POSITIONES PLATONIS ET
PYTHAGORAE

Duas partes continet hoc caput: in priori agit Aristoteles de formis et speciebus rerum per comparisonem ad ideas quarum impugnationem semper inculcat; in posteriori comparat formas ad numeros.

Quaest. 1. Ut priorem partem prosequatur, primo movet quaestionem, *an nomen compositum substantiam significat, an actum et formam*.⁸² Et quanquam non declaret de quo nomine loquatur, sine dubio tamen agit de nominibus absolutis significantibus substantiarum species, ut *homo, equus*; nam quaestionem hanc movet, ut ex nominis significatione colligat, significata horum nominum non esse res aliquas a materia separatas. Non videtur autem quaestioni clare ac distincte respondere. Unde Alex. Aphrod. ait Aristotelem non respondisse ad quaestionem hanc, quia erat clara eius resolutio, scilicet hac nomina significare formam. Sed fallitur, ut patebit. Alii putant Aristotelem quaestioni respondere in illis verbis: *Erit autem utique in utrisque animal, non ut una ratione dictum, sed ut unum*.⁸³ Ex quibus Alexander Alens. colligit resolutionem esse, nomen significare utrumque, scilicet compositum et formam, non tamen univoca ratione, sed unum per prius, aliud vero in ordine ad aliud. Tamen hoc etiam verum esse non potest, eo quod neque nomen totius, proprie loquendo, significat formam absque materia, ut per se patet, neque in his nominibus sit vera aliqua analogia. Et ideo Scotus ait Aristotelem solum respondere quaestioni Platonicæ, et non ex propria sententia.

D. Thomas autem ait Aristotelem in illis verbis non respondere quaestioni, nisi forte indirecte et implicite. Nam potius illud infert tanquam inconveniens, quod sequitur ex sententia Platonis, qui ponebat ideam hominis separatam, esse per se hominem; individua vero participatione illius. Hinc ergo fit, si *homo* significat utrumque, et formam sine materia, quae est idea, et compositum, analogice significare illa, quod est absurdum. Quis enim dicat Petrum esse analogice hominem? ita ergo tacite concludit Aristoteles haec omnia significare ipsum tantum, et non solam formam. Et hoc videtur esse, quod obscurissime Aristoteles subdit, scilicet illam resolutionem Platonis, nimirum omnia haec significare solas formas, ad aliquid fortasse aliud esse utilem, puta in substantiis abstrahentibus a materia, in sensibilibus vero nihil conferre, quia substantia sensibilis non dicit solum quod quid erat esse, *nisi homo anima dicatur*,⁸⁴ quod est absurdum, et ideo nomen significans substantiam sensibilem non potest significare formam separatam a materia.

Quaest. 2. Ex hac vero interpretatione oriuntur aliae duae quaestiones, nimirum, an in substantia sensibili sola forma sit quidditas eius, vel etiam materia, seu constans ex utroque. Nam videtur Aristoteles in praedictis verbis sentire, solam formam esse quod quid est; compositum vero esse id cuius est.

Q. 3. Unde rursus pullulat alia quaestio, an in formis separatis quod quid est non sit aliud ab eo cuius est, in sensibilibus autem rebus haec distinguantur. Utrumque enim videtur Aristoteles docere in citatis verbis. Existimo autem esse magnam aequivocationem in his verbis et quaestionibus prout nunc tractantur in scholis, et prout Aristoteles eas ponit, ut in superioribus tactum est, et ex hoc loco fiet manifestum.

Forma ergo nunc communi usu aut pro forma partis sumitur, aut pro forma totius, quae est, verbi gratia, humanitas. Aristoteles vero de forma totius fere nunquam facit mentionem expressam, licet possit comprehendi sub nomine quidditatis. Aristoteles ergo praeter formam

partis, quae est proprius actus materiae, per formas intelligit frequenter in 7, et in hoc 8 libro, illas Platonicas, quae (iuxta sensum in quo Aristoteles illam sententiam tractat) ponendae erant separatae et distinctae non solum a materia, sed etiam a formis singularibus actuantibus materiam. Quia vero Plato asserebat, illas formas esse quidditates ipsorum singularium, videtur illas easdem posuisse secundum se abstractas et separatas, participatione autem quadam intrinsecas ipsis individuis et exercentes in eis munus formae, actuando materiam, et constituendo individuum; ideo Aristoteles ita etiam loquitur in ea sententia, ac si in substantia sensibili non sit alia forma praeter ideam; ideoque saepe ab una ad aliam transitum facit. Hinc etiam est ut nomine *quidditatis*, seu *quod quid erat esse*, saepe non totam rei essentiam, sed solam formam significet, conveniens in hoc modo loquendi cum Platone, non ut in re illi consentiat, sed potius ut concludat non posse quod quid est rerum materialium in sola forma consistere. Atque hoc fere modo loquitur in praesenti.

Unde in prima quaestione, mens eius est haec nomina significare in rebus sensibilibus substantiam compositam ex materia et forma. Quod ut plenius explicetur, distinguere possumus adaequatum significatum nominis, et formale seu quasi formale. Ut in hac voce *homo*, adaequatum significatum est totus homo, formale vero est humanitas; formalius autem videri posset anima rationalis. Haec igitur nomina adaequate significant compositas substantias, ut est per se evidens, nam illud significat nomen, quod per definitionem explicatur, ut patet supra, lib. 4, text. 28; definitiones autem harum rerum non includunt solas formas, sed compositum ex materia et forma, ut constat ex dictis lib. 7, text. 18 et sequentibus; illud ergo significant nomina. Idemque satis constat ex modo concipiendi omnium; nemo enim per nomen *homo* solam animam concipit, nec animam esse hominem quispiam dixerit; significat ergo homo adaequate compositum ipsum. Quin etiam de formali significat compositum ex materia et forma, scilicet, integram hominis naturam, quae non est sola forma physica, licet dicatur forma metaphysica, seu totius quae est humanitas. Animam vero neutro modo proprie significat, sed eam includit in suo significato, sicut etiam includit materiam, licet in diverso genere; nam animam includit ut formam constituentem quidditatem rei, materiam vero ut inchoantem illam.

Ex quibus colligitur resolutio secundae quaestionis et interpretatio Aristotelis in hoc loco circa illam. Simpliciter enim verum est, et de sententia Philosophi, non solam formam, sed etiam materiam esse de quidditate substantiae sensibilis, ut tractamus late disp. 36, sect. 1. Nihilominus forma speciali ratione dicitur quod quid est rei cuiuscumque, quia dat ultimam speciem et constitutionem. Et hoc sensu dicit Aristoteles hic, substantiam sensibilem non solum includere quod quid est, id est, formam constituentem quod quid est, sed etiam materiam, ut recte Alensis.

Atque eodem sensu (ut tertiae quaestionis respondeamus) ait in forma ipsa non distingui quod quid est ab eo cuius est, quia omnis forma se ipsa talis est, nec habet formam constituentem esse specificum illius; in re autem materiali id, quod formaliter constituit quidditatem, distinguitur ab habente ipsam formam; nam habens est totum compositum, forma vero est pars eius. Unde Aristoteles hoc loco non comparavit naturam integram ad suppositum, quo sensu solet illa quaestio nunc tractari, ut late disserimus disp. 34. Nec etiam comparavit hic naturam specificam ad individua, quia solet esse alius sensus illius quaestionis, ut tractamus disp. 5, sect. 1, et disp. 6, sect. 1 et 2. Unde nihil etiam hoc loco distinxit Philosophus inter materiam communiter sumptam, et materiam signatam seu individuum, quia Plato (ut ipse ei tribuit) non solum a materia signata, sed absolute a materia separabat ideas et essentias rerum sensibilibus. Ac denique non declarat Aristoteles, an haec nomina significant compositum substantiale in communi tantum, vel etiam in individuo, de quo re diximus etiam tractando de universalibus, disput. 6, sect. 5.

Q. 4. Aliae praeterea quaestiones occurrere possunt circa eandem partem, quas Aristoteles attigit, ut an individua tantum per se generentur, ut Aristoteles hic sentit, vel etiam species.

Q. 5. Item an totum praeter materiam et formam aliquid aliud includat, ut plane hic Philosophus intendit.

Q. 6. Ac denique, an res simplices definibiles sint, vel tantum compositae, ut hic Aristoteles significat; intelligendumque est de re composita, vel re ipsa, vel ratione ex genere et differentia. De qua re et de caeteris quaestionibus satis in superioribus tactum est.

Q. 7. Circa alteram capitis partem quaeri etiam solet, an numerus sit per se unus.

Q. 8. Item an ultima unitas sit forma numeri, quae duae quaestiones in disput. 41, de quantitate discreta, late tractantur.

Q. 9. Rursus potest disputari, *an essentiae rerum sint sicut numeri*; hoc enim axioma ex hoc loco sumi solet; et ad verum illius sensum percipiendum, oportet prae oculis habere, illam particulam *sicut*, non dicere adaequatam, imo nec veram similitudinem, sed proportionem. Quae in hoc consistit, quod sicut numeri ex pluribus unitatibus, ita essentiae rerum materialium (de his enim hic agitur, quamvis eadem ratio sit de omnibus creatis) componuntur ex pluribus praedicatis quidditativis, licet diverso modo; unitates enim sunt realiter plures, praedicata vero solum ratione. Item sicut unitates in quolibet numero finitae sunt, ita et quidditativa praedicata, ut supra circa lib. 2 tactum est. Quo etiam fit ut, sicut divisio numeri non procedit in infinitum, ita nec resolutio speciei in praedicata quidditative [sic], sed tandem sistit in aliquibus simplicibus et primis. Rursus sicut ultima unitas determinat rationem talis numeri, ita et ultima differentia rationem specificam. Quare sicut addita unitate mutatur numerus, ita et addita differentia mutatur species. Et quoad hoc maxime dicitur uniuscuiusque rei essentia esse sicut numerus, et consistere quodammodo in indivisibili, sicut ille consistit.

Q. 10. Hinc vero suboriebatur altera quaestio, quomodo formae aliquae possint suscipere magis vel minus, et an tunc ipsa species mutetur, augeatur vel minuatur, vel sola forma individua, et an hoc habeat locum in accidentibus tantum, vel etiam in formis substantialibus. Sed hanc materiam de intensione formarum tractamus late in disp. 46, circa praedicamentum Qualitatis.

CAPUT IV

DE PRINCIPIO MATERIALI SUBSTANTIARUM

In hoc capite nihil fere novum Aristoteles docet. Unde fere omnes quaestiones de materia, imo et de causis hic tractari possent.

Quaest. 1. An materia prima omnium rerum generabilium una sit.

Q. 2. Secunda, an materia proxima sit diversa, et quomodo id debeat intelligi de materia proxima, et quomodo de remota, et qualis haec distinctio sit.

Hae tractatae sunt in disp. 13, in prioribus sectionibus.

Q. 3. Rursus, an rerum naturalium quatuor sint causae, in disput. 12, late.

Q. 4 et 5. An finis et efficiens in eadem coincidunt, in disp. 27. Praeterea, an in substantiis naturalibus incorruptilibus sit materia, et qualis; in disp. 13, sect. 9 et sequentibus.

Q. 6. Ac tandem tractari hic potest de materiali causa accidentium, quod Aristoteles in fine capitis attigit, et de ea re disp. 14 confecimus. Neque aliquid aliud notatione dignum occurrit.

CAPUT V

QUOMODO MATERIALE PRINCIPIUM AD TRANSMUTATIONES DESERVIAT

Quaest. 1. In hoc capite celebris esse solet illa sententia Philosophi: *Quaecumque absque eo, quod transmutentur, sunt, aut non, horum materia non est;*⁸⁵ cuius occasione tractari hic solet quaestio de materia coeli, quia ex illa propositione dici solet coelos, iuxta Philosophi sententiam, materiam non habere, eo quod transmutari non possint. Sed imprimis Aristotelis sententia aliena est ab hoc proposito. Cum enim in principio huius capitis dixisset, quaedam esse et non esse absque generatione et corruptione, non loquitur in dictis verbis de rebus incorruptilibus; illae enim non sunt ex iis quae possunt esse et non esse, sed necessario sunt: hic ergo loquitur de iis rebus quae possunt esse et non esse absque generatione et corruptione, scilicet, quae ad illas per se primo sit, cuiusmodi sunt formae ipsae. De his ergo dicit in dicta propositione, non habere materiam, sed esse actus materiae. Ipsa autem composita, quae materia constant, esse proprie

LIBER OCTAVUS METAPHYSICAE
CAPUT V (CONT.), Q. 2 - CAPUT VI, QQ. 1-3
LIBER NONUS METAPHYSICAE

transmutabilia per generationem et corruptionem. Deinde, si illa propositio nude sumpta, de coelis etiam sumeretur, intelligendum esset iuxta superiora, scilicet, in illis rebus non esse materiam subiectam transmutationi, sed proportionatam, ut supra dictum est.

Q. 2. Circa finem huius capituli attingit Aristoteles quaestionem, an sit regressus ex privatione ad habitum. Quae potest intelligi aut de regressu ad eundem numero habitum, seu ad eandem numero formam, et sic attingit materiam de resurrectione, quae ab hoc loco satis est aliena; tractavimus autem illam late in 2 tomo tertiae partis, et in hoc opere saepius illam obiter attingimus, praesertim disp. 5, sect. 3 et sequentibus, ubi de principio individuationis agimus.

Vel potest intelligi quaestio de reditu ad eandem formam in specie, et sic non est dubium quin possit esse regressus, non tamen in omnibus immediate; non enim ex aceto fit immediate vinum, nec ex cadavere animal, licet ex aere, et fiat aqua, et ex aqua aer. Et ratio quam Aristoteles insinuat, et D. Thomas melius declarat, est, quia aliquae sunt formae, quas aequali ordine et immediate respicit materia, aliae vero quae certum ordinem requirunt, ut ita una post aliam in materia introducantur, seu ut una res ex alia, ut ex termino a quo, generetur. Forma enim aceti, vel cadaveris naturaliter introduci non potest, nisi post formam vini vel animalis, et ad recessum eius, et hic non potest mutari naturalis ordo generationis, ut ex aceto fiat vinum, sicut ex sanguine fit semen, non vero e converso, et ideo in his necesse est ut materia prius redeat ad elementum, vel ad alias formas, ut iterum tandem disponi possit ad formam eiusdem speciei cum ea quam amisit.

CAPUT VI

CUR EX GENERE ET DIFFERENTIA, MATERIA ET FORMA FIAT PER SE UNUM

Quaest. 1. Totum hoc caput consumit Aristoteles in explicanda hac quaestione, quam supra etiam tetigit lib. 7, c. 12, ubi aliqua adnotavimus, et plura in disputat. de materia et forma, praesertim disp. 15, sect. 1. Neque in eius discussione aliquid aliud Aristoteles docet notatu dignum. Solum observatur, cum Aristoteles in fine capituli videtur excludere omne medium, ut ex materia et forma fiat unum, non excludere modum unionis; id enim impossibile est, ut ostendimus eadem disp. 15, sect. 6; sed excludere aliam entitatem distinctam, a qua sit illa unitas, et sic est res clara.

Q. 2. Observetur etiam quomodo Aristoteles hic ait, res simplices et abstrahentes a materia seipsis habere unitatem et esse unum quid, confirmans plane expositionem a nobis datam supra, c. 3.

Q. 3. Ex doctrina etiam huius capituli confirmari potest quod de modo determinationis entis ad universalissima genera tradimus disp. 3, sect. 6.

LIBER NONUS METAPHYSICAE

DE DIVISIONE ENTIS IN POTENTIAM ET ACTUM

Celebris est divisio entis in ens actu, et ens in potentia, seu in potentiam et actum, ex qua solet Aristoteles varias quaestiones dissolvere, ut an quod fit, antea existeret; ait enim praeesistere in potentia, et non in actu; et proxime in fine superioris libri ex eadem partitione definierat quaestionem de unitate substantiae compositae. Ob hanc ergo causam, postquam Philosophus de substantia tractavit in hoc libro, praedictam divisionem declarat. Est autem pro totius libri intelligentia advertendum, aliud esse dividere ens in ens in potentia vel in actu, aliud vero dividere ens in ens, quod est potentia, vel quod est actus; nam prior non est divisio in entia essentialiter diversa, sed in diversos status eiusdem entis secundum rationem existendi; et in hoc sensu pauca dicit Philosophus in toto hoc libro; illam vero divisionem nos applicamus in disp. 31, sect. 3. Posterior autem divisio est secundum diversas rationes essentialis entium, sive existentium actu, sive in potentia tantum: uterque enim status habet locum in utroque membro, et hoc sensu tractatur a Philosopho in discursu huius libri. Sic autem sumpta divisio potissime

locum habet in substantia et qualitate, et ideo secundum priorem rationem tractatur a nobis inter disputandum de materia et forma disp. 13 et 15. Posteriori vero modo tractando de qualitate speciebus, disp. 43.

CAPUT I

DE VARIIS SIGNIFICATIONIBUS NOMINIS *POTENTIA*

Quaest. 1. In hoc capite fere repetit Aristoteles quae tradiderat in libro 5, capite 12, unde quaestiones ibi tactae hic etiam locum habent. Addi vero possunt aliae, ut an *potentia* univoce dicatur de potentia activa et passiva; hic enim Aristoteles videtur docere dici analogice, et de potentia passiva dici per habitudinem ad activam. Resolutio vero est, si nomen potentiae transcendentaliter sumatur, analogice dici de illis; si vero sumatur ut est species qualitatis, sic dici univoce; de qua re agimus latius citato loco. Hic vero observa, Aristotelem hoc loco non agere de potentia ut est secunda species qualitatis, sed late, ut comprehendit omnia principia agendi; unde artem et alios habitus saepe potentias nominat.

Q. 2. Rursus inquiri potest, an potentia activa et passiva semper sint distinctae potentiae, ut hic Aristoteles innuit, vel aliquando in eandem coincidunt, ut videtur contingere in potentiis animae. De qua re dicimus in praedicta disp. 44, s. 1.

Q. 3. Cum hac coniuncta est alia quaestio, an idem possit pati a seipso; nam Aristoteles hic negat his verbis: *Propter quod nullum, prout connaturale factum, ipsum a seipso patitur.*⁸⁶ Quae possunt imprimis exponi de passione proprie et rigorose dicta, id est, physica, et aliquo modo corruptiva, ita ut non comprehendant passiones perfectivas, ut sunt immanentes. Secundo et melius expendenda censeo verba illa, *prout naturale factum*; duo enim includere videntur. Unum est, nihil existens in suo naturali et perfecto statu pati a seipso; aliud est nihil pati a se, *prout connaturale factum*, id est, secundum id praecise quod habet a natura, sed indiget aliquo alio, ut speciebus, vel alia re simili, sed haec res disputatur latissime a nobis, disp. 18.

CAPUT II

DE POTENTIIS RATIONALIBUS ET IRRATIONALIBUS

[Quaestio prima]² In hoc capite solum ait Aristoteles de potentia activa quam supra dixerat esse per se primo potentiam, idque facile patet ex discursu textus, et ex divisionibus quas tradit, et ex declaratione seu differentia, quam subiungit. Quaeri ergo primo potest quae sit potentia vitalis, quae vero non vitalis; haec enim divisio insinuatur a Philosopho, cum ait quasdam esse potentias animae, alias vero rerum inanimatarum. Quae divisio magis spectat ad scientiam de anima. Et ideo breviter dicendum est, potentias vitales dici omnes illas, quae consequuntur animam, ut anima est, seu aliquem vitae gradum. Et quia gradus vitae a nobis non concipitur nec discernitur, nisi per ordinem ad operationem propriam, qua vivens in seipsum agit, ut se actuet, vel perficiatur, ideo potentia vitalis illa est, quae est principium proximum et intrinsecum operationis vitalis, per quam ipsum vivens seipsum perficit, non tamen secundum eandem potentiam; alia quae secundum eandem potentiam est principium proximum actuandi seipsum; et haec est proprie potentia ad actum immanentem, quae perfectiori modo vitalis est. Et haec rursus distinguitur in rationalem et irrationalem, quam divisionem expressius hic Aristoteles posuit.

Q. 2. Circa quam quaeri ulterius potest, an dicta divisio conveniens sit, et quae sit potentia rationalis, et quotuplex sit. Quae quaestiones etiam spectant ad scientiam de anima. Et ideo dicendum est breviter, potentiam rationalem appellari, omnem illam quae consequitur gradum intellectualem ut sic, omnem vero inferiorem potentiam vocari posse irrationalem. Unde duplex distingui potest potentia rationalis, alia eliciens vel imperans, alia exequens cum subordinatione ad priorem potentiam, et potest uno verbo dici imperative rationalis, iuxta doctrinam Philosophi, libro 1 Ethicorum, capit. 13. Priori modo dicitur rationalis illa potentia,

² [Quaestio prima] *add* (Castellote).

quae in se rationalis est, elicitque actum modo rationali. Quae rursus subdistingui potest, nam quaedam est ipsa ratio formaliter seu per essentiam, ut est intellectus; alia est rationalis participative, seu per concomitantiam et regimen, ut voluntas, et de utraque loquitur Aristoteles hic, quia utraque gradum rationalem sequitur. Vel potius de illis videtur Philosophus loqui per modum unius, quia ex utraque completur veluti unum adaequatum principium humanarum actionum, quatenus altera quoad exercitium, altera quoad specificationem movet. Potentia imperative rationalis dicitur illa, quae cum in se rationalis non sit, natura sua obedire potest rationi, quomodo Aristoteles, citato loco 1 Ethicorum, appetitum sensitivum hominis vocat rationalem per participationem, licet sit irrationalis simpliciter; et ad hunc ordinem reduci potest potentia executiva ad extra, quatenus subiacet motioni voluntatis, et rationis, qualis est potentia motiva secundum locum, de qua Philosophus libro tertio de Anima, capit. 9 et sequentibus.

Ex illo vero loco, praesertim textu 41 et 42, oritur specialis dubitatio, quia ibi videtur Aristoteles reiicere, ut insufficientem, hanc divisionem potentiaram in rationales et irracionales. Responderi potest primo, illam divisionem dupliciter dari posse. Primo, ut adaequatam potentiaram animae, et hoc sensu non probari ab Aristotele citato loco; alio modo ut propriam ac specialem divisionem potentiaram hominis seu animae rationalis, et hoc modo tradi ab Aristotele tam hic, quam libro 1 Ethicorum, cap. 13. Ratio vero differentiae est, quia potentiae hominis habent aliquo modo ordinem ad rationem, quatenus omnes in eadem anima rationali radicanter, et ideo possunt convenienter dividi per ordinem ad rationem, aut participationem vel carentiam actus. Potentiae vero brutorum vel aliarum rerum naturalium non habent ordinem ad rationem; et ideo nec rationales, nec irracionales proprie dicuntur. Sed haec responsio non recte accommodatur huic loco Aristotelis, nam aperte sub potentiis irrationalibus includit omnes, quae naturaliter agunt, et sine ratione. Unde expresse ponit exemplum irrationalis potentiae in calore. Item, quia per illam differentiam quasi privativam, scilicet irrationale, circumscribi potest modus agendi omnium potentiaram naturalium et vitalium, quae gradum rationis non attingunt. Non videtur ergo dubium, quin haec possit esse adaequata divisio potentiaram non solum in homine, nec solum in anima, sed absolute in omni agente. Aristoteles ergo, in 3 de Anima, non definiendo, sed disputando tantum procedit, ut D. Thom. notat, vel certe improbat illam divisionem ut insufficientem, non absolute, sed quia non satis erat ad explicandum numerum et varietatem potentiaram animae.

Q. 3. Tertia quaestio principalis hic est, an recte assignetur ab Aristotele discrimen inter has potentias, ex eo quod solae rationales potentiae sunt principia contrariorum; de qua re late dictum est disputat. 10, in qua de causis liberis et necessariis fuse disserimus, et explicamus quaenam potentiae liberae sint, et quomodo sint principia contrariarum actionum. Item in disp. 26, sect. 6, tractamus an eadem causa possit efficere contrarios effectus, et in utroque loco hunc Aristotelis locum explicamus.

CAPUT III

POTENTIAM ESSE SEPARABLEM AB ACTU

Quaest. 1. In hoc capite reprobatur Aristoteles quorundam sententiam, qui dicebant potentiam non esse, nisi dum actu operatur, quae tam est absurda, ut per se statim falsa appareat. Unde rationes Aristotelis perspicuae sunt. Hincque sumitur hoc principium: *Potentia praecedit actum suum*. Quod si intelligitur de antecessione secundum naturae ordinem, est in universum verum, quia cum potentia sit causa sui actus, praecedat illum ordine naturae. Loquimur enim de potentia comparata ad actum, quia ab illa proprie manat. Quod adverto, ut excludam potentiam generandi vel spirandi, quae est in divinis personis, de qua alia est ratio et consideratio. At vero si intelligatur de antecessione durationis, sic intelligendum est illud principium de possibili, seu indefinite, non de necessitate, seu universaliter. Potest enim potentia tum activa, tum etiam passiva, praecedere tempore actum suum; non est tamen necessarium, nec in qualibet potentia, neque respectu omnium actuum; potentia enim illuminandi non praecedat tempore omnem illuminationem, nec potentia materiae omnem formam.

Q. 2. Ex eodem capite, in fine, sumptum est illud vulgare axioma continens definitionem possibilis, scilicet: *Possibile illud est, quo posito in esse, nihil sequitur impossibile.*⁸⁷ Quod est evidens, si cum proportione sumatur possibilitas et reductio in actum. Aliquid enim est possibile est [sic] secundum actum successivum et non simultaneum, ut continuum dividi in infinitum est possibile, non ita ut tota divisio possibilis simul ponatur, sed ut successive ponatur, et nunquam finiatur. Sic etiam aliquid est possibile divisim, non tamen composite, ut album fieri nigrum. Si ergo reductio ad actum cum proportione fiat, manifesta est illa propositio, cuius rationem in sequenti capite magis declarabimus.

CAPUT IV

NON OMNE, QUOD NON FIT, POSSIBILE ESSE FIERI

Ut Aristoteles confirmet descriptionem possibilis, quam in fine superioris capitis tradidit, hic reprobatur sententiam eorum qui dicebant, unumquodque esse possibile, etiamsi futurum non sit, quod tam est aperte falsum, ut nulla egeat refutatione aut declaratione.

Quaest. 1. Solum est advertendum, nonnullos ex hac littera Aristotelis colligere, non solum non omne, quod futurum nunquam est, esse possibile, sed etiam omne quod nunquam futurum est, esse impossibile, seu (quod idem est) omne, quod possibile est, aliquando esse futurum, quia omne id, quod semper non est, impossibile est esse. Et haec videtur esse expositio Commentatoris hic, textu 8 et 9, quam defendit Iandun. hic, quaest. 5, ut refert et late impugnat Iavellus, quaest. 10. Verumtamen non solum repugnat menti et verbis Aristotelis, tum hic, tum etiam aliis locis, sed est etiam evidenter falsa, et repugnans etiam principiis fidei Catholicae. Primum patet, nam Philosophus hic, ut recte D. Thom. et alii exponunt, expresse docet quaedam quidem esseabilia, quae nunquam futura sunt, quanquam non omnia, quae nunquam futura sunt, sintabilia esse vel fieri. Et l. 2 de Generatione, c. 11, textu 64, dicit: *Qui iam iam ambulaturus est, facile non ambulabit.* Ubi non solum ait, aliquid possibile, sed etiam quod iam est in proposito, vel quasi in vestibulo ut fiat, interdum non fieri. Et ratio est evidens ex principio posito in praecedenti capite, quia potentia potest esse prior tempore quam suus actus; unde fieri potest ut aliquem actum nunquam exerceat, etiamsi possit. Deinde in effectibus divinis est hoc non solum evidens, sed etiam de fide certum; multa enim potest Deus facere quae nunquam facit; sic enim dixit Christus, Matthaei 26: *An non possum rogare Patrem meum*, etc.? Denique ex contingentia et libertate aliquorum effectuum vel causarum, necessaria consecutione id sequitur. De qua re late tractamus disput. 19, sectione 2 et seq. Neque est verum omne id, quod nunquam est, esse impossibile, sed quod ex se et ab intrinseco nunquam est, ita ut careat capacitate essendi.

Q. 2. Ultimo considerandum est quod in textu nono Aristoteles infert, scilicet, quando in propositionibus de inesse unum necessario infertur ab alio, eodem modo sequi in propositionibus de possibili, ut si antecedens possibile sit, etiam et consequens sit possibile. Ut si recte infertur: Currit, ergo movetur, recte etiam inferatur: Potest currere; ergo potest moveri; quia alias si possibile esset currere, impossibile autem moveri, aut posset poni cursus sine motu, contra priorem illationem, aut posito in re motu, qui supponitur possibilis, sequeretur aliquid impossibile, scilicet cursus ille qui dicebatur esse impossibilis. Est ergo evidens illud dogma, et in idem fere incidit, quod dialectici aiunt, in bona consequentia non posse esse antecedens verum, et consequens falsum, quia, sicut ex possibili non sequitur impossibile, ita nec ex vero falsum. Et ratio a priori est, quia consequens virtute continetur in antecedente; impossibile autem est ut possibile virtute contineat id quod est impossibile, aut verum aliquod falsum, quia hoc ipso iam illud non esset possibile, cum possibile respiciat actum, et non possit respicere actum impossibilem, quia ad impossibile non est potentia; et eadem ratione illud non esset verum, cum de ratione veri sit ut nihil falsum contineat. Item est alia ratio, quia actu esse, necessario infert possibile esse, cum actus supponat potentiam, et ideo si inter actus est necessaria consecutio, a fortiori etiam inter potentias. Recte autem advertit D. Thomas hic esse sermonem de possibili in communi, ut abstrahit a necessario vel contingenti, quia fieri potest, ut in bona illatione de inesse, antecedens sit possibile tantum contingens, consequens vero necessarium; ut, si ridet, est risibilis,

aut est homo; et ratio est quia etiam ipse actus abstrahit ab esse necessario vel contingente, et quia ex proprietate necessaria sequitur actus contingens, qui actus necessario includit vel supponit potentiam, non tamen sub eadem conditione necessarii aut contingentis.

CAPUT V

DE ORDINE INTER POTENTIAM ET ACTUM

Quaest. 1. Hic primo inquiri potest an in uno et eodem subiecto actus interdum antecedit potentiam, quod hic Aristoteles affirmare videtur. Sed haec quaestio facile dissolvetur, si advertatur quod supra notatum est. Aristotelem hic vocare potentiam omne principium agendi, etiamsi sit ars vel habitus. Hoc ergo sensu constat aliquas potentias, id est, principia agendi supponere actus suos, quibus generantur, sic enim ars et habitus consuetudine acquiruntur. At vero propria naturalis potentia activa vel passiva semper supponitur ad actum suum vel tempore, vel saltem natura, nec fieri potest ut in eodem praecedat actus talem potentiam, ut aperte hic docet Aristoteles. Et ratio est, quia talis potentia est causa sui actus, et non est effectus illius, nisi forte in genere causae finalis, quae causa non praecedit in esse, sed fortasse in apprehensione et intentione, et sic est res clara, quam iterum in cap. 8 Aristoteles attingit.

Q. 2. Secundo, inquiri hic potest quo modo potentia reducatur in actum, et quaenam differentia in hoc sit inter potentias racionales et irracionales. Sed haec res late tractata est disp. 19. Hic solum notetur ex hoc loco Aristotelis plane colligi definitionem potentiae liberae, quam dicto loco late tractavimus, scilicet, esse illam, *quae, positis omnibus requisitis ad agendum, potest agere et non agere*. Hoc enim est quod hic Philosophus ait: *Quoniam vero potest, aliquid potest, aliquando, et aliquo modo, et quaecumque alia necesse est adesse in definitione;*⁸⁸ haec enim verba aequipollent illi particulae definitionis praedictae, *positis omnibus requisitis ad agendum*; illa enim omnia ait Aristoteles et exponit optime divus Thomas sumenda esse, seu supponenda, ut aliquid dicatur posse seu esse possibile simpliciter. De potentia autem sic sumpta subdit Aristoteles hanc esse differentiam inter potentias naturales et liberarum, seu (quod idem est) irracionales et racionales, ut ipse loquitur, quod *in prioribus necesse est, ut cum, quoad possint, passivum et activum approximent, hoc quidem faciat, illud vero patiatur.*⁸⁹ De aliis vero ait: *Illas vero non est necesse.*⁹⁰ Quod perinde est ac si diceret, potentiam liberam talem esse, ut approximata ad agendum cum omnibus requisitis, non necessario agat, sed possit agere et non agere, et subdit optimam rationem. Quia cum potentia libera sit per se, et ex se potens ad contraria, si approximata ad generandum, ex necessitate ageret, simul ageret contraria, quod est impossibile.

Q. 3. Tertio, quaeri potest quid determinet potentiam rationalem, vel liberam ad actum, hoc enim in fine huius capituli Aristoteles investigat. Et nihil aliud respondet, nisi hanc potentiam determinari electione et proposito seu desiderio, quo posito (supple efficaci et absoluto) ex necessitate operatur quod potest. Quod per se satis clarum est. Restabat autem ulterius inquirendum, quid determinet hanc potentiam ad ipsam electionem; sed de hoc nihil inquisivit Philosophus, quia nihil esse credidit amplius inquirendum, quia haec potentia sua vi naturali, ut actu primo (loquor in naturalibus et moralibus electionibus, ac per se loquendo), et ipsamet volitione seu electione, ut actu secundo, de se determinat ad volendum et eligendum; nam volendo eligit, et eligendo vult; non tamen se sola seu sine concursu et auxilio superioris causae requisitae; hoc enim semper supponitur. Quam sententiam attigit Soncin., lib. 9 Metaph., q. 14, eamque non improbat, sed defendit; putatque esse consentaneam doctrinae Philosophi hoc loco. Postea vero ipse addit ad hanc determinationem saltem quoad specificationem concurrere iudicium intellectus; sed quo sensu id verum sit, et an haec determinatio sui ipsius sit ipsi potentiae liberae tribuenda, latissime tractavimus in dicta disp. 19, tam comparatione iudicii intellectus in sect. 6, quam comparatione divini concursus in sect. 4, et disp. 27, sect. 2, 3, et 4.

CAPUT VI

QUIDNAM ACTUS SIT

In hoc capite nulla occurrit quaestio alicuius momenti. Solum notatur, Aristotelem hic non tam explicare quid sit actus qui proprie respondet potentiae activae et passivae, quam absolute quid sit esse in actu, prout distinguitur ab esse in potentia. Et hoc modo esse in actu latissime patet, et est veluti transcendens quoddam, et ideo ab Aristotele non declaratur definitione, sed exemplis, et inductione quadam, quia vix potest definitione hoc explicari, nisi utendo ipsomet actu ad id explicandum; nam esse in actu non est aliud quam actu seu de facto habere id quod erat in potentia. Itaque si esse in actu distinguatur ab esse in potentia, nihil aliud est quam actu existere, de quo quid sit, late dicimus disp. 31. Si vero *in actu* dicatur de potentia activa, idem est quod actu operari. Si de passiva, idem erit quod actu recipere seu informari. Quae omnia exponuntur a nobis partim disput. 43, ubi de potentia activa et passiva, et actibus earum agimus, partim d. 48 et 49, ubi agimus de actione et passione, quae sunt immediatiores actus harum potentiarum.

CAPUT VII

QUANDO DICATUR RES PROPRIE ESSE IN POTENTIA

In hoc etiam capite nihil occurrit notatione dignum; solum enim docet Philosophus, tunc rem dici proprie et absolute esse in potentia, cum est in potentia proxima, ita ut per unius agentis effectum possit reduci ad actum. Quando vero est solum in potentia remota, non dicitur proprie et absolute esse in potentia, ut aqua non est in potentia homo vel equus, simpliciter loquendo, imo nec sperma (ait Aristoteles), quia multis transmutationibus indiget, ut inde fiat homo. Quae omnia solum ad modum loquendi spectant; nam res per se satis constat. Deinde vero declarat quo modo materia dicatur de re, et docet praedicari denominative, non abstracte seu essentialiter; dicitur enim lignum aereum, non aer, et arca lignea, non lignum. Et ratio est clara, quia pars non praedicatur de toto, nisi denominative, quia non praedicatur per modum totius, quia id quod afficitur tali denominatione est ipsum totum. Quare hic nulla relinquitur quaestio quae alicuius momenti sit.

CAPUT VIII

ACTUM ESSE PRIOREM POTENTIA

Quaest. 1. Primo inquiri potest, an actus sit prior potentia definitione, seu ratione, et cognitione, ut hic Aristoteles docet. De qua re ex professo agimus, disput. 43, sectione ultima.

Q. 2. Secundo, an actus praecedat tempore naturalem potentiam, saltem secundum speciem, seu in diversis subiectis. Haec etiam quaestio tractata est ibidem.

Q. 3. Ultimo, an potentia quae usu acquiritur, id est habitus, sit posterior tempore suo actu, et quomodo per illum generetur, quod etiam cap. 5 tactum est, de qua re diximus disp. 44, quae est de habitibus.

CAPUT IX

ACTUM ESSE PRIOREM SUBSTANTIA SEU PERFECTIONE, QUAM POTENTIAM

Quaest. 1. Prima quaestio, et in hoc capite directe intenta, est, an actus sit perfectior, quam potentia. Haec tractatur disp. 43, sect. ult.

Q. 2. An posteriora generatione sint perfectiora. Hanc propositionem assumit hoc loco Aristoteles ut principium, ex quo infert actum esse perfectiorem potentia. Cuius principii sensus verus est, quando aliquid ita est generatione prius, ut ad posterius ordinetur tanquam via ad terminum, vel tanquam id quod inchoatum est, ad id quod est consummatum, tunc quod est posterius, esse perfectius; et hunc sensum declarant exempla Aristotelis de viro et puero, et de

semine et homine. Et ratio etiam quam subdit, dicens: *Illud enim* (scilicet, quod posterius est generatione) *iam habet formam, hoc vero non;*⁹¹ id est, illud perductum est ad terminum et consummationem comparatione alterius. At vero quando aliquid est posterius generatione tanquam quid consequens et dimanans ab alio, ut passio seu proprietas respectu formae, tunc non oportet ut sit perfectius, ut per se constat, nisi forte ita fiat comparatio, ut quod posterius est, includat id quod est prius, et addat aliquid; sic enim perfectior est anima suis potentiis affecta, quam in sua nuda substantia; et sic est res clara.

Q. 3. Quaestio hic tractari poterat de distinctione duplicis finis, in eum, qui est operatio tantum, vel qui est aliquid factum. Sed hanc divisionem sufficienter attingimus in disp. 23, sect. 2.

Q. 4. Quarto, hic occurrit quaestio de differentia, quam hic Aristoteles tangit inter actionem immanentem et transeuntem, quod illa in agente manet, haec vero in patiente recipitur: de qua re inter explicandum praedicamentum actionis late tractamus disput. 48, sect. 2.

Q. 5. Quinto, ex hoc capite sumpta est quaedam vulgaris propositio: *Omnis potentia simul contradictionis est;*⁹² seu, ut communiter circumfertur, est potentia contradictionis. Cui difficile est verum ac doctrinalem sensum tribuere. Nam imprimis, ut D. Thomas notat, videtur non posse intelligi de potentia activa, quia supra dictum est ab eodem Philosopho, non omnem potentiam activam esse oppositorum, sed rationalem tantum. De potentia etiam passiva non potest esse universaliter vera, maxime in doctrina eius Philosophi, quia materia coeli est potentia ad formam, et tamen non est potentia contradictionis, quia non est subiecta privationi, nec est in potentia ad repugnantem formam. Et coelum ipsum habet potentiam ad motum, et tamen iuxta doctrinam Philosophi, non est in potentia contradictionis, quia non potest quiescere. Quod si quis dicat, Aristotelem loqui de potentia quae est coniuncta, vel subiecta privationi, hoc sensu erit plane inepta et quasi identica propositio, nihilque ad doctrinam deserviens. Perinde enim est ac si diceretur, potentiam ad habitum et privationem esse potentiam contradictionis.

Dicendum vero est, Aristotelem aperte loqui de potentia quae simul includit esse in potentia, quae non dicit solam potentiam receptivam, quoad positivam entitatem et capacitatem eius, sed includit etiam statum in quo dicitur esse in potentia et carere actu. Hanc vero esse Aristotelis mentem perspicuum est; nam hoc sensu ait, *nihil potentia aeternum esse;*⁹³ quod aliter verum non esset (iuxta eius sententiam) de materia vel quantitate coeli, aut intellectu, vel voluntate Angeli. Rursus ait in coelo non esse potentiam ad moveri absolute, quod etiam esset plane falsum, si de sola potentia receptiva, quoad eius positivam rationem, sermo esset; loquitur ergo de potentia, ut includit esse in potentia. Et hoc modo potest intelligi non solum de potentia passiva, sed etiam de activa. Quod ipsemet inferius videtur declarare, cum ait potentias rationales per se esse potentias contradictionis, id est, quae possunt agere et non agere, potentias autem irrationales, *solum quia adsunt et absunt;*⁹⁴ id est, solum quia possunt esse et non esse applicatae; sic enim possunt interdum agere, interdum non agere, quem locum exponimus disputatione 26, sect. 4, n. 14.

Quod vero in hoc sensu sit nimis clara expositio, non obstat, tum quia in rigore non est identica; tum etiam quia in eo deservit intentioni, seu discursui Aristoteles, quo vult concludere rem in actu esse perfectiorum potentia; nam ob hanc causam res aeternae in actu sunt, et non in potentia. Dicit etiam potest hoc amplius explicando, potentiam quae non solum est ad formam recipiendam, sed etiam ad propriam actionem vel passionem, esse potentiam contradictionis, vel simpliciter respectu totius mutationis seu formae, ut in potentia ad generationem, vel saltem secundum partes diversa, ut in potentia ad localem motum coeli, iuxta sententiam Philosophi, et sic nullam patitur exceptionem propositio. Et ratio est, quia nulla potentia receptiva, quae per propriam actionem potest recipere actum suum, secundum Aristotelem habet illum ex aeternitate congenitum et immutabilem; nam potentia, quae huiusmodi est, non actuatur per propriam actionem, sed concreatur coniuncta suo actui, et natura sua determinata est, ut sub illo semper sit. Quod quidem ita existimavit Aristoteles esse verum in rebus incorruptibilibus, ut eas propterea aeternas esse crediderit; et in hoc sensu negat in eis esse potentiam, id est, quae possit esse in potentia, et carere actu, simpliciter loquendo.

Iuxta veram autem doctrinam dicendum est, res omnes creatas ex se et absolute consideratas, esse potentiales seu in potentia tantum, non passiva, sed activa Creatoris, cum non repugnantia ex parte earum; res autem incorruptibiles hoc habent speciale, ut postquam creatae sunt, ex se non habeant potentiam intrinsecam ad non esse, et hoc modo est verum illas non habere potentiam contradictionis, quantum ad illud esse, in quo sunt incorruptibiles. Inde tamen non sequitur illas esse aeternas a parte ante, quia, ut absolute sint, pendent ex libera Dei voluntate.

Q. 6. Ultimo, posset hic disputari an secundum Aristotelem dentur plura entia per se necessaria, et puri actus absque ulla potentia; id enim videtur hoc loco significare, cum ait, *ea quae necessaria sunt*,⁹⁵ non esse in potentia, quia illa sunt prima entia; *si enim ipsa non essent, nihil esset profecto*.⁹⁶ Sed de hac re late disserimus disput. 30, sect. 2, et disput. 35, sect. 1. Quod vero ad hunc locum attinet, D. Thomas et alii illum exponunt de complexionibus necessariis ex sola essentiali, vel intrinseca connexionione praedicati cum subiecto, quae etiam in entibus corruptibilibus reperiuntur. Et quatenus necessaria sunt, non sunt in potentia, sed semper in actu, quoad veritatem seu essentialem connexionem. Quod si quis velit Aristotelem intelligere de substantiis, et rebus necessario existentibus, de quibus sane loqui videtur, dicat, vel doctrinaliter locutum fuisse in plurali numero, non definiens an talia entia sint plura, vel una tantum, ac si diceret quaecumque illa sint, esse in actu et non in potentia. Vel certe sicut posuit plura entia aeterna, ita etiam posuisse plura necessaria, non tamen aequaliter, sed unum ex se necessarium, alia ex necessario influxu alterius, seu per necessariam emanationem ab alio.

CAPUT X

ACTUM ESSE MELIOREM POTENTIA IN BONIS, SECUS IN MALIS

Hic videtur Aristoteles limitare conclusionem superioris capitis, nimirum, actum esse perfectiorem potentia, dicitque intelligendum esse, quando actus est bonus potentiae, non vero si sit malus.

Quaest. 1. Circa quam assertionem non parva difficultas occurrebat, an id intelligendum sit tantum de actu bono et malo in moralibus vel etiam in naturalibus; et si hoc posterius verum est, an id sit intelligendum respectu potentiae passivae, vel tantum respectu activae. Haec vero omnia tractantur dicta disput. 43, sect. ultima.

Q. 2. Obiter etiam hic attingit Aristoteles quaestionem de malo, an sit aliqua propria natura, vel quid in rebus sit. De qua re instituimus propriam disputationem, quae est undecima.

Q. 3. Item attingit quaestionem, an in rebus incorruptibilibus malum esse possit. Aristoteles enim hic absolute negat, quia et malum omne est quaedam corruptio, et corruptio quoddam malum. Optime vero id expedit divus Thomas uno verbo, id esse verum de incorruptibilibus formaliter, quatenus incorruptibilia sunt; nam ut sic non possunt privari; esse malum autem non est nisi cum privatione aliqua. Nihilominus ea, quae sunt incorruptibilia in substantia, possunt esse mutabilia in accidentibus, motibus, aut actibus, et ut sic potest in eis habere locum aliquis modus corruptionis physicae, seu secundum quid. Similiter, quae sunt indefectibilia in naturalibus, possunt in moralibus habere defectum, et ut sic potest malum morale habere locum in incorruptibilibus, quae res a Theologis disputatur copiosius, aliquid tamen attingimus disp. 35, sect. 5.

CAPUT XI

ACTUM ESSE PRIOREM COGNITIONE QUAM POTENTIAM

Hanc conclusionem declarat hic Philosophus exemplo geometriae, in qua, reducendo in actum, per divisionem, id quod in potentia continetur in lineis continuis, pervenitur ad

cognoscendas veritates geometriae; et circa textum quidem nihil notatu dignum occurrit: conclusio autem ipsa dicta disput. 43., sect. ult., declaratur.

CAPUT XII

DE VERITATE ET FALSITATE, QUOMODO SINT IN SIMPLICIUM COGNITIONE

Quaest. 1. Ut caput hoc connexionem habeat cum praecedentibus, ait D. Thomas hic, in eo ostendere Philosophum, veritatem in actu potius quam in potentia reperiri. De qua re nihil fere in textu legitur. Unde verisimile est Aristotelem digressionem facere, et redire ad tractandum aliquid de ente vero. Tribus enim distinctionibus entis praecipue utitur in toto hoc opere, scilicet, entis per se (omisso ente per accidens) in decem praedicamenta; entis in actu vel potentia; et entis veri, et non entis falsi. Quoniam ergo de primis duabus dixerat in his tribus libris 7, 8 et 9, licet ens verum simul cum ente per accidens excluserat libro 6 a consideratione huius scientiae, nihilominus in hoc capite breviter ad illud redit, praesertim ut declaret quomodo in simplicium cognitione veritas inveniatur: hoc enim in sexto libro omnino praetermiserat. Et imprimis repetit quod 6 libro dixerat, scilicet veritatem et falsitatem in compositione reperiri. De qua sententia multa dubitari possunt, quae tractata sunt disp. 8, sect. 1, usque ad 6.

Q. 2. Ulterius autem quaeritur, an veritas compositionis sumatur ex compositione rerum, ut Aristoteles significat. Sed res est clara, non enim est sensus, compositioni mentis, ut vera sit, debere correspondere compositionem in re, sed unionem et coniunctionem extremorum, quae per compositionem mentis significatur. Quanquam enim mens nostra non enunciat esse vel non esse, nisi realiter componendo suos conceptus simplices, non tamen attribuit rei conceptae illum compositionis modum, sed rem in se simplicem intelligit per modum compositae. Veritas ergo compositionis mentis fundatur in unione vel identitate, quam extrema compositionis habent in re, sive illa sit absoluta identitas et simplex, sive unio cum aliqua compositione. Nisi fortasse in ipsamet compositione mentis exprimitur modus identitatis, vel unionis, ut si dicas: Bonitas Dei est eius sapientia, vel aliquid eiusmodi; tunc enim necesse est ut talis modus identitatis correspondeat in re ipsa inter extrema, qualis per copulam significatur.

Q. 3. An eadem propositio possit esse vera et falsa, non quidem simul; hoc enim modo certum est absolutam veritatem, dum inest, excludere omnem falsitatem; quod tactum est in disp. 9, sect. 1; sed successive; nam Aristoteles hic affirmat, et non caret aliqua difficultate; tamen sententiam Aristotelis defendimus disp. 8, sect. 2.

Q. 4. An in simplicium intelligentia sit aliqua veritas, dictum est disp. 8, sect. 3, et supra, in fine lib. 6, nonnulla notata sunt pro huius capituli expositione.

Q. 5. An in simplicium intelligentia sit aliqua falsitas propria, et quomodo per accidens interveniat, disp. 9, sect. 1.

Q. 6. An intellectus humanus possit quidditates substantiarum immaterialium cognoscere. Aristoteles enim ait habere ignorantiam earum non ut negationem, sed ut privationem; significans habere intellectum humanum potestatem consequendi illam cognitionem, et ita D. Thomas hic notat Aristotelem in hoc loco definivisse affirmantem huius quaestionis partem, quam indecisam reliquerat lib. 3 de Anim., textu 36. Sed si quis recte consideret, Aristoteles, in 3 de Anima, loquitur de intellectu coniuncto; ut autem vera sit huius loci sententia, quod ignoratio, quam nunc habemus de essentia substantiarum immaterialium, est ad modum privationis, satis est, quod in nostro intellectu secundum se sit capacitas naturalis ad illam cognitionem, etiamsi propter impedimentum sensuum non possint in hac vita expleri. Quapropter ex praesenti sententia non omnino habetur resolutio illius quaestionis propositae in 3 de Anim. Unde D. Thomas ibi affirmat nullibi esse ab Aristotele definitam. De ea vero dicimus late disp. 35, sect. 1.

Q. 7. Obiter etiam hic quaeri potest an ex sententia Aristotelis omnes substantiae immateriales sint ex necessitate entia in actu, et an recte intulerit, si sint in potentia, esse generabilia et corruptibilia; in hoc enim videtur Aristoteles profiteri se non agnoscere alium productionis modum, et indicare omnia incorruptibilia esse necessario entia in actu. Sed de hac re disputamus late disp. 20, sect. 1, disp. 30, sect. 2, et disp. 35, sect. 3.

LIBER DECIMUS METAPHYSICAE

DE UNITATE AC MULTITUDINE, EORUMQUE OPPOSITIONE AC DIFFERENTIIS.

Quamvis libr. 4 et 5 nonnulla dixerit Aristoteles de uno, tamen quia semper illud annumeravit enti tanquam praecipuam eius proprietatem, hoc loco redit ad eius considerationem, eamque fusioem magisque elaboratam tradit in toto hoc libro. Omnia tamen, quae ad illum pertinent, traduntur a nobis in disp. 4, usque ad 9, et in disp. 40 et 41. In prioribus enim agimus de unitate et multitudine transcendentali, in posterioribus de numero quantitatis, et uno illis proportionato, et ideo circa textum pauca notabimus.

CAPUT I

DE RATIONE UNIUS IN COMMUNI

In hoc capite repetit Aristoteles quae lib. 5, c. 5, dixerat; videantur ibi notata; nihil enim addendum occurrit.

CAPUT II

RATIONEM MENSURAE PER SE PRIMO UNITATI QUANTITATIS CONVENIRE

Quaest. 1. Quaeri solet hoc loco, an primum in unoquoque genere sit mensura caeterorum; supponitur enim Aristotelem in principio capitis id affirmare, cuius verba haec sunt, *maxime autem mensuram esse cuiusque generis, primum et maxime proprie quantitatis; hinc enim et ad alia advenit.*⁹⁷ Quae dupliciter legi possunt et exponi. Primo, ut hic notata sunt, ita ut illa dictio, *primum*, non sit nomen, sed adverbium; unde planus sensus est, esse mensuram in quolibet genere, primo et proprie convenire quantitati; et favet subiuncta probatio, scilicet, quia alia non mensurant nec mensurantur, nisi per quamdam proportionem ad quantitatem; hanc enim vim habent illa verba: *Hinc enim et ad alia advenit*; et totus discursus capitis ad hoc tendit. Secundo, legi possunt illa verba, ita ut *primum*, nomen sit, et ibi fiat divisio, scilicet, *maxime autem mensuram esse cuiusque generis primum*, supple, diximus, et deinde addatur, *et maxime proprie quantitatis*. Et ita ex prioribus verbis sumptum est illud axioma: Primum in unoquoque genere est mensura caeterorum, quod est facile ac verum, si recte intelligatur.

Aliqui enim ita exponunt, ut per illud significetur, omnia quae sunt in aliquo genere participare suam perfectionem ab eo quod est praecipuum et primum in illo genere; et ideo natura sua per illud mensurari tanquam per mensuram extrinsecam maxime accommodatam. Sed, licet hoc interdum ita sit, ut, verbi gratia, quando illud primum est tale per essentiam, et reliqua per participationem; tunc enim illud primum est dicto modo mensura quasi a priori (ut sic dicam) caeterorum; non tamen id est in universum necessarium, nec ab Aristotele alicubi assertum, ut lib. 2, text. 4, notatum est. Quapropter, ut sit generale pronunciatum, intelligendum est de mensura extrinseca, nostro modo cognoscendi accommodata, et sive sit causa, sive non, et sive sit a priori, sive solum ex quadam debita et necessaria proportione. Sic enim recte colligimus, quod magis accedit ad id quod est perfectissimum in aliquo genere, esse etiam perfectius; subintelligendum est autem, caeteris paribus ac simpliciter et non tantum secundum quid, ut legitime accommodetur mensura; et sic est res facilis, nec maiori indigens discussione.

Q. 2. Quaestiones igitur huius loci propriae ad tractatum de quantitate spectant, nimirum an ratio mensurae sit ab Aristotele tradita, quam explicamus disp. 40, sect. 3.

Q. 3. Rursus an ratio mensurae primo ac proprie in quantitate reperiatur, in aliis vero quasi secundario et per analogiam; id enim est quod Aristoteles hic sentire videtur; dictum est autem de ea re disp. 5, sect. 6, et latius disp. 4, sect. 3.

Q. 4. Altera quaestio est, an ratio mensurae per se primo unitati seu uno conveniat, ut etiam Aristoteles significat, et quo modo dictum hoc cum priori conveniat, quandoquidem unum, quantitas non est, sed principium numeri, ut statim hic dicitur; de quo disp. 40, sect. 3.

Q. 5. Quomodo verum sit, unum esse principium numeri, et de quo id accipiendum sit, disp. 41, sect. 4.

CAPUT III

PROSEQUITUR PHILOSOPHUS EAMDEM MATERIAM

In hoc capite quaeri solet, an mensura esse debeat homogenea, eiusdem generis cum re mensurata; hoc enim addit Aristoteles in hoc capite. Habet tamen facilem solutionem; sensus enim Aristotelis non est, mensuram et mensuratum debere esse semper eiusdem generis proprie sumpti. Nam primum ens est mensura caeterorum, et cum illis in genere non convenit. Est ergo sensus, inter mensuram et mensuratum debere esse formalem convenientiam; nam si omnino sint aequivoca, et solo nomine convenient, non poterit unum per accessum ad aliud mensurari; nam erunt omnino diversa; haec autem convenientia interdum est tantum analogica, ut inter Deum et alia entia, interdum est generica, ut inter albedinem et reliquos colores. Additque Alensis hic, non posse esse specificam, quia individua sunt eiusdem rationis, et ideo non est maior ratio, cur unum sit mensura, quam alia. Verumtamen hoc solum procedit de individuis quatenus aequalia sunt; quatenus vero inaequalia esse possunt, potest quod perfectissimum fuerit, vel maxime unum, esse mensura caeterorum, vel in intensione, vel in duratione, vel etiam in singulari perfectione; siquidem in hac potest esse inaequalitas inter individua eiusdem speciei. Procedit etiam de mensura ex natura rei; nam secundum humanam accommodationem sumi potest quantitas unius individui ad aliam similem mensurandam.

Altera quaestio, vel propositio hic notanda est, an, scientia ex rebus, vel res ex scientia mensurentur. Aristoteles enim hoc posterius affirmare videtur in illis verbis: *At scientiam quoque et sensum mensuram rerum dicimus esse;*⁹⁸ sed non intelligit esse mensuram obiectorum, sed rerum quas per mensuras cognoscimus; nam applicando ad sensum vel intellectum ipsam mensuram, fit mensuratio. Quod patet ex ratione quam subdit, dicens, *propterea, quia per ea aliquid cognoscimus.*⁹⁹ Sicut ergo 4 Phys., cap. 14, animam vocavit Aristoteles numerum numerantem partes motus, ita hic vocavit scientiam et sensum mensuram mensurati. At comparatione obiectorum subdit statim Philosophus: *Atqui mensurantur magis quam mensurent.*¹⁰⁰ Haec enim verba D. Thomas et omnes referunt ad mensurationem cognitionis ex obiecto. Quamvis Aristoteles solum explicare voluerit in ipso etiam actu mensurandi unam quantitatem per aliam, etiam ipsam scientiam et sensum mensurari, quia mensurando rei quantitatem simul mensuratur cognitio, quae de illa quantitate habetur, quatenus illam repraesentat. De illa vero quaestione, scilicet, de mensura veritatis, videri possunt dicta in disp. 8 de Verit., ubi diximus veritatem nostrae scientiae ex rebus mensurari, et non e converso; scientiam autem Dei esse mensuram rerum, et ab eis non mensurari; et declaravimus, quid discriminis in hoc sit inter naturalia et artificialia respectu humani intellectus; et inter res secundum esse essentiae, et secundum esse existentiae respectu divini.

CAPUT IV

UNUM NON ESSE SUBSTANTIAM A REBUS INDIVIDUIS SEPARATAM

Praecipue hic quaeri solet an detur unum ens primum, quod sit mensura caeterorum, vel una substantia, quae sit aliarum mensura. Verumtamen quod ad mentem Aristotelis attinet, sciendum est ipsum in hoc capite directe non tractare an detur una substantia quae sit mensura caeterorum, vel unum ens primum quod sit omnium mensura; vix enim aliquid de hac quaestione in toto textu reperitur, et D. Thomas, qui optime exponit, nullam fere de hac re mentionem facit. Sed tractat Philosophus quaestionem cum Platone, an ipsum unum sit substantia quaedam abstracta, quae non habeat aliam naturam nisi unitatem, et ex professo probat non dari talem substantiam, quae sit ipsum unum, quod est evidentius quam ut probatione indigeat; neque existimo tale unum a Platone unquam excogitatum. Hinc ergo concludit Aristoteles quod, sicut in quantitate, qualitate et aliis rebus, unitas nihil aliud est quam entitas uniuscuiusque rei indivisa,

ita etiam in substantiis. Ex quo tandem obiter infert quod, sicut in coloribus datur unus primus color, ita in substantiis una substantia, quae non erit aliquid separatum, sed singularis aliqua substantia.

Hinc sumpserunt expositores occasionem quaerendi quae sit haec substantia una. Et Scotus hic, quem transcribit Antonius Andr., quaest. 1, lib. 10, dicit non esse Deum, sed primam intelligentiam, quia haec est in genere substantiae, non vero Deus. At vero Commentator, et latius Alex. Alens. declarant esse Deum. Sed lis fere est de nomine et parvi momenti.

Non est enim dubium quin Deus sit extrinseca mensura omnium multo altiori modo quam possit esse intelligentia. Primo ratione summae perfectionis suae, simplicissime et eminentissime continentis omnes perfectiones. Secundo, ratione idearum¹⁰¹ rerum omnium, quas in se habet. Tertio, quia omnia entia sunt entia per analogiam ad hoc ens, et per participationem eius, et omnes substantiae creatae similiter sunt participationes huius substantiae et non alterius. Quarto, quia, si sit sermo de mensura secundum se, sic constat Deo maxime convenire, quia est maxime indivisibilis, immutabilis et perfectus; si quoad nos, nobis etiam est notior quam prima intelligentia. Neque oportet ut Deus sit proprie in genere, sed satis est ut habeat convenientiam aliquam formalem, ut praecedenti capite dictum est.

Si quis autem velit assignare mensuram intrinsecam substantiarum contentam in praedicamento substantiae, non est dubium quin prima intelligentia possit eam rationem subire. Nam habet perfectionem tali muneri accommodatam, scilicet, ut per comparisonem ad illam, caeterarum perfectio mensuretur et cognoscatur. Item suprema species in toto genere animalium, vel viventium, vel corporum, potest esse mensura omnium specierum sub tali genere contentarum, servata proportione; ergo et prima species totius generis substantiae poterit esse reliquarum mensura. Dices: mensura, secundum Aristotelem, debet esse minima; perfectio autem Dei vel Angeli non est minima, sed magna, vel infinita, ex qua parte magis repugnat Deo ratio mensurae, quia infinite atque ita aequaliter superat omnia. Respondetur: mensura quanta debet reduci ad minimam aliquam quantitatem, ut sit aliquo modo indivisibilis; tamen mensura perfectionis non debet esse minima, sed summa, maxime autem indivisibilis et simplex. Infinitas vero non obstat, quia inaequaliter a creaturis participatur, et ita ex parte earum est inaequalis accessus ad illam Dei magnitudinem, et hoc modo per illam mensurantur.

CAPUT V

DE OPPOSITIONE INTER UNUM ET MULTA

Quaest. 1. Prima quaestio hic est, quomodo unum et multa opponantur, quam breviter tractamus disput. 5, sect. 6.

Q. 2. An unum sit prius multitudine, et divisio indivisione, ibid., sect. 7.

Q. 3. An idem et diversum adaequate dividant ens, et quomodo opponantur, disp. 7, sect. 3; et inde constat quid sit dicendum de simili et dissimili, aequali et inaequali; haec enim omnia eandem proportionem servant.

Q. 4. Quo modo intelligenda sit illa propositio: *Ea genere differunt, quorum non est materia una*,¹⁰² disp. 35, sect. 2.

Q. 5. An genera diversorum praedicamentorum dicenda sint proprie differre, vel esse diversa. Aristoteles enim hic primum insinuat, ac communiter censentur primo diversa. Sed de hac re satis disputat. 32, sect. ult., disputatione 39, sext. ult., nonnihil disp. 4, sect. 1 et 2.

Caetera, quae de diversitate ac differentia hic dicuntur, a Philosopho sufficienter tractantur, et insinuata etiam sunt supra, lib. 5, cap. 9 et 10.

CAPUT VI

DE CONTRARIETATE

Hinc ad finem usque libri agit Aristoteles de oppositis, et praesertim de contrarietate, quae res parum difficilis est, et fere dialecticorum propria, et ideo pauca in hoc opere de oppositis

disputamus. Ea vero quae necessaria visa sunt, inter disputandum de qualitate, in quo solo genere propria contrarietas reperitur, dicta sunt, disp. 45, per totam. Oppositio vero relativa in disputatione de relativis, quae est 47, proprium locum habet. De negatione autem et privatione, in ultima disputatione de entibus rationis dicimus.

Quaest. 1. In hoc ergo capite disputari posset primo de illa propositione, quae in principio supponitur: *Ubi datur maior et minor distantia, datur etiam maxima seu summa.*¹⁰³ Videtur enim non esse in universum vera, nam in numeris est maior et minor distantia; magis enim distat binarius a quinario quam a ternario; et tamen non datur maxima. Idem est in figuris et in speciebus rerum substantialium; magis enim distant inter se homo et leo quam leo et equus, et tamen non datur maxima distantia, quia data quacumque specie perfecta, potest dari perfectior. Item non sequitur: Datur maior et minor distantia; ergo potest dari minima. Ergo nec sequitur dari maximam. Patet antecedens, quia inter extrema maxime distantia possunt in infinitum multiplicari media magis et minus distantia, ita ut nunquam perveniatur ad ultimum, quod minime possit distare ab extremis; ut calor summus et minimus in intensione (supposito quod dentur) maxime distant, et dantur inter hos quidam magis, alii minus distantes, et tamen nullus datur calor distans a summo qui minime distet. Denique in quantitate datur maior et minor pars, et tamen non datur maxima aut minima, et ideo dari potest maior vel minor inaequalitas, non tamen maxima.

Respondeo, argumenta convincere consecutionem non esse formalem, sed solum in iis tenere in quibus non datur processus in infinitum. Supponit autem Philosophus de facto non dari hunc processum in speciebus rerum aut qualitatum, et ideo non probat specialiter illationem; sed tanquam certum sumit, sicut datur in qualitativis, verbi gratia, maior et minor distantia, ita etiam dari maximam. Quod inductione et experientia confirmat ex proximis terminis mutationum, quae fiunt inter aliquos ultimos terminos, et maxime distantes. Denique, secluso processu in infinitum, qui solum datur aut in rebus possibilibus, de quibus non est sermo, aut in divisione continui, vel aliqua proportione quae inde resultet, ut fere in omnibus exemplis adductis fit, secluso (inquam) hoc processu, optima est illatio. Unde D. Thomas in Comment. non aliter eam probat, nisi quia non datur processus in infinitum. Et eodem modo inferri potest dari minimam distantiam, si versus alterum extremum non detur ille processus.

Et praeterea ex vi illationis, non infertur dari maximam distantiam positive, sed negative tantum, id est aliquam, qua nulla sit maior; hoc autem evidenter infertur ex eo quod non proceditur in infinitum. Quod vero illa sit tantum quae caeteris sit maior, et quod sub eodem genere non possint dari duae distantiae specierum inter se repugnantium seu oppositarum aequae distantium, non potest satis colligi ex illo antecedente, neque ex negatione processus in infinitum, ut per se constat. Fortasse vero ad contrarietatem sufficit distantia maxima illo modo; tantum enim distare videtur iustitia ab iniustitia, sicut temperantia ab intemperantia, et utraque distantia est sub genere habitus moralis. Et sub genere vitii tantum distat prodigalitas ab avaritia sicut temeritas a pusillanimitate. Itaque, licet in una veluti linea et latitudine, extrema maxime differant, non tantum negative, sed etiam positive comparatione mediorum, tamen secundum diversas lineas et considerationes possunt esse plures distantiae maximae etiam sub eodem genere prout ad contrarietatem sufficit, ut declaratum est.

Q. 2. Secundo, potest inquiri an bona sit definitio contrarietatis quae ex hoc capite sumitur, scilicet, est: *Maxima distantia eorum quae sub eodem genere maxime differunt, et ab eodem subiecto se expellunt.* Ita enim fere omnes expositores definitionem colligunt, et ita censendus est Aristoteles alias definitiones, quas hic refert, probare, ut huic aequivalent; de quo disp. 45 dictum est.

Q. 3. Ubi etiam tractamus quaestionem illam, an contrarietas in solis qualitativis reperitur, quoniam definitio videtur etiam aliis convenire, nisi aliquid subintelligatur.

Q. 4. Item an uni unum tantum contrarium sit, et quomodo media opponantur extremis et inter se.

Q. 5. Praeterea, quomodo extreme contraria sint in mediis, vel possint esse simul in eodem subiecto.

Q. 6. Et ea occasione ibidem agitur de contrariorum permixtione. De eorum vero intensione et remissione agimus in disp. 46.

CAPUT VII

DE DIFFERENTIA INTRA CONTRARIETATEM ET ALIAS OPPOSITIONES

In hoc capite nihil fere occurrit notatione dignum. Nam quod Aristoteles ait, primam contrarietatem esse habitum et privationem, hunc habet sensum, omnia contraria esse aliquo modo privative opposita, et illud esse quasi radicem suae oppositionis. Duobus autem modis potest intelligi in contrarietate includi privativam oppositionem, scilicet, vel quia unum contrarium infert privationem alterius, vel quia unum est imperfectum et deficiens respectu alterius, et ideo ad illud per modum privationis comparatur; et utrumque verum est, hoc autem posterius intendit Philosophus.

Quod etiam hic dicitur, inter privative opposita dari medium, ita intelligendum est ut in ipso medio recedatur a proprietate privationis; datur enim medium tum formae, tum etiam aptitudinis ad formam: de qua re latius in praedicto loco.

CAPUT VIII

QUOMODO UNUM UNI CONTRARIUM SIT

Haec res tractatur a nobis dicta disp. 45. Quod vero hic Aristoteles tractat de aequali, quomodo opponatur duobus, scilicet, maiori et minori, difficultatem non habet; opponitur enim quasi relative, seu potius per carentiam cuiusdam relationis, quam posset habere, et ideo ait Aristoteles opponi quasi privative. Ait etiam illam oppositionem posse reduci ad eam, quae est inter unum et multa: quia aequalitas in unitate fundatur, magnum autem et parvum in carentia illius unitatis, seu in varietate magnitudinis vel quantitatis.

CAPUT IX

QUOMODO UNUM OPPONATUR MULTITUDINI ET NUMERO

Quaest. 1. In hoc capite dubitationem habet quod ait Aristoteles, multitudinem comparari ut genus ad numerum, et numerum addere multitudini rationem mensurati seu mensurabilis per unitatem; ideoque multitudinem opponi uni quasi contrarie vel privative, numerum vero opponi relative. Et ratio difficultatis est, quia, sicut omnis numerus est multitudo, ita omnis multitudo est numerus; quo modo ergo multitudo se habet ut genus ad numerum? Item omnis multitudo unitatibus constat; ergo per unitatem mensurari potest; non ergo in hoc differt a numero. Hic locus dupliciter explicari potest: primo, ut Aristoteles hic sentiat solam multitudinem, ex rebus quantis constantem, esse numerum, ac mensurabilem unitate quantitativa, solamque hanc esse principium numeri; ideoque multitudinem appellari genus vel quasi genus, qui comprehendit numerum quantitativum, et omnem multitudinem transcendentalem. Secunda interpretatio est, numerum significare multitudinem definitam ac terminatam: multitudinem vero abstrahere, et de se comprehendere etiam infinitam multitudinem; et ideo numerum dicere multitudinem mensurabilem unitate; multitudinem vero abstrahere, quia multitudo ex vi huius communis rationis potest esse immensurabilis. Quod horum sit magis ad mentem Aristoteles, non videtur ab ipso satis declaratum. Prior tamen expositio est D. Thomae et communis. Iuxta quam hic est sermo de mensura quantitativa et sensibili. Quid autem in re verum sit, tractatur disp. 41, sect. 1.

CAPUT X

MEDIUM INTER CONTRARIA ESSE EIUSDEM GENERIS EX ILLISQUE CONSTARE

Quaest. 1. Primo, quaeri potest de quo genere contrariorum loquatur hic Aristoteles. Et non est quaestio de modo per abnegationem extremorum, tum quia certum est hoc medium non

constare illo modo ex extremis, et ab illo non posse verificari alia, quae hic Aristoteles de medio docet; tum etiam quia inter privative et relative opposita invenitur hoc medium; quod hic Aristoteles negat. Certum est ergo hic loqui Aristotelem de medio positivo, quod est aliqua forma positiva media inter extreme contrarias. Hoc autem medium triplex videtur reperiri: unum, per formalem mixtionem contrariorum in gradibus remissis, ut est tepiditas; alterum, per virtuales continentiam seu participationem extremorum, ut sunt colores medii inter extremos; aliud denique per recessum ab utroque extremo, ut virtus inter duo extrema vitia.

Quaeri igitur potest an, quae Aristoteles hic docet de medio, vera sint absolute et universe de medio formali seu positivo, an de aliquo horum in particulari. Aristoteles enim nihil distinguit, et doctrinaliter loquitur; unde videtur sermo eius esse universalis. At obstare videtur quod medium tertii generis non potest vere dici constare ex extremis, nec esse in eodem genere cum illis, neque esse quasi proximum terminum transmutationis ab uno vitio ad aliud extremum; has autem tres conditiones potissime tribuit Aristoteles hoc capite mediis inter contraria.

Sed dicendum, sermonem esse universalem, ut expresse constat praesertim ex fine capituli. Verificatur autem doctrina propriissime de medio primo modo sumpto (quanquam quaestio specialis sit, an tale medium detur, de qua in dict. disp. 45). In medio autem secundo modo satis etiam proprie locum habent duae primae conditiones; tertia vero non est ita intelligenda, ut necesse sit medium, per quod proceditur ab extremo in extremum esse semper eiusdem rationis, sed in quibusdam contrariis continget transiri per medium formale seu formaliter continens extrema refracta, in aliis vero per medium virtuale; solum vero accidit hoc posterius, quando qualitates extremae non possunt formaliter coniungi; de quo etiam in citato loco dictum est.

At vero de medio tertio modo non verificantur dictae conditiones ita proprie, sed per quamdam proportionem. Est autem considerandum, habitum virtutis, qui est medium inter extrema vitia, posse considerari, vel solum in ratione habitus inclinantis ad talem operandi modum, vel in ratione virtutis et honesti boni. Priori modo habet proprie rationem medii, et ita convenit in genere cum extremis, secundo autem modo minime; unde non opponitur illis ut medium sub eodem genere, sed ut extreme oppositum ratione generis contrarii; quo modo ait Aristoteles capite de Oppositione, in Postpraedicamentis, opponi bonum et malum. Unde sub hac secunda consideratione nullo modo constat hoc medium ex extremis. Priori autem ratione licet non proprie constet, sapit tamen aliquo modo naturam extremorum, nam aliquid habet de opere seu inclinatione utriusque extremi. Liberalitas enim inclinatur ad dandum, in quo aliquo modo convenit cum prodigalitate; simul vero inclinatur ad retinendum aliquando, in quo accedere videtur ad aliud extremum. Et hac etiam de causa, licet non sit necesse transire a vitio ad vitium per virtutem, necesse tamen est transire per quamdam quasi materialem participationem vel imitationem virtutis; nemo enim ex avaro fit prodigus, nisi prius coeperit expendere, quod posset saepe studiose facere, si vellet.

Quanquam principium illud: *Non transitur ab extremo in extremum, nisi per medium*, intelligi debet de transmutatione quae fit per medium physicum ac proprium; nam quae fit per actus immanentes aut instantaneas mutationes, non oportet ita fieri, ut per se constat.

CAPUT XI

CONTRARIA ESSE SPECIE DIVERSA, ET SPECIFICAM DIVERSITATEM INCLUDERE DIFFERENTIARUM CONTRARIETATEM

Quaest. 1. Praecipua quaestio et huius loci propria est, an differentiae dividentes genus in varias species sint contrariae, et e converso an contraria specie differant. Utrumque enim videtur Aristoteles affirmare. Et posterior pars difficultatem non habet, quia clarum est, quae sub eodem genere contraria sunt, necessario esse specie diversa, nam quae sunt eiusdem speciei, ut talia sunt, non possunt esse contraria, cum similia sint.

Q. 2. Altera vero pars videtur vel impropria, vel falsa, scilicet, omnes differentias, dividentes genus in species distinctas, esse contrarias. Alias etiam in substantia et in omni genere esset propria contrarietas; quod falsum est, ut constat ex Aristotele, in Praedicamentis, et ex iis

quae tradidimus disput. 45. Sed dicendum breviter, contrarietatem inter formas físicas esse propriam qualitatum; contrarietatem vero inter formas metaphísicas extendi ad alia genera. Adde etiam hanc contrarietatem, quae dici potest metaphísica, esse minus propriam, quia genus non comparatur ad differentias proprie ut subiectum a quo mutuo se differentiae expellant; sed vocatur contrarietas, quia est repugnantia inter formas positivas, et ita maxime assimilatur proprie contrarietati.

Q. 3. Rursus posset hic obiter inquiri, an genus ita contrahatur per differentias, ut ipsamet in diversis speciebus dividatur, et essentialiter diversificetur. Expresse enim id affirmat Philosophus, ut notarunt D. Thomas, Alens. et alii. Videtur tamen habere difficultatem propter generis unitatem, et univocationem fundatam in re ipsa. Nihilominus sententia Aristotelis verissima est; ex qua habes genus in re non differre ab ea specie in qua contractum est; haec enim est mens Aristotelis hic, quam latius tractavi disp. 6, sect. 9. Habes etiam hinc principium seu formam a qua sumitur genus, non esse eiusdem essentiae in rebus differentibus specie, atque ideo non fuisse in re formas distinctas, a quibus differentia generica et specifica sumuntur, ut late disputatione 15, sect. 10.

Q. 4. Ultimo hic quaeri potest an genus et species inter se differant specie, vel sint eiusdem speciei. Aristoteles hic utrumque negandum censet; quod explicui disp. 7, sect. 3.

CAPUT XII

CONTRARIETATEM ALIQUAM ESSE SINE SPECIFICA DIVERSITATE

Quaest. 1. Hic statim occurrit quaestio de ipsa assertione a Philosopho intenta; quoniam videtur repugnare quod contraria non sint essentialiter diversa, ut ex definitione supra tradita colligitur, et ex eo quod dictum est capite praecedenti, quod contrarietas esse non potest inter similia ut talia sunt; quae vero sunt eiusdem speciei, similia sunt. Sed res est facilis; possunt enim contraria formaliter inter se comparari, ut sunt sub genere sub quo per se constituuntur, vel respectu subiecti cui denominative tribuuntur. Priori modo differunt specie, ut album et nigrum quatenus talia sunt, et sub colorato per se collocantur, et sic procedit ratio dubitandi tacta. Posteriori modo non causant semper specificam diversitatem in subiecto, et hoc sensu procedit dubitatio, et resolutio Aristotelis in hoc capite. Perinde enim est ac si quaesivisset, cur differentiae quaedam inter se oppositae sint per se respectu subiectorum, et indicent essentialem differentiam inter illa; quaedam vero sint per accidens, et solam individualem distinctionem ostendant. Imo interdum neque hanc demonstrant, sed accidentalem mutationem eiusdem individui. In hoc ergo sensu verum est aliquam contrarietatem non constituere specificam diversitatem in subiecto.

Reddit autem Aristoteles rationem, quia quaedam contrarietas sequitur formam, et illa est per se, et ad essentialem differentiam pertinet; alia sequitur materiam, et haec est vel individualis, vel accidentaria. Ubi solum notetur, aliquid posse consequi materiam ut per se necessario connexum cum essentia talis materiae secundum se, et contrarietas, quae sic sequitur materiam, etiam facit essentialem diversitatem, ut de corruptibili et incorruptibili dicitur capite sequenti. Et ratio est, quia etiam materia pertinet ad essentiam rei. Aliquid vero dicitur consequi materiam, quia ex dispositionibus vel mutationibus materiae consequitur; nam quia materia est passiva potentia, est principium et radix omnium extrinsecarum mutationum. Contrarietas ergo quae hoc modo ex materia sequitur, est vel accidentaria omnino, si ab extrinseco mere per accidens eveniat, vel ad summum individualis, si ex peculiari et individuali dispositione materia consequatur, ut est conditio sexus feminini vel masculini, de qua in particulari hoc capite Aristoteles quaestionem proposuit.

CAPUT XIII

CONTRARIETATEM INTERDUM ESSE INTER EA QUAE DIFFERUNT GENERE

Hic solum occurrit quaestio de illa propositione: *Corruptibile et incorruptibile differunt genere*,¹⁰⁴ quo sensu vera sit; quae tractata est disputat. 35, et in superioribus saepe notata est.

LIBER UNDECIMUS METAPHYSICAE

In toto hoc libro nihil novum Aristoteles docet, sed in summam quamdam redigit quae in superioribus libris tradiderat, adiungens multa ex iis quae in libris Physicorum docuerat, et ideo fere omnes interpretes et scriptores nullam quaestionem circa totum hunc librum movent, neque aliquid notant, praeter ea quae ad textus intelligentiam conferunt. Quae D. Thomas praeter alios satis perspicue docet.

In duobus ergo primis capitibus proponit iterum Philosophus quaestiones fere omnes quas libro tertio proposuerat, nihil definiens; quare iterum eas hic repetere supervacaneum duco.

In capitibus 3, 4, 5, ea resumit quae in toto lib. 4 latissime tradit; nimirum in tertio capite proponit huius scientiae obiectum, et analogiam entis, secundum quam ait posse unum obiectum huius scientiae constitui, ad quam proinde pertinet prima principia primasque rerum causas, proprietates et oppositiones considerare. Ubi obiter attingit, quo modo inter privative opposita possit esse medium, quod iam notatum est in lib. 10, circa cap. 7. In quarto vero et quinto defendit Aristoteles veritatem illius principii: *Impossibile est idem de eodem simul affirmari et negari*;¹⁰⁵ nihilque addit iis quae in libro 4 dixerat. Obiter vero in cap. 3 attingit quaestionem de continuitate alterationis et augmentationis. De qua re in disput. 46 aliqua tractamus.

Rursus in sexto capite repetit quod sit munus et obiectum huius scientiae, attingitque divisionem illam scientiae in speculativam et practicam, et huius in factivam seu mechanicam et activam seu moralem, illius vero in physicam, mathematicam et metaphysicam; quam etiam tradiderat in libro 6. Et hac occasione declarat diversos modos definiendi physice et metaphysice per materiam et sine materia, de quibus latissime in 7 libro dixerat. Hic etiam repetit propositionem, quam circa lib. 6, c. 2, notavimus, quod, scilicet, si nulla est substantia separata a materia, scientia naturalis ac physica est omnium prima, quam etiam declaramus loco ibi notato. Denique in eo capite habet propositionem hanc, *Si aliqua est in rebus natura et substantia separabilis et immobilis, in eo ordine divinitatem esse, et hoc (inquit) erit primum et principale principium*.¹⁰⁶ Quae notanda est pro iis quae de mente Aristotelis de primo principio disputamus disput. 29, sect. 2; cui coniungi potest illa, quam in cap. 2 (licet disputando) proponit, ubi ait a peritioribus philosophis positum esse aliquod tale principium, talemque substantiam: *Quo namque pacto, ait, ordo erit non existente aliquo perpetuo, separato et permanente?*¹⁰⁷

Deinde in capite 7 repetit Aristoteles quae libro 6 Metaphysicorum docuerat, nimirum, ens per accidens et ens verum sub scientiam hanc non cadere, et huius occasione recolligit etiam quae de contingentibus effectibus fortuna et casu, tum ibi, tum etiam 2 Physicorum docuerat; de quibus in superioribus iam sunt signata disputationum loca; nam de vero ente dicimus disp. 8, de contingentia vero in disput. 19.

In reliquis capitibus, ab 8 usque ad 11, recapitulat Aristoteles multa ex iis quae in Physic., a 3 libro usque ad 6, docuerat. In capite enim octavo definitionem motus investigat, et quo modo ad mobile, ad moventem, ad actionem et ad passionem comparetur, et eandem doctrinam habet quam in 3 Physicorum, quam nos prout ad metaphysicum spectare potest, tractamus in disputation. 48 et 49, quae sunt de actione et passione. Hac occasione, aliqua tangit Philosophus de actu et potentia, quae in disputatione 43 fuse tractantur.

In nono autem capite repetit quae de infinito docet libro 3 Physic. et in lib. de Coelo. Solum adverto, hic Philosophum extendere aliquantulum sermonem, et probare non posse esse infinitum, non tantum in corporibus sensibilibus, sed simpliciter in entibus etiam separatis. Verumtamen semper supponit infinitam esse passionem rei quantae, et ita nihil affert quod infinitati Dei obstare possit.

In capite decimo, materiam de motu prosequitur, varias species motuum ac mutationum distinguens. In quo solum observa, cum inductione omnium praedicamentorum ostendat, solum ad quale, quantum, et Ubi esse mutationem, cumque per caetera discurrat, solum Quando, habitum, et situm omittere; fortasse quia de Quando et de motu seu passione eandem rationem esse censuit, quod tempus sit passio motus; habitum autem et situm saepe praetermittit (ut supra lib. 5, cap. 7, notavimus) tanquam parvi momenti et impropria, parumque a caeteris diversa.

LIBER DUODECIMUS METAPHYSICAE
CAPUT I-V
CAPUT II, QQ. 1-2; Q. 3 (= CAPUT III); Q. 4 (= CAPUT IV); CAPUT V

Tandem in cap. 11 Aristoteles recolit explicationem quorumdam terminorum, quibus uti solemus in his rebus quae motum circumstant; ut esse simul vel separata, tangi, consequenter se habere, contiguum vel continuum esse, et similia, quae in lib. 5 huius operis, et lib. 5 Physicorum, cap. 11, tradita sunt, et neque expositionem, neque disputationem requirunt.

LIBER DUODECIMUS METAPHYSICAE

CAPUT I, II, III, IV, ET V

In his quinque primis capitibus repetit Aristoteles, et in summam redigit ea quae superius, lib. 7, de substantia et principiis eius tractaverat, et multa, quae in primo libro Physic. docuerat. Nam capite primo solum proponit, metaphysicam scientiam primo ac praecipue de substantiis disputare, quae est res per se perspicua, et ab ipso saepissime repetita, quam in disputatione prima seu prooemiali fusius declaramus.

In capite secundo, post divisionem substantiae in sensibilem, et separabilem, seu insensibilem et incorruptibilem et aeternam, proponit tria principia rei naturalis et substantiae sensibilis, et ex professo probat dari materiam; additque eam communem esse omnibus corporibus, non tamen eandem, quae omnia dictis locis dixerat; eaque tractamus in disputatione 13.

Quaest. 1. Hic vero disputari poterat, an secundum Aristotelem sit possibilis creatio, quia hic significat ex non ente simpliciter nihil fieri, de quo in disp. 21 dictum est.

Q. 2. Item disputari poterat an secundum Aristotelem omnes substantiae immateriales sint immobiles; ita enim hic eas appellat; de quo disputatione 35.

Q. 3. Deinde in capite tertio ostendit, praeter materiam necessarias esse formas, non separatas, ut Plato ponebat, sed materiam informantes, quae licet non proprie generentur, sed composita ex illis et materia, non tamen antea sunt quam generatio fiat; quae etiam in lib. 7 dicta fuerant, et tractantur disp. 15. Proponit vero hic Aristoteles gravem quaestionem, scilicet, esto forma non sit ante generationem, an post corruptionem totius maneat; et absolute respondet, *in quibusdam nihil ob stare quin ita sit, scilicet, in anima intellectiva, nam in caeteris (ait) fortasse id impossibile est.*¹⁰⁸ Sed hanc considerationem remittimus in libros de Anima.

Q. 4. Postea vero cap. 4, docet tria principia posita eadem esse secundum analogiam et proportionem in omnibus generibus accidentium; quia in omnibus considerari possunt potentia seu subiectum, forma seu ipsum accidens, et privatio eius. Ubi quaeri potest an accidentia constent propria potentia et proprio actu physicis, sive in abstracto, sive in concreto sumpta. Quae quaestiones satis sunt extra intentionem praesentis libri, in quo haec omnia cursim praemittuntur ad disputationem de superioribus substantiis. Nec Aristotelis mens fuerit tribuere singulis accidentibus proprias et distinctas potentias receptivas suorum generum; sed solum explicare proportionaliter in eis illa tria principia rerum; illae vero quaestiones tractantur a nobis disp. 14, quaestione 3. Ulterius vero extendit Philosophus sermonem ad omnes causas, dicens easdem secundum proportionem seu analogiam rationem esse in accidentibus, quae sunt substantiarum. Et obiter nonnulla hic recolligit de principio, causa et elemento, quae in lib. 5 dixerat fusius, et ibi sunt exposita; latiusque tractata in disputationibus de causis, a 12 usque ad 27. Addit vero hic propositionem notandam; nempe, *praeter causas omnes particulares esse causam cuncta moventem tanquam omnium primam;*¹⁰⁹ de qua dicto loco disputationem 20, 21 et 22 instituimus, praeter alia, quae in caeteris disputationibus, praesertim in 24 et 25, sparsim diximus.

Tandem in capite quinto, hoc ipsum prosequitur, variis modis ostendens eadem esse principia rerum omnium, vel quia substantiae sunt causae omnium accidentium, et ita principia substantiarum sunt principia reliquorum entium; vel quia inter substantias quaedam sunt primae, et causae caeterarum, ut coelestia corpora, et animae eorum, id est, ut D. Thomas exponit, motrices intelligentiae (sive proprie dicantur animae, sive per metaphoram), et ideo addit, *vel intellectus, appetitus, et corpus,*¹¹⁰ id est, substantiae intelligentes et amantes, et corpora quibus

proxime utuntur, seu quae movent, et per ea causant. Ac tandem repetit actum et potentiam esse principia omnium, non tamen eadem, sed per analogiam; quae omnia ex disputationibus citatis constant, neque hic aliquid addendum occurrit.

CAPUT VI

PRAETER NATURALES SUBSTANTIAS DARI ALIQUAM PERPETUAM ET IMMOBILEM

Quaest. 1. Prima quaestio hic occurrit, an ostendere huiusmodi substantias esse, sit physici muneris, an metaphysici; tractatur disp. 29, s. 3, disp. 35, s. 1.

Q. 2. An recte Aristoteles hoc demonstravit in praesente. Summa rationis eius est. Impossibile est omnes substantias esse corruptibiles; ergo necessaria est aliqua substantia aeterna. Antecedens patet, quia si substantiae omnes essent corruptibiles, nihil esset sempiternum, cum substantiae sint prima entia, sine quibus alia esse non possunt. Consequens autem est falsum, quia necesse est motum saltem esse sempiternum; ergo. Minorem probat, quia tempus non potuit de novo incipere, ita ut antea non fuerit; quia sine tempore non potest esse prius et posterius; sed tempus non est sine motu, quia vel sunt idem, aut tempus est quaedam passio motus; ergo perinde oportet motum esse sempiternum et continuum, sicut et tempus, *quod (ait) de nullo nisi de circulari et locali dici potest.*¹¹¹ Itaque totus hic discursus revocatur ad illam propositionem, quod sine tempore non est prius et posterius, et ideo non potest dari initium temporis.

Quae ratio quoad hoc ultimum valde frivola est, quia, si modo nostro concipiendi loquamur, praeter prius et posterius reale, imaginarium concipitur, et ita potuit tempus reale habere initium, ante quod non fuerit; illud vero ante quod, non significat prius tempus, sed imaginarium tantum. Si autem loquamur secundum rem, ante hoc tempus praecessit infinita aeternitas, cui hoc tempus non semper coexistit, et sic illud *ante*, non dicit tempus prius, sed aeternitatem, quae in Deo praexistit, quando tempus non erat. Itaque processus Aristotelis nec firmus est, nec necessarius. Potest autem per dilemma fieri efficax: quia vel substantiae corruptibiles semper fuerunt, vel non: si primum, necessaria est aliqua substantia aeterna illis perfectior, a qua manaverint; si vero non semper fuerunt, non minus necessaria est illa substantia, ut ab illa originem duxerint. De hac re disserimus late disput. 29, sect. 1.

Q. 3. An satis ostendat Aristoteles illam substantiam non esse potentiam, sed actum, quia perpetuo movet. Respondetur, iam ex dictis constare rationem hanc ex falso principio, et insufficienter probato, procedere. Adhuc tamen illo posito, non potest ex solo illo colligi, illam substantiam esse purum actum; nam substantia creata posset illum motum perpetuum efficere, si esset possibilis. Solum ergo colligitur ex illo motu, substantiam illius motoris semper esse in actu movendi. Adde, ad hoc etiam esse supponendum, illam substantiam semper esse eandem, quod probatum non est; possunt enim plures motores vicissim movere, et sigillatim cessare. Denique etiamsi idem motor sit semper in actu movendi, non sequitur non posse cessare; quia potest non ex necessitate, sed ex libertate perpetuo movere. De hac re latius disput. 30, sect. 8, et disp. 35, sect. 1 et 2.

Q. 4. An satis probetur a Philosopho has substantias esse immateriales,¹¹² quia sunt perpetuae. Difficile sane est huic rationi efficaciam tribuere, cum statim appareat defectus illationis in ipsis coelis, qui aeterni sunt et non sunt immateriales. Videatur disp. 30, sect. 4, et disp. 35, sect. 1 et 2.

Q. 5. An idem senserit Aristoteles de omnibus intelligentiis quod de prima quoad necessitatem essendi, et naturae simplicitatem et actualitatem; tractatur disput. 39, sect. 2, disp. 25, et exponitur hic locus, in quo videtur Aristoteles confuse et indifferenter loqui de illo supremo substantiarum ordine, quanquam interdum in singulari, interdum in plurali loquatur.

Caetera, quae Aristoteles hic tractat de actu et potentia, circa lib. 9 sunt notata.

CAPUT VII

DE ATTRIBUTIS PRIMI MOTORIS

Quaestio 1. An ex motu coeli sufficienter colligatur unus primus motor immobilis; de hoc fuse disp. 30, sect. 1 et 8.

Q. 2. An ex sententia Aristotelis primus motor solum moveat coelum ut finis, vel etiam ut efficiens; hic enim priorem tantum causandi modum illi attribuere videtur; sed hoc solum facit, ut eius immobilitatem declaret, alioqui enim eius efficientiam agnoscit, ut latius tractamus disput. 23, et disp. 30, sect. 17.

Q. 3. An secundum Aristotelem primus motor primum orbem mediante alia intelligentia, vel per seipsum. Hic enim priorem partem insinuat, nisi exponatur, quod moveat ut motus non ab alio, sed a se; ita enim melius explicatur immobilitas primi motoris, quia non solum in genere efficientis, sed etiam in genere finis movet, ut non motus ab alio, sed quia propter se operatur absque motione. Nam sicut in genere efficientis, ita in genere finis est primum et supremum. At vero in reliquis omnibus dictis Aristoteles sentit non esse alium motorem illius coeli praeter primum et immobilem; sed de hac re latius in libris de Coelo.

Q. 4. An primus motor sit primum intelligibile in actu, tanquam simplicissima et actualissima substantia. Ita enim de illo hic sentit Philosophus. Tractatur disp. 38, sect. 11.

Q. 5. An primus motor sit primum appetibile, quod perinde est ac quaerere an sit ultimus finis; de quo in disp. 24 disserimus. Ex hoc vero loco habes ab Aristotele distinctionem duplicis finis. Unus est praeexistens, alter non praeexistens. Prior acquirendus per media, posterior etiam efficiendus, et ideo priorem rationem finis ait habere locum in primo motore, non vero posteriorem.

Q. 6. An primus motor sit perpetua substantia omnium simplex, et secundum actum, seu purus actus, disp. 30, sect. 3.

Q. 7. An primus motor sit ens simpliciter necessarium natura sua, quod nullo modo possit aliter se habere, disp. 29, sect. 1.

Q. 8. An secundum Aristotelem primus motor moveat ex necessitate naturae, vel potius ex praeconcepto fine eiusque necessitate, disp. 30, sect. 16.

Q. 9. An coelum et natura pendeant a primo motore secundum Aristotelem, non tantum quoad motum, sed etiam quoad substantiam; disp. 29, sect. 1, et disp. 29, sect. 2.

Q. 10. An primus motor optimam ac perpetuam, et actualem vitam habeat, summa ac perfectissima iucunditate affectam, quae ex sui contemplatione nascitur. Tractamus late disput. 30, sect. 14. Non est tamen dubium quin Aristoteles hoc loco optime de Deo sentiat ac loquatur. Cuius illa sunt verba notatione digna: *Si ita bene se habet Deus semper, sicut nos aliquando, admirabile est; quod si magis adhuc, admirabilius est; at ita se habet.*¹¹³ Videtur sane Philosophus expertus aliquando magnam quamdam iucunditatem in sua qualicumque speculatione substantiarum separatarum, et praesertim primae, in qua proinde humanam felicitatem alibi constituit; hinc ergo ascendit, et in admirationem venit divinae perfectionis. Sicque vere ratiocinatur. Intellectus intelligit per quamdam coniunctionem ad rem intellectam, et illam in se habens contemplatur, et haec operatio est optima dispositio eius, et in illo ordine speculatio est optima et maxime delectabilis; si ergo Deus est summum intelligibile, sibi que coniunctissimum, et se per se ipsum perpetuo contemplatur, admirabilis est eius vita atque delectatio.

Q. 11. An Deus non solum sit sempiternum ac optimum vivens, sed etiam sit sua vita, quia est sua operatio, ac purus actus; ita enim hic de Deo Aristoteles sentit, et optime, ut disput. 30, sect. 3 et 14, tractamus.

Q. 12. Quomodo verum sit id quod hic Aristoteles asserit, nempe Deo inesse aevum continuum et aeternum, disp. 30, sect. 8, et disp. 50, sect. 1.

Q. 13. An Deus, sicut est omnium entium principium, ita et sit optimum et pulcherrimum eorum. Tractatur a nobis in praedicta disputatione. Habetque locum circa textum hunc, nam haec

omnia plane significat Aristoteles, dum reprehendit Pythagoricos et Speusisum, eo quod negaret Deum esse optimum et pulcherrimum, licet sit principium; non enim semper principia sunt aequae perfecta, atque id quod ab illis fit, ut patet in semine. At ipse respondet principium proximum et instrumentarium non semper esse aequae perfectum; principale vero ac praesertim primum, necessario esse perfectissimum.

Q. 14. An senserit Aristoteles Deum esse simpliciter infinitum, recteque id probaverit ex eo quod infinito tempore movet; disp. 30, sect. 2.

Q. 15. An primus motor immaterialis sit ac simpliciter impassibilis, idque satis demonstretur ratione naturali, disp. 40, sectione 1 et 8.

CAPUT VIII

DE NUMERO SUBSTANTIARUM SEPARATARUM

Aristoteles in hoc capite ex numero coelorum mobilium probat numerum immaterialium substantiarum moventium, et ordinem ac proprietates earum ex ordine coelorum mobilium colligit. Circa quem discursum variae quaestiones insurgunt.

Quaest. 1. An probari satis possit coelos moveri ab aliqua substantia separata praeter primam. Haec spectat ad libros de Coelo, illam vero attingemus disp. 35, sect. 1.

Q. 2. Esto ita moveantur, an necesse sit a tot substantiis separatis moveri coelos, quot sunt ipsa corpora coelestia, ibid.

Q. 3. An probari possit numerum substantiarum separatarum non esse maiorem quam coelorum, aut e converso hunc numerum esse maiorem illo, vel neutrum possit satis ostendi, ibid.

Q. 4. An superius coelum a superiori et perfectiori intelligentia moveatur, idque intelligendum sit de perfectione individuali vel specifica. Quo loco attingi solet quaestio, an coelum solis sit perfectius superioribus planetarum coelis. Sed non est huius loci, nec refert ad rem praesentem, nam quidquid sit de substantiali perfectione, in ratione mobilis, certum est coelum quo superius, eo habere rationem mobilis perfectioris, tum propter magnitudinem, tum quia est superius, et continet inferiora.

Q. 5. An ex incorruptibilitate coeli, vel motus ipsius aeternitate, recte colligatur substantias separatas esse incorruptibiles et perpetuas, disput. 35, sect. 1 et 2.

Q. 6. An ex coeli motu aeterno colligi possit illas substantias esse sine magnitudine, et consequenter esse infinitas, secundum Aristotelem, ibidem, et disp. 30, sect. 4.

Q. 7. An putaverit Aristoteles tales esse substantias motrices inferiorum coelorum ac primi, et quo sensu intellexerit hanc esse primam, illam vero secundam. Hae omnes quaestiones attinguntur a nobis in disp. 29, sect. 2, et in disp. 35, sect. 2. Et quae ad metaphysicum per se spectant, fuse tractantur; quae vero sunt proprie physicae, et pertinent ad libros de Coelo, solum breviter expediuntur.

Q. 8. Et eadem ratione omittimus reliquam partem capituli, in qua Aristoteles fuse agit de numero orbium coelestium. Item agit de unitate coeli, id est, totius sphaerae coelestis, et consequenter totius universi, ostendens esse unum. Ratio autem eius frivola est, scilicet, quia si essent plures coeli, haberent principia plura solo numero diversa; quod impossibile probat, quia oporteret talia principia habere materiam. Sed illa prima sequela frivola est, quia possunt esse plures mundi ab eodem principio, ut latius tractamus disp. 29, sect. 1.

Q. 9. Impugnatio etiam illius consequentis attingit quaestionem de principio individuationis, de qua late disput. 5, sect. 2 et sequenti. In toto vero hoc discursu Aristoteles prae oculis habenda sunt illa verba eius satis modesta: *Ita rationabiliter arbitrandum est, quod enim necessarium est, relinquatur potioribus dicendum.*¹¹⁴ Recte enim intellexit has non esse demonstrationes, sed discursus probabiles.

CAPUT IX

DUBIA QUAEDAM CONTINENS CIRCA DIVINAM INTELLIGENTIAM

Quaest. 1. Prima quaestio ab Aristotele posita est, an divina mens actu semper intelligat. Et rationem dubitandi proponit, quia si non actu semper intelligit, *quidnam praecellens erit? Erit enim ut dormiens.*¹¹⁵ Si autem semper intelligit actu, ergo ab actu intelligendi habet nobilitatem suam; non est ergo ipsa nobilissima substantia. Responsio vero est, semper actu intelligere, non intellectione addita substantiae suae, sed per suamet nobilissimam substantiam. Et ita satisfit utrique rationi dubitandi. Quam rem ex professo tractamus disput. 30, sect. 15. Addit vero hic Philosophus aliam probationem dictae responsionis, scilicet, quia si Deus non esset sua intellectio, laboriosa ei esse continuatio intelligendi. Sed ratio non est convincens, alias idem probaret de omnibus aliis intelligentiis. Quamvis ergo actio non sit substantia, potest non esse laboriosa continuatio eius; quia nullam repugnantiam habet cum natura, nec contrariam aliquam alterationem, vel mutationem causat.

Q. 2. Quidnam intelligat divina mens, an se vel aliud; et an aliud et aliud semper, vel semper idem. Responsio est: *Manifestum est, illud intelligere quod divinissimum honorabilissimumque est,*¹¹⁶ *quo fit ut se ipsum intelligat.*¹¹⁷ Virtute ergo hunc conficit discursum. Divina mens est suprema ac nobilissima intelligentia seu intellectio ipsa; sed ad nobilitatem intellectionis multum refert nobilitas rei intellectae; propter quod melius est quaedam non videre quam videre, si vilissima sint; non ergo quaelibet intelligentia est optima, sed illa quae est optimae rei intellectae; ergo divina mens intelligit id quod optimum est; ergo intelligit se ipsam, alias esset quippiam aliud dignius ipsa.

Q. 3. Hinc vero oritur quaestio tertia, an secundum Philosophum Deus nihil extra se intelligat, sed solum seipsum. Nam prima facie videtur Aristoteles ita de Deo sentire. Sed exponi potest cum D. Thoma, non cognoscere aliud a se per se primo, aut ita ut ab eo perficiatur, vel ita ut a nobilissimo obiecto cognoscendo impediatur vel distrahatur. Sed de hac re latius dicta disp. 30, sect. 15.

Q. 4. Alia quaestio suboritur ex resolutione cuiusdam dubitationis, quam hic Philosophus proponit, an, scilicet, in omnibus quae carent materia, et consequenter in omnibus intelligentiis, idem sint intellectio et res intellecta, et consequenter Angelus sit sua intellectio. Videtur enim hanc partem Aristoteles insinuare. Cum enim proposuisset dubium, quo modo divina mens possit esse intelligentia sui, cum soleat intellectio ab obiecto distingui, respondet intellectionem non distingui ab obiecto, nisi ut formam sine materia a forma quae est in materia. Unde cum divina mens careat materia, non oportet ut in ea res intellecta ab intellectione distinguatur, quae ratio si efficax est, in omnibus intelligentiis locum habet. Sed dici potest illam tantum fuisse accommodatam quamdam proportionem, ad explicandum quo modo in divina scientia propter summam eius immaterialitatem et subtilitatem necesse non sit obiectum proprium ab ipsa scientia distingui: Non est autem necesse ut id verum habeat in quavis intelligentia, neque est cur dicamus eam fuisse mentem Aristotelis, de qua re late disp. 34, sect. 4.

Q. 5. Quinta quaestio est, an Deus semper ac necessario permaneat in actuali cognitione sui, ut hic definit Philosophus. Quod probat optime, quia in deterius mutaretur, sive ita cessaret ut maneret in solo actu primo tanquam dormiens, ut in 1 quaest. dictum est, sive (quod ad hanc quaestionem pertinet) a sui contemplatione ad alia transiret: quia semper transiret ad aliud minus nobile; de hac quaestione agimus disputat. 30, sectione 15.

Q. 6. An Deus intelligat per simplicem intelligentiam, vel componendo, et definit priorem partem; et est res clara. Vide disp. 30, sec. 15.

CAPUT X

UNUM ESSE PRINCIPEM AC GUBERNATOREM UNIVERSI

Haec assertio est ab Aristotele in hoc capite intenta, quam etiam voluit esse totius operis conclusionem, et quasi perorationem tanto Philosopho dignam. Eam vero huiusmodi discursu

demonstrat. Universi bonum consistit in debito ordine suarum partium, ita ut hoc bonum sit quasi bonum intrinsecum et inhaerens ipsi universo; sed non potest habere huiusmodi bonum, nisi in eo sit unus aliquis supremus et gubernator eius, qui simul sit extrinsecus et ultimus finis illius, a quo emanet et ad quem tendat extrinsecum bonum universi; ergo necessarius est in universo unus supremus princeps et gubernator. Hunc discursum primo declarat Philosophus exemplo exercitus, cuius intrinsecum bonum in debito ordine consistit; ad illum autem requirit ducem, qui maius bonum est totius exercitus, quia ab ipso et propter ipsum est ordo exercitus. Deinde declarat priorem propositionem assumptam, explicando breviter ordinem partium universi per comparisonem ad domum et familiam bene ordinatam; et res est per se satis clara.

Minorem autem propositionem non expresse subsumit, eam tamen revera intendit, et ea occasione divertit hic iterum ad attingendas leviter et reiiciendas antiquorum opiniones de principiis, ut inde colligat nullo ex dictis modis posse recte intelligi, quo modo mirabilis ordo huius universi ex illis principiis subsistat et conservetur, sine ullo supremo governatore.

Et obiter optimas attingit rationes, quamvis brevissime et subobscure, qualis est illa, quod non satis est dicere omnia fieri ex contrariis, nisi ponatur aliud superius principium quod illa ita disponat, et ordinet vicissitudines eorum, ut neutrum eorum aliud prorsus absumat, sed successio generationum perpetuo duret. Est item alia ratio, quod sine hoc principio non potest assignari causa, cur hoc individuum nunc participet speciem et non antea, et aliud prius, aliud posterius. Utramque vero rationem, ut optime D. Thomas notavit, habet in verbis illis: *At tum illis qui duo principia faciunt, aliud principalius principium necesse est esse* (scilicet, propter rationem primam), *tum illis qui formas* (id est ideas), *quia aliud principalius principium est; cur enim participavit aut participat?*¹¹⁸ Ecce rationem secundam. Tandem vero in fine capitis hanc probationem illius minoris subiungit: *Pluralitas principatuum* seu primorum principiorum *non est bona*,¹¹⁹ nec confert ad bonum regimen: *at entia nolunt male gubernari; unus ergo princeps.*¹²⁰

Quaestio 1. Circa hanc Philosophi conclusionem eiusque probationes variae insurgunt quaestiones. Prima, an hoc discursu vel aliis naturalibus sufficienter demonstraretur esse unum tantum Deum; quam late tractamus disp. 29, sect. 1, et disp. 30, sect. 10.

Q. 2. An Deus habeat huius universi providentiam et qualem, quidque in hoc Aristoteles senserit, disp. 30, sect. 16 et 17, praeter dicta disp. 22.

Q. 3. An Deus dicatur summum bonum universi solum tanquam finis ultimus eius, an vero etiam ut efficiens. Haec saepe tacta est in superioribus, et designata sunt disputationum loca. Hic solum notetur, Aristotelem in hoc capite saepe concludere et coniungere utrumque, et reprehendere antiquos, qui alteram rationem omiserunt. Specialiter tamen approbat Anaxagoram, quod posuerit mentem ut primum movens, id est, efficiens. Et subdit statim: *Verum alicuius gratia movet, quare alterum, nisi sit ut nos dicimus*,¹²¹ scilicet, quod propter se movet.

Caetera, quae de naturali cognitione Dei seu primae causae, et intelligentiarum desiderari possunt, disputamus late in nostris disputationibus, et de Deo quidem sub ratione primae causae, in disp. 20, 21 et 22, sub ratione ultimi finis in 25, sub ratione primi exemplaris in 26, sub propria ratione Dei in 29 et 30; de intelligentiis autem creatis in disput. 35, ut specialius sequens index monstrabit.

1 Cf.: Moerbeke, in: *ARISTOTELOUS TA META TA FYSIKA, ARISTOTELIS METAPHYSICA, METAFÍSICA DE ARISTÓTELES*, Edición trilingüe, por Valentín García Yebra, segunda edición revisada, Madrid, Editorial Gredos, 1990. (n. 1): “Omnes homines natura scire desiderant.” Argyropoulos, in: *Aristotelis castigatissime recognitum opus metaphysicum a Clarissimo principe Bessarione Cardinale Niceno latinitate feliciter donatum, xiiii libris distinctum: cum adiecto in xii primos libros Argyropyli Byzantii interpretamento rarum procul dubio et hactenus desideratum opus. Deus optimus qui sub nomine ipsius entis in hoc opere celebratur: ...* [Parisiis: Apud Henricum Stephanum, 1515. (fol. 2ra): “Omnes homines: natura appetunt scire.” Bessarion, *ibid.* (2rb): “Omnes homines: natura scire desiderant.” Fonseca, in: *Commentariorum In Libros Metaphysicorum Aristotelis Stagiritae*. Tomi quatuor, Coloniae: 1615-29 (tom. 1, col. 38): “Omnes homines natura scire appetunt, ...”. It may be noted that references to Moerbeke will be to the paragraph numbers of his translation; references to Argyropoulos and Bessarion will be to parallel columns in the same work; and references to Fonseca will in different tomes give columns or pages as necessary.

2 Cf.: Moerbeke (n. 6) “Experientia quidem enim artem fecit, sicut ait Polus recte dicens, sed inexperientia casum.” Argyropoulos (fol. 2vb): “Experientia quidem (ut inquit Polus) artem efficit recte dicens: inexperientia vero fortunam.” Bessarion (2va): “Experientia enim (ut recte Polus) artem efficit: imperitia vero casum.” Fonseca (tom. 1, co. 50): “Experientia enim, ut recte Polus ait, artem genuit; inexperientia fortunam.”

3 Note in Vivès edition: “Exponitur fere totum hoc caput disp. 1, sect. 2 et 5.” (“Almost all of this Chapter is explained in Disputation 1, Sections 2 and 5.”)

4 Moerbeke (n. 27): “Nam propter admirari homines nunc et primum incoeperunt philosophari: ...” Argyropoulos (fol. 4ra): “ob admirationes enim: homines et nunc et primo philosophari coeperunt.” Bessarion (4rb): “propter admirationem enim: et nunc et primo inceperunt homines philosophari.” Fonseca (tom. 1, col. 126): “Etenim propter admirationem et nunc et olim coeperunt homines philosophari, ...”.

5 Moerbeke (n. 27): “Qui vero dubitat et admiratur, ignorare videtur.” Argyropoulos (fol. 4ra): “Qui vero dubitat et admiratur: is ignorare se arbitratur.” Bessarion (4rb): “Qui vero dubitat et admiratur: putat se ignorare.” Fonseca (tom. 1, col. 126): “Qui autem dubitat, et admiratur, plane se ignorare existimat.”

6 Cf.: Moerbeke (nn. 29-30): “... sic et haec sola libera est scientiarum: sola namque haec suimet causa est. Propter quod et iuste non humana eius putetur possessio. Multipliciter enim hominum natura serva est.” Argyropoulos (fol. 4vb): “... sic et ipsam solam scientiarum liberam esse, est enim haec: suiipsius gratia sola. Quapropter: et non humana possessio ipsius non iniuria putaretur, multis enim conditionibus serva: natura hominum est.” Bessarion (4va): “haec sola scientiarum libera est, siquidem sola haec: suiipsius gratia est. Quare: merito non humana eius possessio putabitur, natura etenim hominum in plerisque serva est.” Fonseca (tom. 1, col. 128): “... ita haec sola ex omnibus scientiis libera est, quod sola sit sui gratia. Quocirca merito eius possessio non humana existimari potest. Multis enim in rebus serva natura hominum est.”

7 Moerbeke (n. 32): “et talem aut solus, aut maxime Deus habet.” Argyropoulos (fol. 4vb): “et talem scientiam aut solus aut maxime deus habet.” Bessarion (4va): “et talem: aut solus aut praecipue deus habet.” Fonseca (tom. 1, col. 132): “et eam aut solus ipse aut maximae habeat.”

8 Moerbeke (n. 45): “Non enim itaque facit ipsum subiectum transmutare seipsum.” Argyropoulos (fol. 5vb): “non enim subiectum: seipsum mutari facit.” Bessarion (5va): “non enim ipsum subiectum: sese mutari facit.” Fonseca (tom. 1, col. 220): “Neque enim id quod subiicitur, suam ipsius mutationem efficit, ...”.

9 Moerbeke (nn. 47-8): “neque iterum ipsi automato et fortunae tantam committere rem bene habere. Dicens et aliquis inesse intellectum, quemadmodum animalibus, et in natura causam et mundi et ordinis totius, ut excitans apparuit praeter priores inconvenientia dicentes.” Argyropoulos (fol. 6ra): “nec rursus: casui fortunae tantam rem concedere tribuereque bene sese habeat. Itaque quidam cum mentem mundi causam ac universi ordinis esse perindeque naturae ac animalibus inesse dixerit: inter priores illos vana dicentes quasi sobrius habitus est.”

Bessarion (6rb): “nec rursus: casui et fortunae tantam attribuere rem probe se habet. Quare qui ut in animalibus ita in natura intellectum inesse causam mundi totiusque ordinis dixerat: quasi sobrius comparatus ad antiquiores vana dicentes apparuit.” Fonseca (tom. 1, col. 222): “nec rursus aequum est tantam rem casui, et fortunae tribuere. Itaque qui mentem quemadmodum in animantibus, sic in natura causam mundi, tum etiam totius ordinis esse dixit, is prae superioribus temere loquentibus, quasi sobrius visus est.”

10 Moerbeke (n. 51): “sed qualiter in bellis ineruditi faciunt. Etenim illi circumducti saepe bonas plagas faciunt, at nec illi ex scientia, nec isti visi sunt scientes dicere quod dicunt.” Argyropoulos (fol. 6vb): “sed ut in pugna rudes et inexercitati faciunt, etenim illi cum agitantur, persaepe praeclare agunt accomodatosque inferunt ictus, verum neque illi id per scientiam agunt: neque hi quid dicunt scire videntur.” Bessarion (6va): “sed quemadmodum inexercitati in proelio faciunt, etenim illi circumeuntes: egregias plerumque plagas infligunt, sed nec illi ex scientia: nec isti videntur scire quid dicant.” Fonseca (tom. 1, col. 228) “sed quemadmodum inexercitati in pugna faciunt. ii enim cum in omnem partem feruntur, insignes plagas persaepe inferunt, verum neque illi ex arte faciunt, neque hi videntur ea, quae dicunt, scientia tenere.”

11 Moerbeke (n. 181): “[de] quibus prooemialiter dictis ...” Argyropoulos (fol. 17vb): “de iis quae in exordiis...” Bessarion (17va): “de iis quae in prohemio ...” Fonseca (tom. 1, col. 556): “in iis, quae proemii loco dicta sunt.”

12 Moerbeke (n. 144): “digne”; Argyropoulos (fol. 15ra): “digne”; Bessarion (15rb): “satis”; Fonseca (tom. 1, col. 378): “pro dignitate.”

13 Moerbeke (n. 147): “In foribus quis delinquet?”; Argyropoulos (fol. 15ra): “quis nam ostium non attinget: ...” Bessarion (15rb): “quis aberrabit a ianua: ...” Fonseca (tom. 1, col. 378): “Ecquis ab ostio aberret?”

14 Moerbeke (n. 148): “Habere autem totum et partem non posse, difficultatem eius ostendit.” Argyropoulos (fol. 15ra): “at totum ac partem habere non posse: id difficultatem ipsius ostendit.” Bessarion (15rb): “totum autem et partem habere non posse: hoc eius difficultatem ostendit.” Fonseca (tom. 1, col. 378) “quod autem totum et partem habere non possumus, id eius difficultatem declarat.”

15 Moerbeke (n. 146): “Et secundum unumquemque quidem nihil aut parum ei immittere, ex omnibus autem coarticulatis fieri magnitudinem aliquam.” Argyropoulos (fol. 15ra): “et singulos quidem nichil aut parum ad ipsam conferre: ex omnibus autem congestis magnitudinem quamdam emergere.” Bessarion (15rb): “et singuli quidem nil aut parum ei addunt: ex omnibus vero collectis aliqua magnitudo fit.” Fonseca (tom. 1, col. 378): “et singuli quidem aut nihil, aut parum ad eam conferunt, sed tamen ex omnibus in unum congestis magnitudo quaedam existit.”

16 Moerbeke (n. 151): “Unumquodque vero maxime id ipsum aliorum, secundum quod et in aliis inest univocatio.” Argyropoulos (fol. 15vb): “Unumquodque autem maxime caeterorum est ipsum: quo et caeteris nomen idem cum eadem competit ratione.” Bessarion (15va): “Unumquodque vero id ipsum maxime aliorum est, secundum quod aliis univocatio inest.” Fonseca (tom. 1, col. 384): “Unumquodque autem maxime tale est prae caeteris, cuius causa caeteris et nomine et ratione idem convenit.”

17 Berton edition notes: Vide Aristotelem, lib. 7. Phys., c. 1, et l. 8., c. 5, l. 1 Post., c. 16, 17 etc., et l. Eth. c. 2; Avicen., 8 suae Metaph., c. 2.

18 Moerbeke (nn. 166-167): “... scire destruunt qui ita dicunt. ... Nam quae sic sunt infinita, quomodo contingit intelligere?”; Argyropoulos (fol. 16vb): “qui ita dicunt: scientiam e medio tollunt, ... namque fieri potest ut ea quae hoc pacto sunt infinita intelligantur?” Bessarion (16va): “Item ipsum scire perimunt: qui ita dicunt, ... quae enim ita infinita sunt, quomodo intelligere contingit?”; Fonseca (tom. 1, col. 432): “Tollunt item funditus scientiam ii, qui hoc pacto dicunt. ... Quae enim hoc pacto infinita sunt, quomodo intelligi possunt?”

19 Moerbeke (n. 170): “Infinitum vero secundum adiectionem non est pertransire in finito.” Argyropoulos fol. (16vb): “fieri autem nequit, ut finito tempore id quod infinitum est additione pertranseamus.” Bessarion (16va): “infinitum vero secundum additionem: non est in

tempore finito pertransire.” Fonseca (tom. 1, col. 436): “id autem, quod additione infinitum est, tempore finito percurri nequit.”

20 Moerbeke (n. 174): “... absurdum [-] simul quaerere scientiam et modum sciendi.” Argyropoulos (fol. 16vb): “absurdum est scientiam simul et scientiae quaerere modum.” Bessarion (16va): “absurdum est simul scientiam et modum scientiae quaerere.” Fonseca (tom. 1, col. 480): “... absurdum est scientiam simul et scientiae modum quaerere.”

21 Moerbeke (n. 175): “Acribologia vero mathematica non in omnibus est expetenda, ...” Argyropoulos (fol. 16vb-17ra): “Mathematicorum autem exacta discussio non in universis est flagitanda.” Bessarion (16va-17rb): “Certitudinem vero mathematicam non oportet in cunctis quaerere.” Fonseca (tom. 1, cols. 480-82): “Mathematicorum autem accurata docendi ratio non in omnibus postulanda est, ...”.

22 Moerbeke (n. 175): “... omnis enim forsitan natura materiam habet.” Argyropoulos (fol. 17ra): “universa namque natura: fortasse materiam habet.” Bessarion (17rb): “tota enim natura: forte habet materiam.” Fonseca (tom. 1, col. 482): “Fortasse enim omnis natura materiam habet.”

23 Moerbeke (n. 186): “Et utrum est aliquid praeter synolon ...” Argyropoulos (17vb): “et utrum sit quippiam praeter ipsum totum ...” Bessarion (fol. 17va) “et utrum est aliquid praeter cunctum ...” Fonseca (tom. 1, col. 558): “Sitne etiam aliquid praeter ipsum totum ...”.

24 Moerbeke (n. 186): “(dico autem synolon quando praedicatur aliquid de materia);” Argyropoulos (fol. 17vb): “(dico autem totum: cum de materia quippiam praedicatur).” Bessarion (17va) “(dico autem cunctum: cum quicquid de materia praedicatur);” Fonseca (tom. 1, col. 560): “(voco autem ipsum totum, cum aliquid de materia praedicatur)”.

25 Moerbeke (n. 296): “Quoniam autem principia et extremas quaerimus causas, palam quia cuiusdam eas naturae secundum se esse necesse est.” Argyropoulos (fol. 25vb): “Quoniam autem principia summasque causas quaerimus: patet ipsas necessario per se cuiuspiam esse naturae.” Bessarion (25va): “Cum autem principia et supremas causas quaeramus: patet quod alicuius naturae per se necesse est eas esse.” Fonseca (tom. 1, cols. 636-38): “Quoniam vero principia, summasque causas quaerimus, illud necessarium esse perspicuum est, natura alicuius per se eas esse.”

26 Moerbeke (n. 296): “Unde et nobis entis in quantum est ens, primae causae sunt accipiendae.” Argyropoulos (fol. 25vb): “Quapropter et a nobis eius quod est ea ratione qua est ens: primae causae sunt sumendae.” Bessarion (25va): “Quare nobis quoque entis prout entis: primas causas accipiendum est.” Fonseca (tom. 1, col. 638): “Quapropter et a nobis primae causae entis, quatenus ens est, sumendae sunt.”

27 Moerbeke (n. 300): “Omnis autem generis unius est ... unus et scientia: ... Quapropter et entis in quantum est ens, quascumque species speculari unius est scientiae genere, et species specierum.” Argyropoulos (fol. 26ra): “Omnis autem generis unius: ... est unus atque scientia ... Quapropter et eius quod est ut ens: quaecumque sunt species unius est scientiae genere et specierum species contemplari.” Bessarion (26rb): “Omnis autem generis: ... unius, et scientia ... Quare entis quoque quot species sunt et species specierum speculari: unius scientiae genere est.” Fonseca (tom. 1, col. 668): “Porro cuiusque generis unius, ... est unus et scientia: ... Quare, et entis quotquot sunt species, unius scientiae genere est, et specierum species contemplari.” The dangling “unus” in each of these citations is modifying “sensus”, which I have omitted in order to track as close as possible to Suárez’s citation.

28 Moerbeke (n. 328): “Idem enim simul esse et non esse in eodem ... est impossibile: ...” Argyropoulos (fol. 28vb): “... non posse ut idem simul insit et non insit.” Bessarion (28va): “Idem enim simul inesse et non inesse ... impossibile est.” Fonseca (tom. 1, col. 846): “Etenim fieri non potest, ut idem simul insit et non insit eidem, ...”.

29 Moerbeke (n. 347): “Non entia autem quomodo utique pronuntiabunt aut ibunt?”; Argyropoulos (fol. 31ra): “ea vero quae non sunt: qui fieri potest ut aut loquantur aut intelligant quicquid?”; Bessarion (31rb): “illa sane quae non sunt quomodo loquentur aut ambulabunt?”; Fonseca (tom. 1, col. 876): “ea vero quae non sunt, quonam pacto aut loquentur, aut ambulabunt?”

30 Moerbeke (n. 418): “praeter impetum et praeuoluntatem ...” Argyropoulos (fol. 38vb): “praeter appetitionem uoluntatemque ...” Bessarion (38va): “praeter propositum et electionem ...” Fonseca (tom. 2, col. 310): “praeter propensionem electionemque ...”.

31 Moerbeke (n. 433): “alia secundum numerum sunt unum, alia secundum speciem, alia secundum genus, alia secundum analogiam.” Argyropoulos (fol. 40vb): “alia numero, alia specie, alia genere, alia similitudine rationis: sunt unum.” Bessarion (40va): “alia numero, alia genere, alia specie alia analogice: unum sunt.” Fonseca (tom. 2, col. 352): “alia numero unum sunt, alia specie, alia genere, alia uero analogia.”

32 Moerbeke (n. 433): “Numero quidem, quorum materia una.” Argyropoulos (fol. 40vb): “Numero quidem ea: quorum est materies una.” Bessarion (40va): “Numero quidem: quorum materia una.” Fonseca (tom. 2, col. 354): “Numero quidem ea sunt, quorum materia una est.”

33 Moerbeke (n. 433) “posteriora praecedentia sequuntur.” Argyropoulos (fol. 40vb): “posteriora anteriora sequuntur.” Bessarion (40va): “posteriores sequuntur praecedentia.” Fonseca (tom. 2, col. 356): “posteriora sequuntur priora.”

34 Moerbeke (n. 456): “quaecumque in eadem substantia differentiam habent.” Argyropoulos (fol. 42ra): “quae in eadem substantia sunt: et differentiam habent.” Bessarion (42rb): “quaecumque cum in eadem substantia sint: differentiam habent.” Fonseca (tom. 2, col. 596): “omnia cum in eadem ipsorum substantia sint, differentiam habent.”

35 Moerbeke (n. 457): “priora ... dicuntur ... quod propinquius principio alicui.” Argyropoulos (fol. 42vb): “id enim est prius: quod est propinquius cuidam primo.” Bessarion (42va): “priora ... dicuntur ... quod propinquus est principio cuidam.” Fonseca (tom. 2, col. 614): “illud est prior quod propinquius est alicui principio, ...”.

36 Moerbeke (n. 457): “quaedam”; Argyropoulos (fol. 42vb): “quaedam”; Bessarion (42va): “uno quidem modo”; Fonseca (tom. 2, col. 614): “nonnulla”.

37 Moerbeke (n. 461): “Ergo ea priora dicuntur hoc modo.” Argyropoulos (fol. 42vb): “hoc igitur modo: priora dicuntur.” Bessarion (42va): “itaque hoc modo priora dicuntur.” Fonseca (tom. 2, col. 616): “hoc pacto priora dicuntur.”

38 Moerbeke (n. 462): “Alio uero modo”; Argyropoulos (fol. 42vb): “Alio uero modo”; Bessarion (42va): “Alio uero modo”; Fonseca (tom. 2, col. 616): “Alio autem modo”.

39 Moerbeke (n. 467): “... principium motus aut mutationis in diuerso, in quantum diuersum.” Argyropoulos (fol. 43ra): “... principium motus mutationisue quod est in alio, aut ut quippiam aliud est.” Bessarion (43vb): “... principium motus aut transmutationis in altero, aut prout alterum est.” Fonseca (tom. 2, col. 620): “... principium motus, mutationisue in alio, aut quatenus aliud est.”

40 Moerbeke (n. 467): “mutationis”; Argyropoulos (fol. 43ra): “mutationis”; Bessarion (43rb): “transmutationis”; Fonseca (tom. 2, col. 620): “mutationis”.

41 Moerbeke (n. 467): “diuersum”; Argyropoulos (fol. 43ra): “aliud”; Bessarion (43rb): “alterum”; Fonseca (tom. 2, col. 620): “aliud”.

42 Moerbeke (n. 467): “in quantum diuersum”; Argyropoulos (fol. 43ra) “ut quippiam aliud est”; Bessarion (43rb): “prout alterum est”; Fonseca (tom. 2, col. 620): “quatenus aliud est”.

43 Moerbeke (n. 503): “terminus”; Argyropoulos (fol. 46ra): “extremum”; Bessarion (46rb): “terminus”; Fonseca (tom. 2, col. 914): “terminus”.

44 Moerbeke (n. 506): “secundum quod”; Argyropoulos (fol. 46vb): “ipsum quo”; Bessarion (fol. 46va): “secundum quod”; Fonseca (tom. 2, col. 918): “secundum quod”.

45 Moerbeke (n. 507): “secundum se”; Argyropoulos (fol. 46vb): “ipsum et se [quo]”; Bessarion (46va): “secundum se”; Fonseca (tom. 2, col. 918): “secundum quod”.

46 Cf. Argyropoulos (fol. 46vb); Fonseca (tom. 2, col. 918).

47 Moerbeke (521): “omne et totum.” Argyropoulos (fol. 48vb): “totum et uniuersum”; Bessarion (48va) “omne et totum”; Fonseca (tom. 2, col. 938): “totum et omne”.

48 Cf.: Moerbeke (n. 522): “colobon”; Argyropoulos (fol. 48vb): “diminutum”; Bessarion (48va): “mutilum”; Fonseca (tom. 2, col. 940): “mutilum”.

49 Moerbeke (n. 556): “Quod autem ut verum ens; et non ens, ut falsum, quoniam secundum compositionem et divisionem ...” Argyropoulos (fol. 53ra): “Quoniam autem id quod ut verum est ens, et id quod ut falsum est non ens: in compositione divisioneve ...” Bessarion (53rb): “Quod autem tanquam verum ens et non ens ut falsum quoniam circa compositionem et divisionem est ...” Fonseca (tom. 3, p. 75): “Ens autem ut verum, et non ens ut falsum, in compositione, et divisione cernuntur: ...”.

50 Moerbeke (n. 558): “non est autem verum et falsum in rebus, ut quod quidem bonum verum, quod autem malum falsum, sed in mente. Circa vero simplicia et quid est nec in mente est.” Argyropoulos (fol. 53ra): “verum enim falsumque non sunt in rebus, ut bonum quidem sit verum, malum autem falsum: sed sunt in mente, circa vero ea quae sunt simplicia, ipsumque quid est: neque in ipsa sunt mente.” Bessarion (53rb): “non enim est falsum et verum in rebus (ut quod bonum: verum, quod vero malum: falsum) sed in mente, quae vero circa simplicia et circa ea quae quid sunt: non quidem sunt in mente.” Fonseca (tom. 3, p. 76): “Neque enim verum et falsum in rebus sunt, quasi verum sit id quod bonum; falsum autem id, quod malum; sed in mente: non tamen in mente, quae circa simplicia, et quidditates rerum versatur.”

51 Moerbeke (n. 810): “sed hoc est verum quidem aut falsum, attingere quidem et repraesentare verum.” Argyropoulos (fol. 79vb): “sed est quidem verum: tangere atque dicere.” Bessarion (79va): “attingere namque ac dicere: verum est.” Fonseca (tom. 3, p. 667b): “sed hoc utique est verum, hoc falsum; tangere quidem ac dicere verum; ...”.

52 Moerbeke (n. 810): “non enim idem affirmatio et repraesentatio.” Argyropoulos (fol. 79vb): “non est enim idem: affirmatio et dictio”; Bessarion (79va): “non enim est idem: affirmatio et dictio”; Fonseca (tom. 3, p. 667b): “neque enim idem sunt affirmatio, et dictio”.

53 Moerbeke (n. 810): “ignorare autem non attingere.” Argyropoulos (fol. 79vb): “est autem falsum id ignorare: non tangere”; Bessarion (79va): “non attingere vero: est ignorare”; Fonseca (tom. 3, 667b): “ignorare autem non tangere.”

54 Moerbeke (n. 151): “unumquodque sicut se habet ut sit, ita et ad veritatem.” Argyropoulos (fol. 15vb): “ut quidquam est: sic et veritatis particeps est”; Bessarion (15va): “ut secundum esse unumquodque se habet: ita etiam secundum veritatem”; Fonseca (tom. 1, col. 386): “ut unumquodque est, ita et verum est.”

55 Cf. Moerbeke (n. 568): “Dicitur autem substantia, et si non multiplicius, de quatuor maxime. Etenim quod quid erat esse, et universale, et genus, videtur substantia cuiusque esse. Et quartum horum, subiectum.” Argyropoulos (fol. 54vb): “Substantia itaque (si non pluribus) quatuor autem modis maxime dici solet, etenim quidditas et universale ac genus: substantia cuiusque esse videtur, et quartum: horum subiectum.” Bessarion (fol. 54va): “Dicitur autem substantia (si non pluribus) saltem quatuor modis, maxime etenim quid erat esse et universale et genus: substantia cuiusque esse videtur, et quartum: subiectum.” Fonseca (tom. 3, p. 212a): “Substantia igitur, si non pluribus, certe quatuor modis dicitur. Nam et quidditas, et universale, et genus substantia cuiusque videntur esse, et quartum horum subiectum.”

56 Cf.: Moerbeke (n. 576): “quod quid erat esse”; Argyropoulos (fol. 55ra): “quidditas”; Bessarion (55rb): “quod quid erat esse”; Fonseca (tom. 3, p. 219b): “quidditas.”

57 Cf.: Moerbeke (n. 609): “Quare, sicut dicitur, impossibile factum esse si nihil praeexistit.” Argyropoulos (fol. 59ra): “Quare quodam modo dicitur: impossibile est quicquam fieri si nichil est prius.” Bessarion (59rb): “Quare quemadmodum dicitur: impossibile est fieri si nichil praeexistat.” Fonseca (tom. 3, 245b): “Quare, quemadmodum dici solet, impossibile est quicquam fieri, si nihil antea existat.”

58 Cf.: Moerbeke (n. 602): “Omnia vero quae fiunt aut natura aut arte, habent materiam. Possibile enim esse et non esse eorum quodlibet.” Argyropoulos (fol. 58ra): “Universa praeterea quae aut arte aut natura fiunt: materiam habent, et esse enim et non esse: quodque ipsorum potest, quod quidem a materia proficiscitur, ...” Bessarion (58rb): “Cuncta vero quae aut natura aut arte fiunt: habent materiam, possibile enim est esse et non esse: eorum unumquodque, hoc autem cuique: materia.” Fonseca (tom. 3, 240b-241b): “Omnia porro, quae sive natura, sive arte fiunt

materiam habent, quippe cum eorum quodque tum esse, tum non esse possit: quod quidem praestat materia, ...”.

59 Cf.: Moerbeke (n. 604): “Quaedam et illi eadem, et ex spermate fiunt et sine spermate”; Argyropoulos (fol. 58vb): “et illic enim nonnulla: eadem ex semine et sine semine fiunt”; Bessario (58va): “quaedam enim et illic: eadem et ex semine et absque semine fiunt”; Fonseca (tom. 3, 242b): “quaedam ex semine, et sine semine eadem gignuntur”.

60 Cf.: Moerbeke (n. 607): “Generationum vero et motuum haec quidem intelligentia vocatur, illa vero factio”; Argyropoulos (fol. 58vb): “Rationum autem motionumve: alia intellectio alia effectio nuncupatur”; Fonseca (tom. 3, 244b): “Generationum autem, motionumque, haec [qu]idem cogitatio, illa vero effectio vocatur: ...”

61 Moerbeke (614): “In quibusdam vero, palam quia generans tale quidem est, quale generatum.” Argyropoulos (fol. 60ra): “in quibusdam enim et luce clarius extat: id quod generat tale quidem est quale est id quod ab ipso producitur.” Bessarion (60rb): “in quibusdam etenim etiam manifestum est: quod generans tale est quale quod generatur.” Fonseca (tom. 3, p. 277b): “in quibusdam etiam perspicuum est tale esse id, quod generat quale est, quod generatur, ...”

62 Cf.: Moerbeke (n. 622): “ut autem ratio ad rem et pars rationis ad partem rei similiter se habeat: ...” Argyropoulos (fol. 60vb): “ut ad rem sese habet ratio sic et pars rationis sese habeat ad rei partem: ...” Bessarion (60va): “sicut oratio ad rem similiter et pars orationis ad partem rei se habeat: ...” Fonseca (tom. 3, 339b): “ut ratio ad rem, sic pars rationis se habeat ad rei partem ...”.

63 Vivès footnote: Iavell., l. 7 Met., q. 16.

64 Vivès footnote: Ant. Andr., 8 Met. q. 7.

65 Cf.: Moerbeke (n. 644): “genus simpliciter non est praeter eas quae ut generis species, ...” Argyropoulos (fol. 64ra): “genus absolute non est praeter ea quae sunt ut generis species, ...” Bessarion (64rb): “genus simpliciter non est praeter eas quae ut generis species sunt ...” Fonseca (tom. 3, 357b): “genus simpliciter non est praeter ea, quae ut generis species sunt: ...”.

66 Cf.: Moerbeke (n. 644): “Si ergo genus simpliciter non est praeter eas quae ut generis species, aut si est quidem, ut materia, ...” Argyropoulos (fol. 64ra): “Si igitur genus absolute non est praeter ea quae sunt ut generis species, aut si est quidem, est autem ut materies ...” Bessarion (64rb): “Si igitur genus simpliciter non est praeter eas quae ut generis species sunt, aut si est quidem sed tanquam materia est ...” Fonseca (tom. 3, 357b): “Si igitur genus simpliciter non est, praeter ea, quae ut generis species sunt: aut si est quidem, est tamen ut materia: ...”

67 Cf.: Moerbeke (n. 645): “oportet dividi differentia differentiam, ...” Argyropoulos (fol. 64ra): “differentia et in differentiam dividatur oportet.” Bessarion (64rb): “oportet etiam dividi differentia differentiam.” Fonseca (tom. 3, 358b): “At differentia per differentiam oportet dividatur ...”

68 Cf.: Moerbeke (n. 646): “Si itaque haec sic se habent, palam quia finalis differentia rei substantia erit et definitio, ...” Argyropoulos (fol. 64vb): “Quae cum ita sint: patet ultimam differentiam substantiam rei definitionemque esse ...” Bessarion (64va): “Si igitur haec ita se habeant, manifestum est quod ultima differentia rei substantia erit et definitio: ...” Fonseca (tom. 3, 358b): “Si haec igitur ita se habent, perspicuum est ultimam differentiam substantiam rei ac definitionem fore; ...”.

69 Cf.: Moerbeke (n. 646): “Siquidem igitur differentiae differentia fiat, una erit quae finalis species et substantia.” Argyropoulos (fol. 64vb): “Si igitur differentia differentiae fiat: una erit ipsa inquam ultima species atque substantia rei.” Bessarion (64ra): “Si igitur differentiae differentia fiat: una quae ultima est erit species et substantia.” Fonseca (tom. 3, 359b): “Itaque si differentia differentia fiat, una illa, quae ultima est species et substantia rei erit.”

70 Cf. Moerbeke (n. 646): “animal habens pedes, bipes, ...” Argyropoulos (fol. 64vb): “animal pedes habens bipes ...” Bessarion (64va): “animal pedes habens, bipes ...” Fonseca (tom. 3, 359b): “animal pedes habens bipes ...”.

71 Cf.: Moerbeke (n. 651): “quod pluribus inesse natum est.” Argyropoulos (fol. 64vb-65ra): “quod pluribus inesse est aptum, ...” Bessarion (fol. 64va-65rb): “quod pluribus natura aptum est inesse, ...” Fonseca (tom. 3, 395b): “quod in pluribus natura aptum est esse ...”.

72 Cf.: Moerbeke (n. 657): “Duo namque sic actu, nunquam sunt unum actu; sed si potestate duo fuerint, erunt unum ... Actus enim separat.” Argyropoulos (fol. 65ra): “ea enim quae ita sunt actu duo: nunquam actu sunt unum, sed si potentia duo sunt: erit unum, ... actus enim: nimirum separat.” Bessarion (65rb): “quae enim duo sic actu sunt: nunquam unum actu sunt, sed si potentia duo sunt: erunt unum ... actus namque separat.” Fonseca (tom. 3, 397b): “duo enim, quae hoc pacto sunt actu, nunquam sunt unum actu; sed si potentia duo sunt, erunt utique unum: ... actus enim separat”

73 Here the Vivès edition has mistakenly inserted “non”.

74 Cf.: Moerbeke (n. 669): “substantiarum sensibilibus singularium nec definitio nec demonstratio est, quia habent materiam, ...” Argyropoulos (fol. 66ra): “substantiarum ... sensibilibus quae quidem sunt singulares: nec definitio est nec demonstratio, quod materiam habent.” Bessarion (66rb): “substantiarum sensibilibus singularium: neque definitio neque demonstratio est eo quod habet materiam.” Fonseca (tom. 3, 402b): “singularium substantiarum sensibilibus nec definitio est, nec demonstratio, quod materiam habeant, ...”.

75 Rábade et al. read “habet”.

76 Cf.: Moerbeke (n. 669): “cuius natura talis est ut contingat et esse et non esse. Quapropter corruptibilia omnia singularia ipsorum.” Argyropoulos (fol. 66ra): “cuius natura est talis: ut esse atque non esse possit. Quapropter omnia singularia istius modi subeunt corruptionem ...” Bessarion (66rb): “cuius natura talis ut esse et non esse contingat. Quare corruptibilia sunt omnia singularia earum.” Fonseca (tom. 3, 402b): “cuius ea natura est, ut et esse, et non esse possit. Quocirca omnia earum singularia corruptioni sunt obnoxia.”

77 Cf.: Moerbeke (n. 696): “Sensibiles autem substantiae omnes materiam habent.” Argyropoulos (fol. 69ra): “sensibiles substantiae, quas quidem materiam, universas habere constat”; Bessarion (69rb): “sensibiles vero cunctae substantiae materiam habent.” Fonseca (tom. 3, p. 439b): “Sensibiles autem substantiae omnes materiam habent: ...”.

78 Cf.: Moerbeke (n. 696): “Materiam vero dico quae non hoc aliquid ens actu, potestate autem est hoc aliquid.” Argyropoulos (fol. 69ra): “atque materiam eam dico: quae non actu hoc aliquid, sed potentia est.” Bessarion (69rb): “materiam autem dico: quae cum non quod quid actu sit, potentia est quod quid.” Fonseca (tom. 3, p. 440b): “Materiam autem dico, quae non hoc aliquid est actu, sed potentia.”

79 Cf.: Moerbeke (n. 698): “Non enim necesse, si aliquid materiam habet localem, hoc et generabilem et corruptibilem habere.” Argyropoulos (fol. 69ra): “non enim si quippiam habeat materiam loco accommodatam: id et generationi subiectam habere corruptionive necesse est.” Bessarion (69rb): “non enim est necesse si quid materiam habet localem: hoc generabilem etiam et corruptibilem habere.” Fonseca (tom. 3, p. 441b): “Neque enim necesse est, si quid habet materiam mutationi loci subiectam, id et generationi et corruptioni obnoxiam habere.”

80 Cf.: Moerbeke (n. 696): “ratione separabile est.” Argyropoulos (fol. 69ra): “atque separabile ratione”; Bessarion (69rb): “ratione separabile est.” Fonseca (tom. 3, p. 440b): “ratione separabile est.”

81 Cf.: Moerbeke (n. 696): “Nam secundum substantiarum rationem, hae quidem separabiles, illae vero non.” Argyropoulos (fol. 69ra): “substantiarum enim earum quae ad rationem accommodantur: quaedam separantur, quaedam non separantur.” Bessarion (69rb): “earum enim substantiarum quae secundum rationem: quaedam sunt separabiles quaedam vero non.” Fonseca (tom. 3, p. 440b): “Namque earum substantiarum, quae rationi congruunt, quaedam separari possunt, quaedam minime.”

82 Cf.: Moerbeke (n. 708): “utrum significet nomen compositam substantiam, aut actum et formam.” Argyropoulos (fol. 70ra): “utrum nomen ipsum significet compositam substantiam, an actum et formam.” Bessarion (70rb): “utrum nomen compositam substantiam significet, an

actum et formam.” Fonseca (tom. 3, p. 463b): “utrum nomen compositum substantiam significet, an vero actum, et formam: ...”.

83 Cf.: Moerbeke (n. 709): “Erit autem utique et in utrisque animal, non ut una ratione dictum, sed sicut ad unum.” Argyropoulos (fol. 70ra): “dicetur autem animal: et de utrisque non una ratione, sed ut ad unum.” Bessarion (70rb): “erit autem utique in utrisque animal, non ut una ratione dictum, sed ut ad unum.” Fonseca (tom. 3, p. 463b): “Fuerit autem et in utrisque animal, non tamen ut id, quod una ratione, sed ut id, quod ad unum dicitur.”

84 Cf.: Moerbeke (n. 710): “nisi et anima homo dicatur”; Argyropoulos (fol. 70ra): “nisi et anima homo dicatur”; Bessarion (70rb): “nisi et anima homo dicatur”; Fonseca (tom. 3, 464b): “nisi et anima homo dicatur”.

85 Cf.: Moerbeke (n. 730): “Quaecumque autem sine transmutari sunt aut non, non est horum materia.” Argyropoulos (fol. 72ra): “quae vero sine mutatione sunt aut non sunt: ea materiam non habent.” Bessarion (72rb): “quaecumque vero absque eo quod transmutentur sunt aut non: horum materia non est.” Fonseca (tom. 3, 490b): “quae autem sine mutatione et sunt, et non sunt, eorum non est materia”.

86 Cf.: Moerbeke (n. 744): “Quapropter in quantum simul natum est, nihil patitur ipsum a seipso.” Argyropoulos (fol. 73vb): “Quare nullum copulatum a seipso patitur, ...” Bessarion (73va): “Propter quod nullum prout connaturale factum ipsum a seipso patitur.” Fonseca (tom. 3, p. 511b): “Quare nihil quatenus congenitum est, ipsum a se ipso patitur, ...”.

87 Cf.: Moerbeke (n. 757): “Est autem possibile hoc, cui si extiterit actus, cuius dicitur habere potentiam, nihil erit impossibile”; Argyropoulos (fol. 75ra): “Id autem est possibile: cui si is evenerit actus cuius potentiam dicitur habere, non erit impossibile quicquid.” Bessarion (75rb): “hoc autem possibile est, cui, si illius insit actus cuius potentiam habere dicitur, nihil impossibile erit”; Fonseca (tom. 3, p. 621b): “Illud autem est possibile, cui si is actus evenerit, cuius potentiam habere dicitur, nihil eveniet impossibile.”

88 Cf.: Moerbeke (n. 762): “Quoniam autem possibile, et quando, et quomodo, et quaecumque alia necesse adesse in definitione: ...” Argyropoulos (fol. 75vb): “Quoniam autem ipsum possibile aliquid potest, et quandoque, et aliquo modo, et quaecumque alia in definitione sunt adiungenda, ...” Bessarion (75va): “Quoniam vero quod potest aliquid potest et aliquando et aliquo modo et quaecumque alia necesse est adesse in definitione ...” Fonseca (tom. 3, p. 624b): “Quoniam vero id, quod possibile est, aliquid potest, et aliquando et modo aliquo, caeteraque habet, quae in definitione necessario addenda sunt: ...”.

89 Cf.: Moerbeke (n. 763): “Tales quidem potentiae necesse, quando ut possunt passivum et activum appropinquant, hoc quidem facere, illud vero pati.” Argyropoulos (fol. 75vb): “talibus quidem potentiis passivum atque activum cum sint (ut possunt) proxima, alterum agat, alterum patiat necesse est.” Bessarion (75va): “huiusmodi quidem potentias necesse est, ut cum (quoad possunt) activum et passivum approximent hoc quidem faciat, illud vero patiat, ...” Fonseca (tom. 3, p. 624b): “In his quidem potentiis, cum id, quod activum est, et passivum, eo modo, quo possunt, propinqua sunt, alterum agat, alterum patiat necesse est.”

90 Cf.: Moerbeke (n. 763): “Illas vero non necesse.” Argyropoulos (fol. 75vb): “at illis non est necesse.” Bessarion (75ra): “illas vero non est necesse.” Fonseca (tom. 3, p. 624b): “In illis autem non est necesse: ...”.

91 Cf.: Moerbeke (n. 784): “Hoc quidem enim iam habet speciem, illud vero non.” Argyropoulos (fol. 77vb): “alterum enim: iam habet formam, alterum: non habet...” Bessarion (77va): “illud enim: iam habet speciem, hoc vero: non.” Fonseca (tom. 3, p. 655b): “alterum enim iam habet speciem, alterum non habet.”

92 Cf.: Moerbeke (n. 793): “Omnis potentia simul contradictionis est.” Argyropoulos (fol. 78ra-vb): “omnis potentia nimirum simul est contradictionis.” Bessarion (78rb-va): “omnis potentia simul contradictionis est.” Fonseca (tom. 3, p. 658b): “Omnis potentia simul est contradictionis: ...”.

93 Cf.: Moerbeke (n. 792): “Est autem nihil potentia sempiternum.” Argyropoulos (fol. 78ra): “est autem res perpetua: potentia nulla.” Bessarion (78rb): “nichil vero potentia: eternum est.” Fonseca (tom. 3, p. 658b): “nichil autem est potentia sempiterna.”

94 Cf.: Moerbeke (n. 799): “per adesse, et non, ...” Argyropoulos (fol. 78vb): “praesentia nimirum absentiaque ...” Bessarion (78va): “eo ipso quod adsunt et absunt ...” Fonseca (tom. 3, p. 660b): “eo quod aliquid adsit, et non adsit.”

95 Cf.: Moerbeke (795): “eorum quae ex necessitate sunt.” Argyropoulos (fol. 78vb): “eorum quae necessario sunt: ...” Bessarion (78va): “eorum quae necessario sunt: ...” Fonseca (tom. 3, p. 65b): “eorum quae necessario sunt ...”.

96 Cf.: Moerbeke (n. 795): “Namque si haec non essent, nihil utique esset.” Argyropoulos (fol. 78vb): “si enim haec non essent: nichil esset profecto.” Bessarion (78va): “si enim ipsa non essent: nichil esset profecto.” Fonseca (tom. 3, p. 659b): “nam si haec non essent, nihil utique esset.”

97 Cf.: Moerbeke (n. 820): “Maxime vero in eo quod est metrum esse primum uniuscuiusque generis, et maxime proprie quantitatis. Hinc enim ad alia venit.” Argyropoulos (fol. 81ra): “Maxime vero esse unius in hoc consistit: ut sit generis uniuscuiusque prima mensura, et propriissime quantitati, hinc enim: et ad alia accessisse videtur.” Bessarion (81rb): “Maxime autem: mensuram esse cuiusque generis primum: et maxime proprie quantitatis, hinc etenim: ad alia advenit.” Fonseca (tom. 4, p. 6b): “Maxime autem mensuram esse primum cuiusque generis, ac quantitatis potissimum: hinc enim et ad alia traductum est.”

98 Cf.: Moerbeke (n. 827): “Et scientiam autem rerum metrum dicimus, et sensum ...” Argyropoulos (fol. 81vb): “Dicimus et scientiam ob idem sensumve rerum esse mensuram: ...” Bessarion (81va): “At scientiam quoque et sensum mensuram rerum dicimus esse: ...” Fonseca (tom. 4, p. 10b): “Sed et scientiam mensuram rerum esse dicimus, eademque ratione sensum, ...”.

99 Cf.: Moerbeke (n. 827): “quia cognoscimus aliquid ipsis; ...” Argyropoulos (fol. 81vb): “quia aliquid per ipsa cognoscimus.” Bessarion (81va): “propterea quia per ea aliquid cognoscimus.” Fonseca (tom. 4, p. 10b): “quod iis aliquid cognoscamus.”

100 Cf.: Moerbeke (n. 827): “sed mensurantur magis quam mesurant.” Argyropoulos (fol. 81vb): “Nam mensurantur potius quam mesurant.” Bessarion (81va): “Atqui mensurantur magis quam mesurent.” Fonseca (tom. 4, p. 10b): “Atqui mensurantur potius quam mesurent.”

101 Here I prefer the reading of Rábade Romeo et al. to the “ipsarum” of the Vivès edition.

102 Cf.: Moerbeke (n. 840): “[differunt] genere quidem, quorum non est communis materia, ...” Argyropoulos (fol. 83vb): “genere quidem differunt ea: quorum materia non est communis, ...” Bessarion (83va): “[differunt] genere: quorum non est communis materia, ...” Fonseca (tom. 4, p. 18b): “[differunt] genere quidem quorum neque est communis materia, ...”

103 Cf.: Moerbeke (n. 842): “Quoniam autem differre contingit ab invicem differentia plus et minus, est aliqua maxima differentia.” Argyropoulos (fol. 83vb): “Quoniam autem fit ut ea quae differunt magis minusve differant: est et quaedam sane maxime differentia.” Bessarion (83va): “Cum autem contingat invicem differre quae differunt et plus et minus: est etiam quaedam maxima differentia.” Fonseca (tom. 4, p. 20b): “Sed quoniam ea quae differunt, magis ac minus differre possunt, aliqua sane est maxima differentia, ...”.

104 Cf.: Moerbeke (n. 895): “necesse diversum esse genere corruptibile et incorruptibile.” Argyropoulos (fol. 88ra): “corruptibile sane atque incorruptibile genere diversa esse necesse est.” Bessarion (88rb): “necesse est diversum genere esse corruptibile et incorruptibile.” Fonseca (tom. 4, p. 42b): “necesse est corruptibile et incorruptibile genera diversa esse.”

105 Moerbeke (n. 934): “... non contingit idem secundum unum et idem tempus esse et non esse, ...” Argyropoulos (fol. 92ra): “... non potest ut idem uno eodemque tempore sit et non sit, ...” Bessarion (92rb): “... non contingit idem secundum unum et idem tempus esse et non esse, ...” Fonseca (tom. 4, p. 56b): “Non contingere ut idem uno et eodem tempore sit et non sit.”

106 Cf.: Moerbeke (n. 960): "... siquidem existit aliqualis substantia talis, dico autem separabilis, et immobilis, ... hoc utique erit alicubi et quod divinum, et hoc utique erit primum et principalissimum principium." Argyropoulos (fols. 94vb-95ra): "... si sit in ratione rerum quaedam substantia talis separabilis inquam atque immobilis: ... ibi profecto et ipsum divinum erit idque erit principium primum atque principium maxime." Bessarion (94va-95rb): "... si aliqua quidem talis substantia est dico autem separabilis et immobilis: ... illic profecto divinitas erit et hoc erit primum et principale principium." Fonseca (tom. 4, p. 63b): "si quae tamen huiusmodi substantia est, separabilis, inquam, et immobilis, ... in hac profecto erit divinitas, eaque erit primum ac principale principium."

107 Moerbeke (n. 915): "Quomodo enim erit ordo non existente aliquo principio perpetuo, et separabili et manente?"; Argyropoulos (fol. 90ra): "quo namque modo fuerit ordo: si non sit quicquid aeternum et separatum ac manens?" Bessarion (90rb): "quo namque pacto ordo erit: non existente aliquo perpetuo separato ac permanente?"; Fonseca (tom. 4, p. 51b): "Quo enim pacto ordo fuerit, nisi aliquid extet sempiternum, separatum, ac permanens?"

108 Moerbeke (n. 1040): "In quibusdam enim nihil prohibet, ut si est anima talis, non omnis, sed intellectus. Omnem namque, impossibile forsitan." Argyropoulos (fol. 101vb): "in quibusdam enim: nichil prohibere videtur, veluti si anima tale sit, non omnis: sed mens ipsa, ut enim omnis permaneat: omnino fieri fortasse non potest." Bessarion (101va): "in quibusdam enim: nichil prohibet, veluti si anima tale sit, non omnis: sed intellectus, omnem namque fortassis impossibile est." Fonseca (tom. 4, p. 84): "in quibusdam enim nihil prohibet, ut si anima tale quid sit, non omnis tamen, sed mens ipsa. Namque ut omnis permaneat forsitan fieri non potest."

109 Moerbeke (n. 1049): "Amplius autem praeter haec, ut primum omnium, movens omnia." Argyropoulos (fol. 102ra): "Insuper praeter haec est id quod est omnium primum: omnia movens." Bessarion (102rb): "praeter haec item cuncta movens: tanquam omnium primum." Fonseca (tom. 4, p. 88): "His accedit id quod est primum omnium, movensque omnia."

110 Moerbeke (n. 1051): "aut intellectus et appetitus et corpus"; Argyropoulos (fol. 102vb): "aut mens aut appetitus ac corpus"; Bessarion (102va): "aut intellectus, appetitus et corpus"; Fonseca (tom. 4, p. 90b): "aut mens, et appetitus ac corpus".

111 Moerbeke (n. 1055): "Motus autem non est continuus, nisi qui secundum locum. Et huius qui circulo." Argyropoulos (fol. 103ra): "motus autem non est continuus ullus, nisi isce qui loco accommodatur, et huius isce qui est conversio"; Bessarion (103rb): "motus vero non est continuus: praeter hunc qui secundum locum, et hunc qui circularis est." Fonseca (tom. 4, p. 94b): "Motus vero non est continuus praeter localem, eumque circularem."

112 Here I am following the reading of Rábade instead of the Vivès' "immortales." [The 1597 edition also has "immortales."]

113 Moerbeke (n. 1073): "Si igitur sic bene habet, ut nos quandoque, Deus semper, mirabile. Si autem magis, adhuc mirabilius, habet autem sic." Argyropoulos (fol. 104vb): "Si igitur deus sic bene sese habet ut aliquando nos bene habemus: admirabile quid est ipse, quod si magis et bene se habet: magis admirabile est profecto. at sic se habet." Bessarion (104va): "Si igitur ita bene se habet deus semper, ut nos aliquando: admirabile est, quod si magis: adhuc admirabilius est at ita se habet." Fonseca (tom. 4, p. 102): "Si hoc igitur modo bene se habet, ut nos habemus aliquando; mirabile quid semper est Deus, eoque mirabilius, si melius. Atqui ita se habet."

114 Moerbeke (n. 1084): "... rationabile existimare. Necessarium igitur dimittatur fortioribus dicere." Argyropoulos (fol. 106ra): "... existimare consentaneum est rationi, necessarium enim iis omittatur, atque ii dicant: quod exactius de hisce disserere possunt." Bessarion (106rb): "... rationabiliter arbitrandum est esse, quod enim necessarium est: relinquatur potentioribus dicendum." Fonseca (tom. 4, p. 110): "ut rationi consentaneum ... existimare. Necessaria enim probatio iis relinquatur qui in tractandis his de rebus plus valent."

115 Moerbeke (n. 1090): "... ut si dormiens quid utique erit insigne?"; Argyropoulos (fol. 107ra): "... ut is qui dormit: quidnam ipsius excellens, quid egregium erit?"; Bessarion (107rb): "... ita se habeat ut dormiens: quidnam praecellens erit?"; Fonseca (tom. 4, p. 118b): "sed more dormientis affecta est, quid quaeso excellens et eximium erit?"

116 Moerbeke (n. 1093): “Palam ergo quod divinissimum et honorabilissimum intelligit.” Argyropoulos (fol. 107ra): “Patet ipsum igitur: id quod divinissimum est omniumque praestantissimum intelligere.” Bessarion (107rb): “Manifestum itaque est: quod illud intelligit quod divinissimum honorabilissimumque est.” Fonseca (tom. 4, p. 119b): “Ac constat quidem id quod divinissimum praestantissimumque sit intelligere, ...”.

117 Moerbeke (n. 1095): “Seipsum ergo intelligit, ...” Argyropoulos (fol. 107ra): “Seipsam ergo intelligit, ...” Bessarion (107rb): “Seipsam ergo intelligit: ...” Fonseca (tom. 4, p. 119b): “Seipsam igitur intelligit, ...”.

118 Moerbeke (n. 1115): “Et duo principia facientibus, aliquid necesse primum esse principalius. Et his qui species, quia aliud principalius. Propter quid enim participavit aut participat?”; Argyropoulos (fol. 108ra): “Atqui tam ii qui principia duo faciunt quam ii qui formas afferunt: aliud principium magis praecipuum ponant necesse est. quoniam pacto res aut fuerunt aut sunt illorum participes.” Bessarion (108rb): “At tum illis, qui duo principia faciunt: aliud principalius principium necesse est esse, tum illis: qui species, quia aliud principalius principium est: cur enim participavit aut participat?”; Fonseca (tom. 4, p. 126b): “Atque apud eos qui duo principia faciunt, et eos qui ideas ponunt, aliud praestantius principium sit necesse est: cur enim caetera iis participarunt, aut participant?”

119 Moerbeke (n. 1122): “... nec bonum pluralitas principatum.” Argyropoulos (fol. 108vb): “multos principes esse bonum non est.” Bessarion (108va): “non est bonum pluralitas principatum.” Fonseca (tom. 4, 127b): “multorum autem esse principatus bonum non est, ...”.

120 Moerbeke (n. 1122): “Entia vero nolunt disponi male ... Unus ergo princeps.” Argyropoulos (fol. 108vb): “at ea quae sunt: male gubernari nolunt ... Unus ergo sit princeps.” Bessarion (108va): “at entia: nolunt male gubernari ... unus ergo princeps.” Fonseca (tom. 4, p. 127): “At ea quae sunt, male administrari nolunt; ... unus ergo sit princeps.”

121 Moerbeke (n. 1112): “Sed gratia alicuius movet. Quare alterum. Excepto ut nos dicimus.” Argyropoulos (fol. 108ra): “at alicuius gratia movet. Quare aliud quippiam erit: verum ut nos ipsi dicimus.” Bessarion (108rb): “verum alicuius gratia movet. Quare alterum: nisi sit ut nos dicimus.” Fonseca (tom. 4, p. 126b): “sed tamen alicuius gratia movet. Quare aliquid aliud erit; verum ut nos dicimus: ...”.